

szá 'Hn. 1621: Az Zaa szwrdokab(an) (sz) [Borsa K; BHn 108]. 1670: Az szá terin (sz) [uo.; BHn 109]. 1673: az Zá szurdokában (sz) [uo.; BHn 110].

szab 1. (ruha/vászonneműt) kiszab, (bőrt) kiszab/vág; a croi (un material după măsură); zuschneiden. A. 1574: az három Leannak Saranak Katanak Zobianak három három abroz [Gyf; JHbK XXI/2. 4]. 1629: azt az Inget en szab-t(am) Csiszar Andrasne meg eskűek hogy ... ki meczettek benne [Mv; MvLt 290. 34b]. 1670: szabtak ... Dolmant Laczkonnak kek Landis Bol [Utl]. 1674: 12. Febr(uarii) Horváth Adamnének egy darakaly Tokot szabot Inczediné Aszszonyo(m) ment reá egy sing s egy fertály ul. 21 fer. (!) [Utl]. 1675: Szabtak Boér Samu dolmánya alá vasznat ment reá ötödfél sing ulnae 4 et media [Utl].

B. 1788: Csizmadia mű szerhez való portékák Kapta Pár Nro 40^a Szabo Deszka mellyen csizmát szabnak 1^b [Mv; MrVKlev. 6. — ^aFolyt. a fels.].

Szk: ~ni való kés. 1627: szabni való kesek varganak valo 4 f—d. 60 [Kv; RDL I. 134].

2. előír, meghatároz; a stabili/fixa/prescrie; festsetzen. 1843: Sérelem továbbá az, hogy az utazási időre sem nem fizetnek, sem az szolgáltatásokban fel nem tudják, mivel ezért az 1789-i egyezménybe fizetés van szabva [VKp 138]. 1879: Úgy szabják neki^a a törvényei, hogy megkérdezze Rózát: nem kényszerítik-e, hogy hozzád menjen feleségül? [Plev. 47 Petelei István Jakab Ödönhez, — ^aA papnak].

Szk: árat ~/árát ~ja. 1619: Hogy ezután ne lophasssák, nyírhassák el az pénzt, hanem mindenkör egy mértéke legyen az pénznek, az aranyat 120 oszporára kiálták ... minden eladó marhának is árat szabák [BTN² 376–7]. 1786: jegyez ki két hordo bort a kortsomárosom kezébe hogy árulya szabad árrát [Bolya NK; IB] * kondíciót ~. 1671: Immár az füvezér eddig talám Lándorfejérváratt is vagyon. Hirdetik azt, hogy fejedelemségre beküldi^a és holmi conditioakat is szabott volna eleiben^b [TML V, 563 Nalácsi István Teleki Mihályhoz. — ^aZólyomi Miklóst. ^bKöv. a részl.]. 1776: Midőn már a fenn meg irt mod szerint el jedzett mátká Kis Aszszont az Exponens Urffi ő Nga az Anyaszent-Egyház tartása szerint készült volna el venni, és Dispensatiotis nyert volna ... akkor mi némű Conditioakat, és kitsoda Szabott volt? [Nsz; GyL hiv.] * modalitást 1752: Thorotzkay Varosbeli lakosoknak Instantiajara tezet vala a szégyenysegnek Conservatiojara, az Vas művelésnek, hozza tartozando Accessoriumival együtt bizonyos modalitast szabni [Torockó; TLev. 8/6] * módot ~. 1580: eo kegmek az zekerezsrol wegezenek mintshogy legien az keoweknek be hordassa hogy penigh senky mentseget ne wehesse(n) tawol letewel illie(n) modot zabtak eo kegmek, hogy A ky el hozza vegie(n) czedulat rulla az Notariustul hogy zamat adhasson. Ha penigh el nem Menne Az pallerok vegienek egy forint arra zalagot rayta [Kv; TanJk V/3. 269b]. 1783: kéntelenített(en)k Eleink ... a'

futatásban modot szabni meg parantsolván, hogy égi ágas vas 120 fontos légyén [Torockó; Thor. XX/5. 41] * regulát ~. 1595: ő km(e)k egy akarattal el vegezek hogy fizetteseket^a esz esztöndöben meg lobbjczúk De azis ennek útanna ő km(e)k hatalmaba(n) leszen: hogy bjzonnyos Regulát ebből az szolgak ne szabyanak [Kv; Szám. 6/XVIIa. 232 ifj. Heltai Gáspár sp kezével. — ^aA porosz-ló-két] * rendet ~. 1578: az eo felsege Mostan lengiel kiraly Bathory Jstwan leweleből wylagosszon constal mychioda Rendet szabot legien eo felsege Tanachywal az Mezaros Vraim dolgaba [Kv; TanJk V/3. 163b]. 1671: Édes Bátyám uram, Kegyelmed levelét vettem; értem, az mustra felől mit írjon én mind az radnóti vagy dátasi rétre hivat(nám) mustrára ott megmustrálhatnák mind őket, hadd lenne kétszer fáradások, ne szabnának ök rendet [TML V, 553 Bornemisza Anna Teleki Mihályhoz]. 1710 k.: Egyszer Keresztúri Pál Búnra jöve az atyámhoz, akkortáiban az atyám s mesterem olyan rendet szabtak vala nékem, hogy ebéd s vacsora előtt tanuljak öt-hat vocabulát^a [BÖn. 530. — ^aFolyt. a részl.]. 1784: ki jöven ide Torotzkora ide jöve-telünk czellyát az egész Város Lakossainak tudtára adatt-ván ... é következő Rendet szabtuk mind az Biráknak mind pedig az egész Helység Lakossinak elejekben [Torockó; TLev. 2/6] * rendtartást ~. 1784: Minekutánna az Torotzkai Biráknak Abusussai az Tktes Nemes Torda V(á)r(me)gyei szüntelen folylo Törvényes Táblának az Mlgos Földös Urak gyakor intimatumiból tudtára este-nek volna ..., minket oly véggel, és olly parantsolattal ki bortsáttani méltoztatott volna: hogy Közöttök egy ollyan jo Rend tartást szabnánk, mellyel mind azok az fennebb specificált abususak vagy simpliciter tollálótának, vagy leg alább ugy reguláztottának, hogy tovább az szegény adoza Népek azon tul oly tetemes, meg terheltetése é kárositása azokból ne származnák [uo.; i.h.] * törvényt ~. 1671: némely privatus patronusok által és favorizálásukból arra vitték medgyesi atyánkfiai dolgokat magok kezdnek törvényt szabni magoknak [TML V, 546 a nsz-i tanács Teleki Mihályhoz]. 1805: Mivel pedig a Verős Kovacsi Tarsosag szegyenli maga mestersegit folytatni sot Csinalgatas-kor is inkab henyel mint se dolgoznak ennel fogva nem az elől jaro hanem a szolga szabja a Törvent a Gazdanak [Torockósztyörgy TA; TLev. 9/41 br. Thoroczkai Joseff kezével]. 1843: a kérelmesek ... több szolgálattal nem tartoznak, mint amennyire az 1789-béli egyezmény kötelezi őket ... mivel mindennek a maga egyezése törvényt szab [VKp 137].

3. (büntetést) ró/mér vkire; a-i stabili cuiva (o pedeapsă); (Strafe) auferlegen. Szk: büntetést ~. 1577: A ky penigh nappal zankazyk es magat lowat Nem kemelly egyeb wetekbe ne(m) leleczik penigh annak eo kegmek semmy bwn-tesst ne(m) zabnak [Kv; TanJk V/3. 141–2]. 1749: a' hus árra dolgában ... soha többször a' Communitast illy notabili-ter cö kgmek^a al(ta) meg károsittatni nem patiallya, ha-ne(m) olly determinatiot, rendet és büntetést fog szabni,

melly ha eo kglmek(ne)k ... p(rae) iudiciumokra fog fordulni sibi ipsi, et non Magistratui imputabunt [Torda; TJKT III. 251. — ^aA mézárósk].

4. *Isten réa* ~ rámér; (despre Dumnezeu) a da/stabili ceva (in vederea unui scop); (Gott etw. jm) zumessen. 1671: Béli vitézségéről soha nem kétekedtem, de bezeg ha reám szabja, Isten úgy áldjon meg, soha oly helyen nem találom, az hol által nem megyünk egymáson [TML II, 542 Bánfi Dienes Teleki Mihályhoz]. 1710 k.: Én Istenem, szánj meg, és minthogy te mindent tudsz, te szabad énreám, mert én azzal nem merek dicsekedni; hanem te szabad énreám ingyen való kegyelmedből [BÖn. 979].

5. vmihez hozzáigazít; a potrívi cudupá ceva; nach etw. richten. 1592: Biro vra(m) minden rendbeli Ceh Mestereket huiasson be, es Inche megh valoba, hogy ehez^a tarchak magokat, miueket ahoz kepest zabiak, hagi az limitatio zerent adhassak [Kv; TanJk I/1. 184. — ^aAz árszabáshoz]. 1662: efféle előmozdított személyeknek minden szempillantásokban külömb-külobb színeket kell venniök, tudniillik, mert kénytelenek véle, hogy az ő principálisnak különbözö indulatjok szerint szabják dolgukat [SKr 115]. 1714: ő kglmek az vékát Szabták az kolosvári vékához [Csesztve AF; Ks 96 Szegedi János lev.]. 1780: ámbár találtattak légjen Commünitásunkbán némely Emberek ölyyanok, kikis ezen Köz Jónak elő mozdítottá Contra Instantiájokban Ngok által akadályozni, vagy leg alább az magok gustussokhoz szabván qualificálni kívánták volna; De az Migos Nms Famillia méltoztatott egy Universalis Törviny Könyvet Constitutionak Tytulussa alatt Városunknak ki adni [Torockó; TLev. 9/19]. 1782: Mint hagi éter az B. Ché az Remeket Inprotoculáltata, és akkor tetzet acceptálni, tehát mostani kérésének helyt nemis adhat, mivel az Remek kiadás, és mostani világ módíához vagyon szabva, és elis lehetö [Kv; ÖCJk]. 1829: kinek kinek tsak có maga tehetségéhez képest kell szabni élete modgyát [Ne; DobLev. V/1155].

Szk: * a szájához ~ vmit. 1765: Buza-béli fizetésemből, noha igen a' Ministerek szájkokhoz vagyon szabva, mindazonáltal conferalok ő Kegeyelmének^a metretas 40 [DobLev. IV/217. — ^aA káplánnak].

6. (bibliai szöveget/tanulást) vkire, vmire alkalmaz/vo-natkoztat; a adapta (un text biblic/o invătătură) la o persoană, la un lucru; Bibeltext auf jn beziehen. 1704: Ma reggel prédikálot Zilahi uram kinn a palotán ... Benn ismét az úrnál is más prédikációt^a, Jeremiás, 22:1–4, melyet igen szépen az úrra és ez mostani állapotra szaba [WIN I, 186. — ^aKimaradt: monda]. 1705: Ma reggel prédikálot Borosnyai uram, vizaknai pap, Dániel 4:24 melyből az applicatiót egészben a mi urunkká szabá | Ma prédikálot Zilahi uram ... Zakariás 5:5 versétől fogva, a résznek utolyáig Egészben a fenevadra és annak minden alkalmatosságára szabván a leckének minden környülláló circumstanciáit [WIN I, 575, 594].

7. *magára* ~ magára vonatkoztat; a se simti vizat; etw. auf sich selbst beziehen. Sz. 1678: Az Isten büntesse ezeket a mi vallásunkon való embereket, hogy ily hidegek s állhatatlanok. Magára ne szabja, a ki nem olyan: tudom nem is haragszik meg érte, a ki nem olyan [TML VIII, 156 Wesselenyi Pál Teleki Mihályhoz].

8. kb. vmire fordít; a face de ...; auf etw. richten. 1788: Infrascriptus adom Reversálisomat hogy ... Kedves Szüleimet Édes Atyámat és Anyámat Soha meg nem bántam, károkra és gyalázatokra életemet nem szabom [Dés; BLev.].

9. *~ja magát vmihez hozzáigazítja magát vmihez, vmihez igazodik; a se adapta la ...; sich nach etw. richten. 1613: Eo felsege^a Magatt, vduratt, es mindennemeo állapotatt, az zegeni el pusztult orzagunknak ieouedelmehoz, es pro- uentussahoz zabia s rendellie [KJ. — ^aA fej.]. 1620: az flandriaiak írtak neki hogy meglássa jól s végére men- jen, az török ha Ferdinandusnak faveál-e inkább, vagy Ma- gyarországnak és Bethlen Gábornak, hogy ők tudják mago- kat ahoz szabni [BTN² 397]. 1620 k.: valamikor az víz ár- ja meglészen, mindjárt megismerik az víz áradásáról az egiptusbeliek, mennyire leszen bőség s mennyire nem, s ahoz szabják magokat [BTN² 411]. 1660: Én csak arra vi- gyázok, mit fognak ő kegyelmek művelni, én is ahoz szá- bom magamat [TML I, 511 Teleki Jánosné Teleki Mihály- hoz]. 1734: a vagy ha az egész írás vagy pediglen nemely resziben is nem fogna tetszeni, csak méltoztassék corrigál- ni, a vagy formulát küldeni, kész leszek magamat ahoz is szabnom [Nsz; Born. XXXIX. 51 gr. Haller János lev.]. 1792: Kívánván magunkot fennebb irt tettzéséhez A Te- kintetes Vármegyének szabni, azzal megnyugottunk, meg- nyuguván mostan a Tekintetes Vármegye Rendeit azon kér- jük alázatosan a fenn forgo panasza a Tekintetes Rende- nek mostani Gyűlésében el lattathassék [Déva; Ks 73.74. VII. 98]. 1761: nem gondolvan a fiam Fekete István a Déli- beratummal ... Nem is akarja a Nemes Szék Novumára töt Deliberatumához Szabni magát [Hsz; BLev.]. 1808: (Az oláhok) öly okoson tudják ezen állapottyokhoz magokat szabni indulattyokat mérsékelní^a ugy annyira, hogy minden Erdélyi Nemzetek között leg inkább sokasodnak [Kemény, Colimss Tom. XXX. Varia XII. — ^aFolyt. a részl.]. 1827: A' Gyámoltalan Ur három darabból álló Er- deinek Pásztoroltására öly moddal köteleztetik az Aren- datur Ur, hogy mindenekben az Erdők conservatiójáról ki hirdettetett, és közönségessé tétett rendtartásnak regulái- hoz Szabja magát [Ne; DobLev. V/1128. 1b].*

szabad I. mn áll-ként is 1. engedélyezett, megengedett; e permis, e îngăduit, e slobod; erlaubt. 1558: Regenten Illien- ken hallottam az cement Mertekről, hogy Nem wollt<h> szabad senkinek wlian Merteketh tartany, de Meeg zabad sem volt Merri. Hanem az igaz Mertekel [Nsz; MKsz 1896. 296. — E szövegrészlet az arányváltásra vonatko- zik]. 1561: Egy legennek se legen zabad it az warason ewst miel uag' darab ewstet kereskedni es maganak nyluan nag' titkon myelni [ÖCART.]. 1568: az Thorday gw- lysen mastan w felsyge el vyezte hogy az ispanok el Jar- yak meg czyrkalyak az nyet ha kyt ky adnak Nekyk nem zabad meg fogniok sem fel akasztany [Fog.; BeszLt 57 Casparus Beokeos supremus Consiliarius Regiae Maist(a)- (tis) a besz-i tanácshoz]. 1573: Iffiaibik Bwday Georgy hity vitan vallya hogy ez elymwlt Ideokban, Mykor Cracoba Mennenek, Ez georgy fryzernek adot volt Markos Janos keoleen penzt es egieb ewst Marhat az vtba hogy Cracoba Marhat adna erte Mykor Cracoba lwtottak volna ely zeokt eleotte Es egy claustrumba Ment Be honnat Ne(m) zabad senkyt ky hozny [Kv; TJK III/3. 101]. 1592/1593: azt az pe- res porondot ... mindenkor Niomasnak tudom mindennek zabad volt ot kj ezeztén [Désakna; Ks]. 1598: (Az említett terület) mind lo kertt uolt Lazar Imrehe ott senkjnek ne(m) <uo>ltt szabad louat tartani [Pálfa Cs; BálLt 81]. 1602: Biro Vram az keozonsages tilalom ellen semmj fele beort ky ne hadgion vinny az varosbol, senkinek neys legien za- bad venny az chehes emberen kyweol ky affelebeol mjwel

[Kv; TanJk I/1. 417]. 1607: ot senkinek nem uolt Zabab hazlazny az viz kerten alol az hidigh ala [Dánfva Cs; Eszt-Mk]. 1623: senkinek fegyvert hordozni közöttök szabad ne legyen [Gyf; EOE VIII, 131 egy-i végzés]. 1636: az Musica szerszámokkal szabad-é az Keresztényeknek élniek az Isteni tiszteletben? [ÖGr Aj. 7-8]. 1638: Desen az varas hazanal bor fogás uala senkinek nem szabad uala bort arulni [Dés; DLt 402]. 1647: Az mennyt akar szantatni mindenik fordulora szabad [Megykerék AF; BK]. 1669: mikor az héazatját Hosszú Tamás uram megcsináltatta volna valami Székelyföldről jött ácsokkal — szabad lévén akkor az idegen ácsoknak is az városban dolgozni — az keresztgerendákat, röviden találták vágni [Kv; KvE 211 LJ]. 1671: Paraszt embert gyanora-is szabad legyen megfogatni az elébbeni Articulusok szerint [CC 78]. 1684: (A) céhmesternek az cég házából nem szabad <a>ddig az céhmesterséget kivinni, míg az cég együtt léssen [Dés; DFaz. 12]. 1700: senkinek ne legye(n) szabad az idege(n) Bort be hozni es annal inkább ki korszomarolni [Dés; Jk]. 1710 k.: (Gyaluban) Szabad lévén a gyümölcsös kert nékem, kelleve, kellettlen ettem éhomra is minden gyümölcsöt [BÖn. 529]. 1736: nem is volt szabad az hol kálvinisták voltak, az míg az kálvinisták elébb nem harangoztanak, addig harangozni [MetTr 426]. 1737: Serfőző Deczel Ignatz ő kglmével, a Nms Város Ser kortosmájára leendő ser főzés iránt Conveniált eszerint, hogi ő kglme jó sereket főzvéen adja a Nms Város számára az három hónapok alatt, Vedrit pólt. 6:/6 atalaggal szabad léssen ő kglmének külső emberek(ne)k is adni Ejtellel Senkinek indifferenter, az három hónapok alatt adni ő kglmének szabad nem léssen [Dés; Jk 479a]. 1797: parantsoltatik, Hogy a Halottakat nem lessz szabad el temetni kecszer 24 ora előtt [M.bikal K; Rak 23]. 1800: senkinek nem szabad afféle ballango marhát ithon vagy kün jártatni [Maroskeresztúr MT; Pf]. 1811: a' Poétának néha hazudni-is szabad [ArE 38]. 1852: Egy földről is magok gabonájokat* mind addig, míg a' tulajdonos Urét bé nem takarították meg mozdítaniok nem leend szabad [Ne; DobLev. V/1345. — "A részes művelőknek]. 1868: A' már meg állított Sessio szaporításában egy szoval semmi féle változtatásában bele egyezni nem lehet szabad [Szu; Pf Gálffy Sándor lev.].

Szk: ~ lesz. 1820: hogi meg Születik a' Kicsi Urfi a' Bába azt mondá Olahul; hat hétig nem lesz Szabad Ngos Uram, a' Báro azt felelte elég két hétig nem bótól hat hétig [Aranyosrákos TA; JHb 48 Pantzi Jutzi Vitán Josefné (32) cig. zs vall.].

Sz: ~ hazudni a messziről jöttek. 1811: Nem tartom a mondást eléggé meg-főttnek: Hogy szabad hazudni a' messziről jöttek; Olly' Privilegium ez a' Hazugoknak, A' milyent hallottam lenni gyalogoknak: Tudni-illik: hogi a' kinek nintsen Lova, Annak szabad gyalog járni ide 's tova [ArE. 92. — "A szerző jegyzete: Az az, nem látom elég helyesnek] * a' kinek nincsen lova, annak ~ gyalog járni → ~ hazudni a messziről jöttek.

2. ~ vmivel a. vki saját elhatározásából cselekedhet vmit; a fi liber sã facã ce vrea; aus freiem Willen. 1573: Erre félle Borbely Janossne En az en vramnak zerzettem vtravalot ale te magadnak mit viz aval zabab vagy [Kv; Tjk III/3. 159]. 1590: Ha vala mely azzonj allath auagi firiu vetkezik az kinek vra ninchie<n>, az tiztarto zabab vele ha kj wztethi auagi pinzel bwntethi [Km; GyU 13]. 1591: Rab Thamas vallia mondek Bornemiz<za> Gergelne Azzoniomnak, Azzoniom mit czelekedel, nem az ez a bor, akkit

eddig arultunk, monda nekem, most sokadalom ideie vagion, es zabab vagiok vele [Kv; Tjk V/1. 65]. 1598: Veres Balint wallia Imre deak monda palastosnak. vgi walliatok hogi bizony hiteos emberrelis reatok bizonytom az dolgot, monda Palastos, Am lassad zabab vagi welle [Kv; Tjk V/1. 199]. 1600: Thudom hogi ferench Janos toron eolele az liant, vgy weo(m) ezembe Andras chak azt monda hogi zabab vagy most welle [UstZ 15/67 Balint Gothartne Catalin Aszonj Kopolnas olahfalwj lofo vali.]. 1671: mint veihez gyermekéhez Atya ugy ment, ha mibe(n) refrenálta szabad volt azzal [Kv; Tjk XI/1]. 1710: ha valamellyik Atyafi magához akarja váltani^a szabad velle [Nsz; JHbB br. Jósika Imre Jósika Máriahez. — "A jósza-got]. 1768: a Klmed asztot^a mind eddig az ideig birta, holott a Falu annak eladásával szabad volt [Ks 8. XXV. 15 gub. szkribák. — "Egy darab szénarétet]. — b. szabadon rendelkezik vmivel; a dispune de ceva; über etw. frei verfügen. 1560: thy keg: illyen ualazt teth uolt az en emberémnek, hog keg: meg nem dezmallya az kiraly Jozagat enys zabab legek az enymüel [Apanagyfalu SzD; BesztLt 41 Myko Balas lev.]. 1566: Meg Irtham Battaymnak Ewe az Jobagy ha oda Erezthy Azzalis Ew zabab [Szentmihálytel-ke K; BesztLt 12 Sebastianus Erdely Aulicus Regiae Ma(ies)t(a)t(is) a beszt-i bíróhoz]. 1605: magaul nem szabad leuen keottue uittet eotot az Nemetek [UstZ 18/47]. 1675: az J: nálla lévő fegyverrel főb(e) ütöt, vert, taglolt, véreket ki ontotta szabad volt életemmel, halálom-mal [Kv; Tjk XI/1. 356]. 1710: Ferdinandus odaköthette per defectum seminis a maga haereditária provinciáit a sógorának, Ludovicusnak, mert szabad volt vele mint magáéval [CsH 65]. 1773: (Kabos Mihály) felesége egy tyúk tojásával szabad nem volt, soha se kamrájába, se pincéjébe szabad menni nem volt [RettE 297].

3. Isten ~ mindnyájunkkal/velünk Isten szabadon rendelkezik velünk; Dumnezeu dispune de soarta noastră; Gott verfügt frei über uns. 1660: Szabad Isten velünk, de én most nem félhetek semmi idegeny nemzettől | Szabad Isten velünk, cselekedje azt, mi nevének dicsőséges [TML I, 582 Teleki Mihály Veér Judithoz]. 1672: Szabad Isten velünk; úgy legyen, mint neki tetszik | Egyébiránt az én feleségemnek megesek az szánkázás^a, az mint vagyon, nehezen hiszem, jól legyen dolga. Szabad Isten velünk [TML VI, 35, 49-50 Bánfi Dienes Teleki Mihályhoz. — "Súlyos betegségben szenvedő testvére, Szentpáliné látogatására ment]. 1853: a T. Urnak igaz hogi egyetlen Gyermeke boldog ... — de ha Isten még napokat ad neki Házassági életre lépik — adhat az Isten annak is 10. 12 Gyereket, mert Isten minnyájunkkal szabad [Nagylak AF; DobLev. V/1364 Bartok Ferenc Dobolyi Bálinthoz].

4. (cselekedeteiben) korlátok/tiltások által nem gátolt; liber, care nu este supus nici unei constrângerii; ungebunden, frei. 1583/1584: Soha nem volt sem tylalo(m) halazo wyzyben, az ott valo portionatusok keozt Azert per hoc Zabab voltam En Minden koron es vagiokis az keozsonseses vizet halaztatny [Újfalú K; Ks 42. B. 9]. 1584: zabab az Biro ha panaz Iri feleölle ... Teórwín zerint megis bwntetheti [Torda; DLt 212]. 1627: Johannes Nagy Nobilis de Zereda^a fatetur sic Tudom azt hogi az az Balas Deak az szereday keczér maradat hwtotlensegben en volta(m) prokatora az elseo felesége miat mert Egiczer el hagia az az eo felesége cotót oza(n) az Toruény cotot megh zabadita, hogi zabab legyen megh hasasulnj [DLt 358. — "Nyáradszereda MT]. 1761: ha az Urak egy más közöt meg osztznak szabadak⁶

Nsgok magak között el-osztani [Illyésfva Sz; BfR 45. 9. Lupe Togyer (70) j b vall.]. 1851: Az erdőköl bár egy szál fát vagy veszsőcskét is senkinek is eladni vagy elajándékozni szabad nem lészek [Sáromerke MT; TSb 31].

Szk: ~ban hagy. 1577: az toth fiais az Jobbagi faluakkal eggiwth Zabadda hagiak az chykfaluia kath, hogj vezzeot karot zabad legien uagnioi [Mv; BálL 79] * ~da hagy. 1570: my koron legh eleozeor a Bongarthj hatharawl hozak az fwkwthy wezet Lwnak Nyomat a wermessj hatarra, akkoron myndyarasth a wermessyek megh kynalak az Karos Embert Zabaddhyagal, hogy myndenwth zabaddé hagyak Az wermessy hatharon az w lowath megh keresny | Az wermessyek zabaddé hagyak Myndenwt, hatharokon falwyokban megh keresny az El vezet Lovat [Vermes BN; BesztL 77. — A második adalék Val. Ekler de Bongard j b vall.]. 1606: kette mereók az eörekseget ..., Zabaddé hagia vala Kouachy Antal hogy Az melljk felét zereit vegie [UszT 20/191 Michael Bokor de Zentlelek pp vall.] * ~da tesz. 1792: A' királyi kegyelmes Engedelem is, a' hol Száz, kepe fizető Gazdák találatnak, magános Ekklát formálni zabaddá tette [Mv; MMatr. 452].

S. korlátozás nélküli, háborítatlan; liber, fāra restrictiij; ungebunden. Szk: ~ bejárás. 1582: Valentinus Colosvary fassus est Mikor az hazba be Menthwnk volna ..., mind az ket kapwn zabad be larast Inteztnk Peter Deaknak [Kv; TJK IV/1. 13-4]. 1583: Hozzw Iacab vallia a' peres Ajton zabad be laras volt es soha senki nem ellenzette es Kadar Gergelnekis azon Zabad larasa volt senki az Ayto be larast Ne(m) ellenzette [Kv; TJK IV/1. 180] * ~dominium. 1621: eo kemekjs meg igyrek Kalacz suteo Ferencz es Istua(n) Vramekat es posteritassit otalmaznj, az eo Kmeknek adot haznak szabad Domjnunjaban, Es igr egy masnak, es nekunkj kezeket be adua(n) eo Kmek, egyk fel az masiknak adot hazokat, zabad Vrasagaban bozatak birnj mjnt zabad es saját eoreokegeket [Kv; RDL I. 13] * ~élés. 1592: Azt mongjwk s(i) J(uris) hogj semjkepen a mj marhankot el nem hozhattatok volna Zabad Elesibeol [UszT]. 1628/1635: az Hausnak szabad elesett atta Kamuthi Farkasnenak [JHbK LVII/50]. 1796: a' Torotzkaiaknak ... az Erdőkben szabad élések volt [Mv; TLev. 5/16. 69 tábla] * ~erdőlés. 1820: a Hullo Tetőig vagy Praedia lig allitja a szabad erdölést [Nyén Hsz]. 1847: Továbbá felszólította es biztatta az embereket, hogy az ispánságot kérdezzék meg, hogy miféle hatalomnál fogva tiltatja el az embereket a szabad erdőléstől, kertkészítéstől [VKp 193] * ~gyakorlás. 1790: Ezer hat százban Mind szent Hovának 25dik napján meg állított ország Végzésenek erejekkel

Helvetiai Confessiot tarto Vallásunk a' több bé vett vallásokkal egyenlővé tétetvén, azon egyenlőztésből önként következik, annak szabad gyakorlása, es továbbá következőleg egyik bé vett Vallásról a' másik ugyan bé vett vallásra a lelki esméret meg győződéséből származott által menet [Kv; SRE 267-8] * ~járás. 1571: vegeztek azt eo k varoswl hogy az Eottuesek Thornyatwl fogwa, Az Smelcher Istwan kerteiglen ... az Appro kerteget megh lassak, es ely Thiztitassak onnath hogj Zabad laras legyen az varos Mellet [Kv; TanJk V/3. 38a]. 1607: Kws Soljmosi Koncz mihaj zabaditata magát az miklos Jstune haza hele Tanorokanak birodalmaba zabad Jarasaba az maga Életin [UszT 20/244] * ~járást enged. 1826: Annak előtte kalákába lévén Szotzyori Mihally Uramnak Bokor vágni, szabad járást engedett [Lisznyó Hsz; HSzJP Providus Lázár Josef (30) vall.] * ~(jó) tetszés. 1661: Mi, az mint hogj ha veszik, az

szegény hazának megmaradásában kötelességünk szerint, mind szabad tetszés és az országnak törvénye szerint választott fejedelme lévén Kegyelemeknek, mind tősgyökeres, nem utolsó tagja az hazának, örömeit fāradozunk és vérünkkel is felnevelt édes hazánkhoz való szeretetünket megpecsételni készek vagyunk [Kemlr. 343]. 1780: jövőnek előnkben Városunkbéli Abner Szász Marton és Gálfi Sámuel, ugy fia Galfi Josef eő Kegyelemek magok és Gyermekieiknek képekben, és szabad jó tettések szerint tőnek mi előttünk ilyen vallást [Zilah; Borb. II. — "Köv. a vall.]. 1845: Minthogy az én által adott fekvőim mind allodiaturak, tehát azokat colonisálni Ttes Biro Laszlo urnak szabadságában nem leendő egyéb aránt ezeknek használasok szabad tettzésére bizatnak 's hagyatnak [Ujlak Sz; Végr.] * ~jövés-menés. 1657: Péternek egykorban ugyan meg is mondotta vala: szabad jüvése menése lenne árulkodni, az hol akarja [KemOn. 26. — "A fej.] * ~kényéből kíván vmit tenni. 1817: Demény György a maga javait Szabad kényéből kívánna el idegenítettnei [Ne; DobLev. V/1009] * ~kényére prédál. 1822: Itt kiki szabad kényére praedálja a' határt, különösen azzal hogj földjeit és réjteit előbb tulajdon szabad marháival mások ki rekesztésével, és szomszédjainak kárával fel éteti [M.zombor K; Somb. II] * ~kezel vet vmire. 1862: a' Nyárszoi nép igen szabad és önkényes kezeket vetett az Ekkla edeire 's nem elégszik meg, hogy a' kepe bért, melyet kiki maga tartoznak meg szerezni az Ekkla erdejiből fizetik meg, hanem gyermeki bért is, a' tanitási, s fizetési bér-fát onnan vágják, s még e' mellett saját hasznokra is onnan sokat praeparicalnak [Gyalu K; RAK] * ~kézzel, lábbal. 1657: Uram, szabad kézzel, lábbal, csendes elmével, szívvel s lélekkel életünket szent akaratom szerént rendelhessük [Kemlr. 334] * ~királyválasztás. 1705: Azt is mondják, hogy nem akarnak a kurucok recedálni az erdélyi fejedelemségtől és a szabad királyválasztástól [WIN I, 380] * ~korcsma. 1572: Mond az Caspar hogj Bezzegh eo kialt, Mert zabad korchoman vagion [Kv; TJK III/3. 25]. 1573: Katalin Kis Boldisame Azt vallyia hogi ... Halaz gergelne Sywny akar volt, Azomba lwt oda Beolcz Ianos neky' vgian ha En Raytam ollian zydalmat teottek volna Mint az te vradon az zabad korchoman, vagi ky Mennek az varosbol vagy ely Nem szonwedne(m) [Kv; TJK III/3. 280. — "Előtte a mond szó tollban maradt] * ~korcsomán vagyon. 1572: Balint Lakatos Peter fia, Azt vallia hogj hallotta otth hogi egy gwbas kapwnallo Mongia volt az Casparnak hogi Neh kialtana Mert megh verne, Mond az Caspar hogj Bezzegh eo kialt, Mert zabad korchoman vagion [Kv; TJK III/3. 25] * ~korcsomárlás. 1668: az falukon valo szabad korcsomárlásnak hasznával minden ember egy aránt akarja es szokot-e élni [Fog; UF II, 445]. 1847: A szabad korcsomárlásról Varga Katalin nálunk semmit sem mondott [VKp 275] * ~korcsomárolhatás/korcsomároltathatás. 1797: A' Kortsomárlás más Possessor Urakkal közös, mindennek minden időben szabad Kortsomárolhatása, Kortsomároltathatása vagyon [Dob. WassLi] * ~költségén ellart vkit. 1582: Petrus Gruz fassus est Nireo Kalman monda Nekem(m) mind az giermeket s mind az Annait es legent el tartom Zabad keoltegegem(n) [Kv; TJK IV/1. 34, 37] * ~kultúra. 1643: parantsollyuk, ez Commissionkat veven az megh fogott Banyaszokat mindgiart boczatassa el őket, s engedgye(n) szabad culturat mindenut az hol arra valo helyet lőne [Thor. XV/2 a fej. Thoroczky Lászlóhoz] * ~legelesű. 1843: az ilyes szabad legelesű erdőkben béplán-

tált foltokat, azok, akiknek marháik ottan legelnek, az illető tiszt elintézése szerint sáncsal és haszontalan ágboggal kerítettnek bé [VKp 124] * ~ *lignáció*. 1824: (A papnak) az Uraság Erdejéről szabad Lignatio is engedtetik [Bréte SzD; SzConscr.] * ~ *meneteli* szabad költözködési jogú. 1796: a' Torotzkaik a' Jobbágyság alól felszabaditattak, és ... szabad meneteli embereké tétettek [Mv; TLv. 5/16 Transm. 94 tábl.] * ~ *mozoghatás*. 1854: sajnálva gondolám el, hogy ennyi nemes tűznek, ennyi genialitásnak mért kelletik a katona szolgálai teren mecsevészni²; mivé fejlődnek, s mily drága hazai kincscse válhatnak az a megyei szabad mozoghatás mellett [Újfé 74–5. — *Gróf Széchenyi István 1826-ban mondott le a katonai pályáról] * ~ *nyereség*. a. szabad zsákmányolás/préda. 1601: Valaki az elő felsze taboraba meggien zabad Nieressege lezen, amyt hozhat elő felesgehe birodalman kiveol Istené s eoveis lezen [Kv; BesztL 158]. 1614: Básta György és Mihály vajda Erdélynek nekibocsátá szabad nyereségnek minden hadát [BTN² 50]. — b. tiszta haszon. 1789: Nemely Tarsasag a maga Banyajabol a vas követ a Bányászoktól meg határozot arran veszi, más Czimboraság idegeneket szabad Nyeresegre bortsát Bányájába [Torockósztyörgy TA; TLv. 7/10] * ~ *nyereséges*. 1823–1830: volt egy Fogarasi János pivadánus szabad nyereséges hadnagy, <aki> mint katona jó házasságot tévén, familiát formált [FogE 59–60] * ~ *örökség*. 1570: Thimar Janos, es Thymar Myhal hitek zarent vallyak, hogy Mykor Keorch Andras megh veotte az Darab zeolewt Heok peterthwl, Eokis otht voltak az Aldomas Mellet ... Es azt Monta hogy zabad Ereksaget ad nekly [Kv; TJK III/2. 207]. 1621: egyik fel az másiknak adot hazokat, zabad Vrasagaban boczzatak birnj mjnt zabad es saját eoreokegeket [Kv; RDL I. 13. — A teljesebb szöveg ~ *dominium* al.] * ~ *paszkum*. 1821: az eddig valo szabad Pascuumat meg tiltotta [KLev.] * ~ *rendelkezési jog*. 1863: A kúlmagyar utzai ... házak és telkek nöm hozománya lévén, a mennyiben nekem abban két harmadom van, tehát az egész két telket telyes tulajdoni és szabad rendelkezési joggal hagyom Nöm Konnerth Er'sébethnek [Kv; Végr.] * ~ *szakállra való élet*. 1662: (A) törvénytelenségeket noha a keresztény fejedelmek az ország státusival sokszor kiváltképpen való articulussokkal, rendelésekkel megzabolázni igyekeztenek, de a megirt sokféle rendek — s a városoknak bizonyos jó rendben nem létele s nagy szabad szakállra való élet okozván mindazokat, kevés foganatja vala | (Egyesek) minden úton-módon azon igyekeznek vala, hogy az előtti zürzavart, szabad szakállra való életet a nép között fenntarthatassák [SKr 420, 493] * ~ *szokás*. 1815: a régi Szabad Szokás szerént, tilalom nélkült Szabad lévén erdős helyen a nyitás, nem ellentetthetnek, a' régiek által, irotványát Szabadon birta [Orsova MT; Bom. G. XV/13 Mány Tyényá (59) vall.] * ~ *uraságába bocsát* → ~ *dominium* * ~ *uraságában bír*. 1615: Eztis tudo(m) hogy Buday Ferencz zabad vrasagaba(n) birta ezt az iozagoth. Eztis tudom Tholdalagy Georgy Vr(am) ez Derzej Pete Martonyo(n) rayta kapdosoth ez ucedelmes wdoben, de nem hattak zabad vrasagaba(n) [Törzs. „Kapas Mihály Derzej” (50) jbv vall.]. 1630: Betle(n) Farkas és az felesige mind Vass Janosis ki most ez josagot biria szabad urasagaba bikesigesen birtak mindenkor [Szentegyed SzD; Wass-Lt] * ~ *uraságában hagy*. 1569: mi az feleseged paranchiolattia zerent Iktattwk Statualltwk, es zabad vrasagaban hattwk, ez Kendefy Anna Azzont [Gyf; GyfKápt.]. 1577: my harmadnapig benne laktunk ez feleol meg lrt iozagban

es az feleol meg lrt Nemes személyeket tellyesselgeel szabad es bekeseges vrasagaban hattwk [Szopor K; SLt Y. 17] * ~ *urasága vagyón vmin*. 1745: Nem tartozik senki keresett javaiból senkinek részt adni, sőt mint maga javain Szabad urasága vagyón rajta [Torda; TJKt 11–2] * ~ *urasági*. 1722: az Puskárok mig buza mezdön volt mind aszt örözték, mostis eszt örzik hogy a Marha a kalangyákat ne vesztegesse az szabad Uraságu Határban [Fog., KJ. Rétyi Péter lev.] * ~ *út*. 1600: Bornemiza Thamasne Catha azzony vallya ez leany vgy zola hogy amaz Jakab deak-ne vontha volt le konthyat azt monda hogy vgyan Nem Jambor azzony az, A'ky mas Jambor azzonnyalatnak konthjat zabad vthaban le vonza [Kv; TJK VI/1. 392]. 1604: Actor oswat miklos Kws kedej comp(ro)bat, hagi Eöneki az ő hazához mindenkor zabad wta wolt ot niarba Zena hordaskor az derek hordaskor az Janosi Gergelj haza fölöl az hol az alakorral mos (!) be wetötte [UszT 18/28]. 1670: Gyulafiné asszonyom, Kendéné asszonyom és Váradi Jónásné asszonyom már beköltöztek, itt vadnak ő kegyelmek az várason, de egyéb rendbeli emberek sokan nem mernek otthon lakni, mert már az szakmári németeknek szabad utjok vagyon [TML V, 241 Katona Mihály Teleki Mihályhoz] * ~ *vásárlás*. 1764: az Instans más Kereskedő örményekkel edgyütt az bárány bőrök(ne)k minden helyeken sine discrimine temporis lehető szabad vásárlását p(rae)ten-dálja [Torda; TJKt V. 218].

6. *ért-ként is* mindenki által használható/használt; care este/care poate fi utilizat (fără restricții) de toată lumea; von jeden verwendbar. 1578: az peres Swlmos tho mind az Enyedjeknek, mind az Zent kiralyknak mind Paraztnak Nemesnek zabad wolt mind halazny mind swljmot benne zednj soha senkitoel tilalmas nem volt [Marossztkirály AF; EHA]. 1590–1593: Soha az zent Benedekyek az peres feoldet bekessegesen nem ilhetik, hanem chiak az Deesieknek es az eo eörleoyeoknek volt Zabad, es ada eltik mindenkor [Mikeháza SzD; Ks]. 1605: Akkor vetes idejen ne(m) jár-tuk az Palfalui Istua(n) feoldere meneő Vtat, hane(m) nio-masba zabad volth [UszT 19/42 Paulus Balassi de Hoggia (25) lib. vall.]. 1610: az my erdeönkeott az hónatt hór-dotta, az hol nekwnk falwvl zabad uolt Onnat hórdotha [UszT 37a]. 1639: ahun beste ilek (!) kurua fiak immar erre is ut s emerre is ut; ugj mond, meg az kezeuel mutata, im-mar szabad minden fele [Mv; MvLt 178a]. 1732: Ezen a határon az Erdő a mitsodás szabad [Kisillye MT; TSb 51]. 1810: Azt tudom bizonyosan, hogy a régi időkben, mikor az említett erdők szabadok voltak, városinak, kamaralistá-nak és még czigányoknak is szabad volt erdőlni szabadosan [Erdő III, 29 Tanúvallatás a vizaknai erdők használatáról]. 1852: Nádméz fabrikával szembe lévő retről a' szabadrol vesztek [Dés; DLT 1066].

Hn. 1772: vicinussa Kereken az Falu szabad gyepe [Szászfenes K]. 1792: Szobod szűben [Bözdő U]. 1803: a' Viz közzött a' Szabad részben (sz) [Dombó K]. 1832: Kerek Bük szabad avasaban (k) [Erdőfüle U].

Szk: ~*dá hagy*. 1581/1584: Mingiarast, Vraim Thowat ky hagia zabaddé es kyteol keowettetek, Menyetek ky az wram Thawabol [Újfalú K; Ks 42. B. 9]. 1607: Vagion egy bizonsaga arrul az Alper(es)nek hagi zabadda hatta uolna az Actor³ ha megh eskezik az J. falú⁴ haro(m) ember al-tal hagi Zabadda hatta velle: el vehettek [UszT 20/80–1. — *A nyilföldet. ³Veres Márton. ⁴Ülke U] * ~*dá tesz*. 1793/1794: az régen el adott, és abalinealt Commune Terre-

lévő Gidofalvi Domokos urhoz kinek is tudtára adták hogy a Barthus familiá Erdőbéli károsodását akarja meg láttatni általunk melyre azt felelé hogy ezen pretensio alatt lévő helyre Semmi módon bé nem bocsássuk sőt még ezen köz Falu Erdőlö uttyán is oly véggel ki nem bocsássuk hogy még azon le vágot Erdőbe bé is nézzenek különben mind szabad uton Erdőlni el mehetnek [Albis Hsz; BLev.] O Hn. 1751/XVIII. sz. m. f.: az Bogát kapussánál^a vicinussa ab vna a Falu szabad vttya [Bágyon TA. — "Házhely" * ~ viz. 1583/1584: Enis ott az falwban portionat(us) Vagiok, Nem twdwan senkíteol tartasomath, az keozeonseges zabad wyzen, holoth Mykoro(n) Zolgaim az en megh hagiassom zerint halaznanak ez fellicol megh Newezet zemelyek Manib(us) Armát(is) potential(ite) Zolgaimra Jrruáltak Inuadaltak eoket, vertek haygaltak keowekkel Myerthogy peniglen az zabad es keoz halazo wyzen ezt chyelekettek Azert ez factumerth feyekhez zolok^a [Újfalú K; Ks 42. B. 9. — "Folyt. a részl.] * ~ vizköz hely. 1592/1593: azon az peres porondon haltunk zekeresteol barmostul, senki nem zolt my Nekvwnk erette, mert azt viz keoznek mondtak, es mindennel zabad viz keoz hely volt [Árpástó SzD; Ks].

7. önkéntes, kényszer nélküli; färra constringere, de bunävoie, liber; ohne Zwang, freiwillig. Szlk: ~ akarat. 1583: Gallacz Annazzon Az kett haz Jobagynak pedig el foglalassara Byrassara es Thartassara vgyan my elottwn Horwath Kozma vramnak zabad Akaratoth ada es engede Elleo Nelwewel [Oroszfája K; WLt]. 1596: En nagy eöreömest irasomat zembe valo bezedemmelis vilagositom. Mint hogj en nem csak zabad akaratomon iartam hanem mastol fwggeöttem [Kv; Szám. XXIX/6. 182 Bachi Tamás sp kezével]. 1597: Jgiarto Simon ... wallia Viczey Ersebetet az Atiafiak io akaratitokbol Marthon deak vramnak engedek tartany, de illien ockal hogi a leant a religio dolgabol ne haborgassa, es az leannak zabad akarattia s az atiafiak kedwe ellen fernek se agia [Kv; TJK VI/1. 64]. 1653: Az mi azért a kapitánság allapotyat illeti, az függ az Fejedelmek szabad akarattyatol [UszLt IX. 75. 12 fej.]. 1677: Kensiszerésből a Nemesség szabad akarattyán kívül nem tartozik senkit szolgálni [AC 77]. 1712: Instálának azért ó kglmek mind az egész Városon lako Mészárosok képeben, hogy engedgyük az ó kglmek szabad akarattyára az ó kglmek mesterségek(ne)k gyakorlását [Torockó; TLev. 13/1] * ~ akaratában/akaratan áll. 1663: Ezek, Uram, az portiok az Mezőségen vannak derekas jó helyen, igen-igen jó hasznos korcsmáló helyek. Így értvén Kegyelmed, Uram, az dolgot, álljon az Kegyelmed szabad akarátján [TML II, 482 Gillány Gergely Teleki Mihályhoz]. 1695: Eleitül fogva meg nyugot szivel és elmével volt a' Tiszt. Rfta Ecclia Tiszt Petelei Husz István Uram mostani Rf szasz Praedicator iránt ... Mind az által mint hogy ó klme el öregedet Senki ó klmét ez után ne angariállyá a' szolgálatra, maga szabad akaratyaban allyon ó kl(me)k, ha szolgális ha nem is [Kv; SRE 29] * ~ akaratából/akarata(a) szerint. 1550: Igy Egienesednek meg mj Eleöttwnk szabad Akarattyok szerint^a [Mv; JHbK XII. 7. — "Köv. a szövb.]. Ez felwl megh mondot zemelyek my elöttwnk zabad akaratyok szerent ilylen wegezest wegeznek^a [SLt Sub Litt. S Nro 4. — "Köv. a szövb.]. 1585: Eniedi Borbely Jakab uallia Werthi Thamas zabad akarattiabol atta Ennekem Borbely Jakabnak^a, hog' az meg en elek ... mindenben Zabodon elhessem [GyK. — "Bizonyos „porond sziget”-et]. 1590: teged Erőüel senki nem kылдт, szabad Akarat zerint mentel [UszT]. 1600: Sophia azon ... elteben Zabad akarat-

tia zerent azt az edes attiatol maratt^a hazatt ennekem halla [UszT 15/249. — "Betlenfálván levő]. 1605: Bocsatottuk Pettky János uramat, tanácsunkot és kegyelmek között valo generalisunkot, azonképpen Zuhay Gáspár uramat, magyarországi főhíwünket hogy az mely kevés subsidiümocskat és ajándékot kegyelmek maga szabad akarattából most először minékünk igért, azt kegyelmek között felszedessék [Barabás, SzO 355 fej.]. 1622: ez ide ala megh (! irt) dolgokban szabad akaratitokbol fogot biray az ket felnek [Killyén Hsz; BLt]. 1654: Mostan penigh szabad akarat szerent az szegenyseg könynybségiért remittálta az capitany az fen megh irt causáknak transmissioját az also széken valo decidálításra [Fog.; UF II, 91]. 1677: A' Mely Jobbágyok Fogaras földéről el-mentenek, ..., ha szabad akarattyok szerint redealni akarnak, bocsátassanak békével minden javokkal edgyüt [AC 61]. 1717: ada Vas György edes Annyaval edgyüt az Annyais Szabad akarattyabol cseleküvé és ada egy darab Tanorokot [Kőrispatak U; Pf] * ~ indulat. 1657: Uram, a' Te rettenetes búslásodban megvonszod kegyelmedet mitőlünk, zabad indulatunkra bocsátottál, hogy magunk keressük magunknak veszedelmünkre való utainkat [Kemlr. 332] * ~ jóakarát. 1677: (A szászok) hogy Ország közönséges dolgaiban, vagy Fejedelmek parancsolattyából valo szolgálatban nem lévő alá s' fel járo semimém rendből embereknak, szabad jo akaratyokon kívül, pénz nélkül gazdálkodni ne tartozzanak [AC 157] ~ jóakarattából/jóakarata szerint. 1598/1635: Ha penigh jo es szabad akarattia szerent ki akar az hazbol menni, tehát f 6 firtal, többel neki ne(m) tartozzanak^a [Mv; APol. I. 68. — "A gyermekei]. 1627: Egy szebleöt Engedet volt Nyerges Gergel szabad io akaratitia szerent az hugaran Kis Annának [Kv; RDL I, 133]. 1719: Szilágyi Sophia Aszszony maga szabad jo akarattyából alkuvék meg Banhazine Aszszonjossal [Torda; JHb XIV/6. 62]. 1780: szabad jo akaratyokból lött jobb kezek(ne)k bé adásával magokat obligálak [Aranyosrákos TA; Borb.] * ~ jó lelke ismerete szerint. 1801: adom ezen bizonytságot tévő Levelemet arról: Hogy ... Also Fejér Vármegyében M: Igen Mező Várassában lako Mészáros Szakmári István önként szabad jo Lelke esmérte szerint vallá én előttem arról^a [IB. Déák Pál városi hités notárius kezével. — "Köv. a vall.] * ~ kényéből kíván vmit tenni. 1817: Demény György Ur a maga szabad kényéből kívánnya el idegeníteni és engemet s Testvéreimet vagy Maradekinkat azoknak jövőndöbéli birhatásoktol ki rekeszteni, holott azak egyenesen minket illetnek [Né; DobLev. V/1009] * ~ kényére prédál tetszése szerint pusztit. 1822: Itt kiki szabad kényére praedálja a' határt, különösön azzal hogy földjeit és réteit elébb tulajdon szabad marháival mások ki rekesztésével, és szomszédjainak kárával fel éteti [M. zsombor K; Somb. II] * ~ kötelezés. 1654: Mivel az leanyzo megmasulta az dolgot, nem ment zek Istvanhoz feleségül maga szabad kötelezése szerint, az sz. Ecclesia Cseker Istvant abszolvalta, az leanyzot pedig Judith aszszonyt ligaba(n) vetette [Szlk 72-3] * ~ megegyezés. 1721: jutatt kinek kinek az elő magok Szabad meg edgjezésekből let jo akaratyok szerent kivont nyíl Czedulák szerint [Gergelyfája AF; JHb XXVII] * ~ nyelvével. 1586/1629: Egy feleol Vitezleo Dobokai Imre Uram, mas feleol Kaszoni Ferencz Deak vram, az eo kegyeme vey ..., szabad nyeluekkel, es szabad akaratyok szerint egyenleo keppen, Atyai es fiui szereteteol viseltetuen, egymashoz, teonek my eleothunk ilylen vallast [Dob.; JHb III/30] * ~ törvény. 1824: az érdeklett fekete Farkast ... anyival

nagyobb különösségnek lehet venni, hogy még tudunkra eddig elé hazánk ilyet nem termett egy felől; de más felől midőn, a több vele együtt született Kólykek természeti színeiben jelentek meg. — ezt egynek lehet tartani a munkáiban oly szabad törvények alatt lévő természet szebb Jätékai közül [Torda; TLtT Köz. ir. 114] * ~ választás. 1619: szabad választásból választotta Erdély országa fejedelemmé az én uramat, Bethlen Gábort [BTN² 187]. 1662: a szegény hazának régi negrőgzött szokása s kiváltképpen való szabadsága ellen a bán, Barscai Ákos a vezértől fejedelemmé tétetett vala, mellyben a haza szabadsága a szabad választásban megrontaték [SKr 454]. 1710: Ebben az esztendőben* az impériumbeli Augusta városában az electorok választásából I. Josefus magyar király római királyságra emelteték nagy pompával, noha a francia erősen munkálódott mind ígéretekkel, mind ajándékkal, s már egynehány fejedelmeket el is csábított vala, hogy többször az austriai házból császárt ne válasszanak, mert utóljára haereditáriumnak teszi az Impériumot, mint Cseh- és Magyarországot, kiknek is királyságában elsőben szabad választással lépett be, már most örökösinek tette [CSH 237. — *1639-ben]. 1785: Citállyuk az közöttünk vígealt, s reánkis deventialt Privilegium maradványit; mellyektől eddig erőszakosan meg nem fosztattunk, úgy mint: Pap, és Tanító Mesterek Szabad választását* [Torockó; TLev. 6/1. 18b-19a. — *A torockóiak kiváltságos voltának bizonyosságaként. *Fels-ből kiemelve] * ~ vallomás. 1831: hogy hihessen Ember a Te szavaidnak, midőn ki kérdészetésed után tett szabad Vallomásaiban tsak nem minden nyomban hazudtál [Dés; DLt 332. 16].

8. nem függő viszonyban levő/függő viszonyból felszabadított; liber, care se bucură de libertate; von einer Abhängigkeitsbeziehung befreit. Szk: ~ bíró. 1824: a Szatsvai Communitás szabad Birája Berde Joseff eő k(egyel)me kérsére el mentem ... Magyarosi Gy(alog) kat(ona) Gazda Mozes eő k(egyel)me lako Hazához [Magyaros Hsz; HSzJP]. 1825: el mentem a Sepsi Egerpataki közönség szabad Birája L(ovas)kat(ona) Dénes György Házához [Egerpatak Hsz; i.h.]. 1833: engemet mint akkori volt Angyalosi szabad Birót magához hivatott [Angyalos Hsz; i.h. Pető Péter (52) angyalosi gy. kat. vall.]. 1845: Hatodik felöl köz rendű Simon Laszló Gidófalván 22 éves felel ... hallottam ... a' Juhokot a' Martonosi szabad Biró hűtőseivel a' seregből kiválogatván, el hajtották [Fotos Hsz; i.h.] * ~ dá hagy. 1780: Instalok alazatosan ... ezen vakmerő szofogadatlan Jobbagyomnak oly modalitással committalni hogy Jozzagomba Felesegestől gyermekestől az Ipolyoszagabol szalyon bele, mert három Jozzaggalis szabadja de hagyom [Bözdőújfalú U; Pf] * ~ ember. 1606: Mvis Andras deak Heuizi, ki most az Nagos Haller Gabrielnek Feieregi hazi kolchiara, es Komaromi Andras ki Szabad ember uagiok magammal (igy!) mv is az mv hvtönk szerent [UstZ 20/227]. 1677: A' Lo kötő helyek dolgából maradgyon-meg eddig valo usus, mely az völt, hogy az olyan helyeken a' hadban szolgáló szabad emberek szoktak lovakat tartani [AC 241]. 1763: az észkos oldalon a' szabad emberek irtásán alól [Udvarfva MT]. 1767: tsak az hatodik esztendőben visellyél mi szabad emberekül a Biro-ságot [Koronka MT; Told. 26] * ~ gyalog legény. 1660: Önagsága menvén akkor mindjárt hadaival Gyalu és Lóna közt levő mezőre Elérkezvén másodnap Szejdi pasa, mindjárt reamene, és nagy részét hadainak levágatá sok szabad gyalog legényekkel együtt [Kv; KvE 179 LJ] * ~ hajdú.

1595: 10 May Cornis Gaspar, Waradrol valo szabad haiduit, sebeseket, partekaiokat, 2 zekerral vittek Thordaig [Kv; Szám. XVIIa/6. 61 ifj Heltai Gáspár sp kezével]. 1597: Oras Janchiar az Zabad haidúk hadnaggia [Kv; i.h. 7/XII. 109 Filstich Lőrinc sp kezével] * ~ hajdúság. 1605: Im mostan is újabb és több hadunk érkezett Désre, azoknak is eleikbe küldöttünk, Minthogy penig szabad magyarországi hajdúság is sok köztünk, immár meg nem tartóztatjuk [SzO VI, 11. — Az erdélyi nemesség előjárói Nszhez]. — L. még hajdúság 3. al. * ~ legény. 1630: oda alá Rácországbán, Boszniában és több helyeken szabad legényeket jó puskásokat fogadjon tizezret [BTN² 427]. 1662: (Török István) alá a Veres-bástyán a fizetett száz számú szabad legények gondviselésére bízottott vala [SKr 611]. 1774: Egy Csiki Szabad Legény Lukáts Péter Nevezetű iten az Méltóságos Udvarban Conventio mellet koltvár volt, kinekis azon Esztendőre volt fizetese e szerint* [Mocs K; Ks Consr. 70. — *Köv. a fels.]. — L. még legény 12. al. * ~ nemesi állapot. 1839: 18 Esztendeje a' miolta Er Káváson folyvást Hadnág vagyok az előtt pedig a' nemes Birák közt, huzamosan Esküdséget viseltem, — annál fogva N(eme)s Nagy Mihálynak szabad nemesi állapotba lévő helyzetéseket (igy!) jól tudom [Érkávás Sz; Borb. II Nyisztor György (65) nemesek hadnagya, egy gör^a vallású vall. — *Értsd: gkat] * ~ oláhság. 1610: az minemő Imunitással egieb dezma adatla(n) szabad Olahsagok ez Orszagban elnek, ugi mint Buzabol, Borbol ... es egieb minde(n) vetemenyeknek dezma adasabol eokis* azerint elhesenek [BfN fej. — *A Kozmatelkére (K) máshonnan telepítettek] * ~ polgár. 1848: Bátorkodunk mi Ujfalusi magyar gazdák is, mint szabad polgárok, ezen magyar nemzeti gyűlésen* megjelen(n)i, hogy mi is tudjuk és haljuk azon ügyeket mellyek minket, mint valódi magyarokat érdekelnek [Újfalu Br; UstZ XIV 98. — *Az agyagfalvi székely nemzetgyűlésen] * ~ rend. 1694: Bodos* Ez szabad rendből álló kis falucska [SzO IV, 332. — *Hsz]. 1710: az itten lévő s lako szabad rendek egyenlőképpen vetették rá ez portiot, mi(n)t a leg értelmeseb szabadsággal elő emberre [Selye MT; Told. 76] * ~ renden való 1671: Az melly Molnárok szabad renden való, és kapu szám után való, capitatum*, Tall. I [CC 96. — *Adjanak]. ~ rendű. 1715: a jobbágyokból valokat kényszerítéssel az szabad rendűket pedig kérséssel applicalta, udvarbiro ura(m) eő Her(czegse)ge(ne)k^a kivantato szolgálattjára [Fog.; Utl. — *II. Apafi Mihálynak] * ~ székely. 1597: mys egy haz helyes nemes emberek lofejek uagyunk, es my nekeónk kettien chak anny nylünk úgyon nyl feöldünk meny egy Jobbagy-nak Auagy zabad zekelnek keözillek, azt kéuannyúk hogy az nylünkatis ki épichék, úgy hogy mindeniknek anny nyla legien mjnth egi Zabad zekelnek Auagy Jobbagynak [UstZ 12/131]. 1609: Ambarus Istuan zabatt zekel (35) [Szentgyörgy Cs; BLt]. 1614: Jakocz Thamas Jakocz Georgy sellere de zabad szekel fi [Százajta Hsz; UstZ VI/56. 202]. 1623: Pokol Ambarus Nem szabad székölbeöl álló Jobbagia uolt [Oroszhegy U; Pf]. 1733: eő F(e)l(sé)ge a regí szabadságot meg igirvén, ennek utánna Passusokot Plajokot fogunk szabad székellyekül őzzeni [Maksa Hsz; Törzs. Sig. Márk (38) ns vall.]. 1835: előnkben állított ... Szabad Székely idősb Tóvissi Sigmondat [Kakasd MT; MRLt] * ~ székelyné. 1637: Istua(n) Ferenczne Katalin Hoszuazaj most Szent Giörgio(n) lako Szabad szekelne An-nor(um) 60 [Szentgyörgy Cs; BLt 3] * ~ székely örökség. 1610: azok az eoreoksegek az Reghi zabadsagh ideybenis

Zabad zekely eoreogsegek uoltak [UszT 24b] * ~ *székely rend*. 1623: Az egez Zekelyseget keg(ielme)tek chiak haro(m) rend<ben> es karba(n) allasza ug<imi>nt Nemes ember; Lö<u>as Lőfe, es drabant rend legien az <G>ialogh lőfe es szabad székely rend in perpetuūm abolealtassek [Csikszereda; Törzs] * ~ *személy*. 1640: Kekesen lako Fodor Ferencz iöve mi előnkben, ielentven azt hogi eő jedzet volna el egi Azzoni allatot Jövendő hassagra (!). De mivel hogi nem constal az Eccel(es)ia eleöt ha szabad szemelie uagi nem Az Eccel(es)ia nyoman valo recognitioiat differalta [SzJk 53]. 1643: az orzagh Articulusa szerent az szabad szemeliek(ne)k, a'kik vetekben esnek Sententiajok az hogi ha egimast el vezik kulsö bvntetes nélkül az reconciliatoria admittaltassanak [i.h. 61]. 1749: Első Beres Inas Pálfalvi Gergely Istok szabad személy penz fizetese flo 2^a [Csicsó Cs; Ks 65. 44. 13. — "Folyt. a fels.]. 1800: Fazakas Ferencz 26 esztendő Kantaľalvi Szabad Személy [Kvh; Bogáts 13] * ~ *vasmívelő*. 1796: nem jo az okoskodás; hogi az Fel Peresek Paraszti állapotban lévén, nem lehetnének az Auszriából jött szabad Vas mívelőknek maradéki [Mv; TLv. 5/16 Transm. 66 tábl.] * ~ *szellér*. 1796: Drágán Todor szabad sellér^a Veres Márton Ifjabb szabad sellér^a [Nagygalambfva U; IB. — "Mindkettő 26 éves].

9. szabados rendűek lakta; care este locuit de persoanele eliberate din iobăgie; von Freiglassenen/Liten bewohnt. Szk: ~ *utca*. 1585: Magdolna Magyar Andrasne vallia, lghen zepen kery vala Az Iffiwtol Az kar vallot zegeny ember az syweget Monda Thekes Imreh takach Kelemenek, lo zonzed vram te volna tizedes, Ne engednel illie(n) hatalmaskodast a' zabad vczaban [Kv; Tjk IV/1. 475].

10. nem földesúri függőségben lévő (hely); (localitate) care nu depinde de un moșier; unter keiner gutsherrlichen Abhängigkeit [?] szabad rendelkezés alatt álló; independent, autonom, liber; frei, autonom, unabhängig. Szk: ~ *hely*. 1591: Az Bagy Katona Antal leot keztes Az olah falui Janos Balasert Es fiaiert Janos Gergelyert ha teortennenek menny mind aknako(n) hamarokos (!)^a Es mind Nemes Emberek hata meget s minde(n) zabad helieken megh foghassak eoket [UszT. — "Tollhiba hamarokon h.]. 1656: valahun Czizer Ferencz uramot kaphatnak akar Falun, akar vamon, akar Malomban, akar vrak hata meget, akar mi szabad helyeken, es szabadtalan helyeken, megh Foghassa, Fogattathassa [Abafája MT; BLt]. 1695: En Tekei Tivadar ... ha ez magam fejem kötését valamely részben(en) fel bontanam mind szabad es szabadságtalan helyeken meg fogattathassa(m) [Marosszékírály AF; WasLt Sz: Györgyi Mihály sch. mester vall.]. 1730: Az Gjermek^a szabad helyt születet, Demeter Janosnenit [Derzs U; Pf. — "Ti. Mihály] * ~ *örökség*. 1570: Thimar Janos, es Thymar Myhal hitek zerenit vallyak, hogi Mykor Koereh Andras Megh veotte az Darab zeolewt Hoek peterthwl, Eokis oth voltak az Aldomas Mellet Es azt Montha hogi zabad Erekséget ad neky [Kv; Tjk III/2. 207].

11. ? befizetéstől mentes; pentru care nu se plătește chirie; miettfrei. Szk: ~ *ház*. 1597: B: wram w kegelme Tanacz Akaratiabwl hidtak wolt be Giory Barbelas Gergelt az szemem wesztegetot hogy az szeeemk Giogitasyat exerceialna (!) az w sok haszwgsagawal igirtek w kegelmek zabad haszat karaconig lakot az poroszlo Marton haszaban [Kv; Szám. 7/XIV. 61 Th. Masass sp kezével]. 1657: maga számára Lónyai Zsigmond eltraktálá az Bereg megyei főispánságot és Tokajban szabad házat, nagy jövedelmű helyet, főszőlőket [KemÖn. 262].

12. nyílt; deschis, neingrädit; offen. 1591: az chywz Zabab volt sok feolel be mehet az baro(m) beleie [UszT].

13. nyitott; deschis; geöffnet. Szk: ~ *kemence*. 1849: Egy zöld kályha szabad kemencze 12 Rf [Görgényszimre MT; Born. G. XXIVd] * ~ *száj*. 1841: Vagyon ezen szobában téglából készült tűzhelyre fel rakva, egy paraszt kályhából készült kementze ... Szabad Szájjal [Km; KmULT 2] * ~ *szájú*. 1832/1838: Van egy zöld Kajhaju két águ párkányos melegítő kementze szabad száju [A.szőcs SzD; Bet. 5].

14. szabadon, nem bezárva (istállóban/ólban) tartott; care este ținut la pășune/sub cerul liber; frei, nicht unter Verschluss gehalten. Szk: ~ *marha*. 1822: Itt ... kiki szabad kényére praedálja a' határt, különösen azzal hogy földjeit és réjteit elébb tulajdon szabad marháival mások ki rekesztésével, és szomszédjainak kárával fel éteti [M.zsombor K; Somb. II] * ~ *ökör*. 1702: Ezen fel vetesben esett Egy Szabad eokörre Cur 1/2 Ebben a Nativus Nemes Emberris contribualni tartozik [Szu; UszLt XIII/94]. 1847: A szeresek közül csakis kettő, Bretyán Juon és Tomus Gyorgya tették meg az ő parancsa ellenére is a szolgálatot, a többiek szabad ökrökkel mind visszatértek [VKp 185] * ~ *sertés*. 1746: midőn Etedi Miklos maga rekeszben lévő Sertessinek egy nehány ... Csős Török buzát vitt és az rekeszbe(e) be hánta a Zilai Vr(am) Joszágan levő szabad Sertesek meg halva(n) az Etedi rekeszib(en) lévő Sertessinek be adott Török buza(na)k portzogatasit oda mente(ne)k^a [Torda; TJKT III. 101. — "Köv. a részl.].

15. akadálytalan; liber, fără obstacol; ungehindert, ungestört. Szk: ~ *csepegés*. 1568: vgy Emlekezik hogy ez ke-rekes benedek hazanai lakot, es annak vagyon eothenen hath ezendeye, de akor az kerekes benedeknek hazarol zabad chyepeges volt, az Zely gergel haza fele, es oth az chyepeg-esnel, Egy kys szoros volt, kyn egy ember el mehetet [Kv; Tjk 216]. 1572: Mathe Kowacz hity vtan vallia Azt tu-gia hogi Mindenkor zabad hwllasa volt Az Kalman Kowach hazanak Andras deak fele, Es Az my vyz hwllas folias volt az Andras deak kapwya keozeot folt ki. — Balint kowach azt vallia hogi zabad hullasa volt Andras deak fele az haznak Es az my hwllasa volt az Andras deak kapwya keozel folt ki Anna Jstwan kowachne, Azt valia hogi mykor az Illies kowach veotte volt az hazat azkor-is zabad cepegese volt oda [Kv; Tjk III/3. 16] * ~ *folymat/folyás*. 1573: Keotelweroo Brechk azt vallia hogi eo la-kot az Zemlyesiteo hazaba az vtanis Mykor zemlesiteo birta, De azkor semmy zabad folias Nem volt az mellette valo haznak vduarara kibe az Trombitasne lakyk most [Kv; Tjk III/3. 134]. 1768: már mostan mévebb, s nagyobb lét-vén, a víz magának a jég alatt szabad folyomatot tanálhat [Abafája MT; Told. Huszár 17a] * ~ *hullás* → ~ *csepegés*.

16. független; liber, independent; unabhängig. Szk: ~ *dótesz*. 1710 k.: Az Isten az embert minden földi, vízi, aeri re-mtett állatival szabaddá, sőt azokon úrrá tette [BÖn. 478].

17. nyilvános, mindenki számára hozzáférhető; public, care este accesibil pentru toată lumea; offen, frei für alle. Szk: ~ *sokadalom* nagyvásár, *rég, táj* szabadság. 1569/1571: ez Andras Mester mynekwn feoldeo(n) lakonk es zolgank volt az zabad Sokadalomban [Dés/Székelyvásár-hely; SLt XY. 24]. 1570: ez orzagba ... toruem hogi az za-bad sokadalom (igy!) az sokadalom töris tyzen ket forynt uolna [Buza SzD; BeszLt 43]. Bomereyia Benedek Buzaj lev. 1649: Mohay Andras Nemes ember ... it az Colosuari keőzeőnséges piaczon az szabad sokadalomba(n) minden

igaz ok nélkül szolgáltatam tamasztva(n) magais fejszet vont hozzája eleketek el fogyatta volna, hagi ha az felesge kezebe az fejszet megh ne(m) foghta volna [Kv; TJK VII/4. 381]. 1748: az Idegenek mézet hozván bé, poltránként és kupával itt a' Városon a' szabad sokadalmokon kívül ne distrahálhassák [BSz; JHb LXVII/3. 199]. 1821: Esztendőnként vagyon ezenn mi Falunkban három Szabad Sokadalom [Makfva MT; DLev. 6] * ~ vásár. 1572: Az Takachok kewansaga feleol eo k. azt Mongiak hagi szabad vasart senkytvl megh ne fogyak [Kv; TanJk V/3. 64b].

18. ~ vmitől mentes vmitől; (a fi) scutit de ceva; frei von etw. 1576: Az postaknak zallastartasat es gazdalgodazat (!) Rendeltek eo k. az Safar vrainhoz hagi biro vram haza szabad legien teollek [Kv; TanJk V/3. 135a]. 1823–1830: Ha az univerzitáshoz tartozóknak polgári háza vagyon, azután a város terheit hordozni tartozik, de személyes terhektől, polgári esküvőtől, vagy magánál kvártélyadástól szabad [FogE 233].

19. adómentes; (a fi) scutit de impozit; steuerfrei. ~ darabont. 1594: Ertik eo k. megk. varosul ..., hogy minden zemelyre huz huz penz Ado zedest kellene toleralniok, Zegheny eozwegieket kwlwdsokat, es zabad Drabantokat ky wewe(n) [Kv; TanJk I/1. 231]. 1615: kegtak az uitezleó Sarkeözy Jstuan vramat az Vayda Geörgj hazaban kezdete iktatny; pretendaluan azt benne w kegme, hagi regi fejedelmek az az haz heliet megh zabadosítottak volna, ki-reöl az szabad Darabant vrainnak leuelekis volna. De mint hagi Azzoniomek w Nagok soha arrul valo leüeleket nem lattak, es soha zabados haznak sem tudtak Contradicatlok [Szásznyires SzD; Ks 35. I Kereszthury ir. Gr. Kavassy de Dees kezével].

20. ~ asztal ingyenes koszt; masä gratuitä; kostenlos (Verpflegung). 1571: plebanos wra(m) zabad aztalal Tartozik az mesternek, Melliet tyztessgesen megh zolgaltas-só(n) [Kv; TanJk V/3. 52b]. 1823–1830: Tehát magamat oda határozván, hogy elmegyek Göttingába egyenesen, ha a kolozsvári egyik szabad asztalt megnyerhetném. Evégre ir-tam is Göttingába Biró Ferencnek, aki osztán kolozsvári ju-ris professor lett volt, hogy tudósítson, ha vajon megnyer-hetem-e azt a beneficiumot? | Szabad asztal rendeltetik Az hannoverai miniszterek közül két főkurátorok tétetnek Mely rendelkezéseket az környüállásokhoz képest kiszéle-síteni, változtatni, az univerzitát commissariusok által vi-zitáltatni magának tartja a király [FogE 234].

21. ~ bor (céhbeli) megvendégléskor adott bor; vin oferit la ospăț (organizat in cadrul breslei); Wein für Bewir-kung in Zunft. 1665/1754: az mely jámbor Iffiu Társ le-génnyé akar lenni tartozik az egész Társaságot két asztalra tisztességes collatioval és szabad borral meg ven-dégelni [Kv; AsztCART. 21–2] | A' szegődés után tartozik az az Ifju a' két Czéh Mestert Notáriussával és akiket az öreg Mesterek közül mellejek hivatnak egy asztalra tisztességes collatioval és szabad borral meg-vendégelni [Kv; Aszt-CLev. PrJk 13].

22. királytól származó előjogokkal felruházott; care se bucură de privilegii acordate de rege; mit königlichen Pri- vilegien ausgestattet. Szk: ~ királyi (mező)város. 1688: Szabad királyi keritet és Mező Városok [Dés; Jk]. 1758: Idősbik Himedi Péter Nemes Szabad Királyi Brasso városa Senátora [Barcaság Br; BrAlt Stenner VI. 7. — Binder Pál kijegyzése]. 1783: Én, Fogarasi Szabó József, circiter 18 esztendőktől lakván ezen Marosvásárhely szabad királyi városban feleségemmel, Verestói Zsuzsannával egyetem-

ben ezen fenn írt városban benn és künn, belső és külső örökséget bírunk [FogEJ 342]. 1841: özvegy T. Sylvester Györgyné aszszony Szabad Királyi Kolosvár Várossa Ka-szarmai Pénztárába tartozo adosságát bé fizette [Kv; Pk 4] * (királyi) ~ város. 1559: az Feyer Janos halalanak 23 esztendeye mwth ydeo teolth benne ez szabad wa-rassoknak teorwenje szerinth [Kv; KvLt II/16]. 1585: Diossy Gergely Coloswary Notarius hwti vtan vallia Az Eorizeók Mondany kezdek ezt Nemety Sigmondnak, Nem chelekedhetned ezt ez Zabad varoson hogy feokeppe(n) Eyel az it valo embert hazaba(n) megh tagold [Kv; TJK IV/1. 480]. 1639: (A kezeseket) megh dulathassak Es ve-hessek, akar mi neucl megh nevezhető helieken ... szabad, Es szabadtalan varason [Dob; Ks 41. F]. 1792: követeink mind azok(ak) ki munkálására valamelyeket más Vár-megyék Székes Helyiek és Szabad Városok Követeinél lévő Instructio(k)an) a miénkel nem ellenkezőket és a Dolgok folyásához s környül állásaihoz képest Hazánk Boldogságának elő mozditására Szükségesnek látnak, Hazafiui egész indulattal és törekedéssel véghez vitelek-re köteleztetnek [Zilah; Borb. II hiv.]. XIX. sz. eleje: Több mint 21 esztendeje az asztalos Czéhba, s Királyi Szabad Kolosvár Varossa Polgárjai közzé bévettettem [Kv; AsztCLev.].

23. munkaidő utáni; de după timpul de lucru; nach der Arbeitszeit. Szk: ~ óra. 1802: Ilyés György asztalos tsak a Törvényes időben a' mely a mester embereknek ki szakasztatott tartozik eo Nagyságoknak dolgozni, de más szabad órákon nevezetesen éjtzakákon szabad legyen az ő Nagyságok károk és Matériáléjok tsonkulása nélkül pénzért idegeneknek is dolgozni [Ne; Incz. XII. 1].

24. szabadon működő; (care funcționează) liber; frei tä-tig. Szk: ~ zsilip. XIX. sz. e.f.: Az alsó szabad zsilip, és ke-rék zsilipek fenekei ki padolására odrossival együtt kíván-tatik 5 fertáj tutaj [Marosbogat TA/Kv; GyK kv-i építő-mest. malomszám.].

25. külső; exterior; außen/t.s. Szk: ~ grádics. 1842: egy szabad grádits — fel hányva a Gabonás híjára [Csekelaka AF; KCsl 3].

26. a ~ ég alatt a szabadban; sub cerul liber; unter freiem Himmel. 1823–1830: ha tulajdon és portékám lett volna is a sátor, becsületből is át kellett volna adni, és én egy sze-gény ifjú legény egynéhány éjszaka a szabad ég alatt is el-hálhattam volna | a vén hintót Bécsben hagytuk, a Bik-falvi szállásán a szabad ég alatt [FogE 112, 173].

II. fn 1. szabad/szabadon rendű személy; persoana elibe-ratä din iobăgie; Freigelassener, Lite. 1767: a hatadik esztendőben a Szabadok közül all ki a Biro [Koronka MT; Told. 26]. 1769: valakik pedig bé nem adnák a madárfe-jeket ..., a szabadokon annyí pénzre valahány madárfőnek hejja lészen, a Jobbagyokat pedig corporaliter büntesse [UszLt XIII/97a].

Hn. 1799: Szabadok Tanorokja közt (sz) [Jobbagyfvá MT]. 1816: a' Szabadok' Táblája napnyuguti Széliben (sz) [Nyomád MT].

2. felszabadított inas; ucenic care a fost declarat/calificat calfă; Freigesprochene. Szk: ~ dá/-nak mond. 1710: Szaba-dította fel Kövendi György Ur(am) az Inassát Bölöni Jan-tsiir kitis az B. Céhis Szabadé mondván ez alkalmazottsá-gal adott bé az Tanulo Levélért d:51 [Kv; ACJk 76]. 1816: Zanda Ignátz Mester (!) ki töltvén Inasi aprod Esztendejét Betsületesen azért a Betsületes Chis (!) Szabadnak mondot-ta [Kv; FésCLev.]. 1820: Kálmán György ki töltvén Tsei

András Uramnál az Inasi Aprod Esztendejét Tsei András Uram és a Betsulletes Cheis szabadnak momdotta Már Most Mester Legennek Hivattatik [Kv; i.h. 20]. 1834: a Betsulletes Czéh Consesusából (!) az Apród esztendeit ki töltvén Simon József szabadnak mondatott [Kv; i.h. 33].

3. (mindenki által) szabadon használt földterület; supra-fajta de teren folosită fără restricții (de către localnici); von allen frei nutzbares Gebiet. 1743: a' Rétek(ne)k és szántó földek(ne)k a' mellj oldalai a' szabad felől vannak, azokat, a szabadból tartozzek ki ki gyeppüvel tartani sub poena et supra [Torockó; TLev. 10/1. — "Ti. 12 hf]. 1747: Magyarosi Beniamin U(ram)na k a Csűrös kertet is engedtem, consignálván, és ki járván a mostani szabadba lévő Buza és Törögbúza földeket | ki járván a mostan szabadba lévő Buza és Törögbúza földeket, azokbolis e szerént engedtem elő kgyelme birtoka alá [Asszonynépe AF; DobLev. 1/225. — "Köv. a fels.]. 1756 k.: néha a' szabadbolis bé hajtják a' Gornikok a' marhákat, és arra fogják hogy a' tilalmasbol hajtották bé [Born. XXXVIII. 8 Abrudbányai bányászok törv.].

Hn. 1700: A Barany Kutnál lévő Rétnék az uton fellyül Falu szabadgya felől a Czintos felől való része [Cintos AF]. 1720: Törmenj sarka tövin (k) v(cinus) a A falu szabadgya [Menaság Cs]. 1728: az Szabad n. h-ben [Bh; KHn 11]. 1731: Tekerőben alább edgy darab vic(inusa) a falu szabadgya [Impérfa Cs. — "Szénafü].

4. szk-ban; in constructii; in Wortkonstruktionen: *maga ~jában van* szabadon engedve van; a avea liber; frei gelassen. 1823–1830: a gyermek 8 órától kilencig maga szabadjában volt, és azalatt a kamarában írását készítette [FogE 124].

III. igeszzerűen; ca verb (auxiliar); als Hilfsverb. 1720: az elő kglme Marhajinak is szabadot jární s legelődni az hol az másénak [Korunka MT; Told. 26]. 1754: az Nyirmezeieknek Szőlő karot Sem szabadott vagini az utrizalt helyjen hanemha az Gyertyanosiak meg engedték [Gyertyános TA; Thor. 21/18 4 r. tanú vall.]. 1890: Szabadjon még egyszer a céh és a magam nevében mély tisztelem, köszönetemnek kifejezést adnom [PLev. 153 Petelei István Prielle Kornéliához].

A szócikk jelzet nélküli adalékai az EHA-ból származnak.

szabadalmazott szabad/szabadságot nyert; (care a fost) eliberat din iobăgie; freigelassen. Szk: ~ *polgár*. 1852: Sz: nyíresen lako szabadalmazott polgár Veress bandi András [Szásznyíres SzD; SzConscr. külön mell.].

Itt olyan polgárról van szó, aki 1848 előtt jobbágy volt.

szabadalom felsőbb hatósági engedély; autorizatie; Patent. Szk: *szabadalmat megnyerhet* vminek gyakorlására jogosítványt nyerhet. 1855: tisztelettel kérem a' Méltóságos Cs. K. Járás hivatalt méltóztasson kérésemet a' gát újra építtese iránti engedélynek addig leendő megadása iránt felterjeszteni, míg a sor az én malmomra is elkerülne, hogy az mérnökileg hivatalból felméréssék, — szükségtelen lévén minden mérnöki előmunkát, — ha pedig mérnöki felmérés nélkül a Szabadalmat meg nem nyerhetném kérem annak ki rendeltetését [Maroskópánd AF; DobLev. V/1393] * ~ *szabadalmat nyer* kiváltság jellegű engedélyt nyer. 1843: Midőn Varga Katalin nálunk volt, saját személyében kért pénzt a templom ládájából avégre, hogy azzal járjon a falu dolgában és nyerjen őfelségitől szabadalmat számukra [VKp 75].

szabadelvű szk-ban; in constructii; in Wortkonstruktionen: ~ *párti* a Szabadelvű Párthoz tartozó/irányát követő; care aparține de Partidul Liberal; zur Liberalen Partei gehörendig. 1886: A két kolozsvári szabadelvű párti lap romjain én építék egy újat Kolozsvár címmel [PLev. 130 Petelei István Jakab Ödönhez].

szabadít 1. (fogságból/rabságból) ki/megszabadít; a elibera (din captivitate/din robie); befreien. 1619: Én immár eltöltöttem esztendőmet, várom csak az Nagyságod kegyelmességét, hogy Nagyságod innét ez nyomorúságnak helyéről kiváltson és szabadítson [BTN² 218]. 1657: Azután törvényre vitték^a Fejérvárra, az holott megsejencizásván, vívők Kővárban, az holott kereszténység között hallatlan egyedül való kegyetlen fogságban tizenöt vagy tizenhat esztendőig tartván, hala meg is, kinek szabadulásában mind török, német, magyar urak eleget törekedének, de haszontalanul; emberi nyavalyást ördögi mestersegekkel is igyekeztek szabadítani [KemOn. 162. — "Zólyomi Dávidot]. 1704: Ugyan ma jötenek vala bé hozzám hárman a péterfalviak, és azokat akarták volna szabadítani, akiket itt megfogattam volt közülök a taxa borért [WIN I, 308].

2. vkiért (cserében) szabadon enged vkit; a elibera pe cineva din captivitate (făcind schimb de prizonieri); durch Tausch befreien. 1705: A generális pohámokját, kit a minap elkaptanak volt másodmagával, ma a kurucok megküldék, és ketten hat kuruc rabokat fognak szabadítani [WIN I, 454].

3. elenged; a elibera (din detenție), a pune în libertate; frei lassen. Szk: *latrot* ~. 1592: Ha ky penig illien latrot el zabaditana varossabol vagy hatarabol, s meg nem fogna, Az illien Biro nagy Niawaliba Essek meg bwnntettesek Ezenkeppen a' Nemes Emberis bwnntettesek ha latrot zabaditana [Kv; DiósyLnd. 33–4].

4. *vmibe* ~ *vminek* birtoklását megengedi; a permite cuiva luarea în posesiune a bunurilor respective; jn etw. frei besitzten lassen. 1600: Senten(tia) sedis ... Gyeörgyfi Marthonth az teörvény mind hazba előreksigbe zabadittia, es neki itelte | Az eskott wraim zabadittiak Petky Janos wramat az Wdwarhely hatarban lewő feöldeiben | az teörweny az wert zabadittia az cöstől maratba [UszT 15/39, 210, 249–50]. 1603: Andrasfalwj matias peter wramot kiralj biro wram zabaditotta az Zanto földben kit az Jobbagiatol ... Janos diak meg wöt wolt hire nelkw [i.h. 16/85]. 1607: Zent abranj bolgar görgiet zabadittia az Zek az Zantoföldnek birordalmaban Zent abranj hatarban az maleban, Koro(n)di petter elle(n) [i.h. 11/3, 23].

5. (tiltott) határrész művelését/használatát megengedi; a permite cultivarea/folosirea unui teren (afiat sub interdicție); Nutzung eines bisher verbotenen Flurteils erlaubt. 1632/XVIII. sz. v.: Ha valaki falu törvénye nélkül határt zabaditana flo. I büntethesse az falu [HSzj *határszabadtás* al.]. 1670/1740: Végezék aztis hogy mikor a Falu tiltani vagy zabadittani akar valamit, egy Consensusbol Tiltsanak és Szabadittsának | Hordáskor való Szabadittásról Végezék azt is kiváltképpen Buza Zab hordasnak idején sohol az Vrak elő k(e)gy(e)lmei gondviselői Vidéki Jobbágys(ok)nak helyet ne Szabadittsának, hanem edgyet értvén a faluval a Gondviselők egy Consensusbol zabadittanak mindenik fél Torlot is egy Consensusbol zabadittsának [Homoródsztpál U; WLt]. 1671: én nem tudom, mint éljünk itt el, ha urunk ő nagysága meg nem engedi jószágunkban való kikapásunkat. Hiszen ámbár ne szabaditana ő nagysága, csak ha pa-

nasz lenne ő nagysága előtt, ne háborgattatnánk [TML V, 583 Gyulafi László Teleki Mihályhoz].

Szk: ~ *vmire*. 1604: Tordatfalvi bongos georgi szabaditata, Kirali biro wram altal, boros lörinczet, az wgarnak be wettesere, boros ferencz tilalma ellen [UszT 18/150]. 1718: az sziget felől való reszre az Csokmani Nemes es Paraszt lakosokat ki szabadította hogy fel ircsak es magok-(na)k foglalják [Ksz; JHb I. 24 vk].

6. (meg)enged, engedélyez; a permite/ingädui; erlauben. 1607: az en Ania(m) zola volt Galfy Janosnak hogy abba az kertbe zabadiczia hogy az boriukat wzze [UszT 20/55]. 1626/1628: Hadgyuk azert es seriö parancsolyuk is hüsegteknek ... Darabantikat, Fohnagyokat, es egyeb varos szolgait hazokra* menni, ne animalják es ne szabadiccsák [Vh; VhU 227 fej. — *A szabadosokéra].

Szk: ~ *vmire*. 1600: Circumspectus St(ep)hanus Radnothy fassus est keth seregh luh vagion az Zena keorewl az vduarba(n) a hul az keth zakaz zena vala s monda lanchy Caspar ky zabaditot thyteket erre a' zenara [Kv; TJK VI/1. 414].

7. törvényre ~ törvényre bocsát/enged; a aduce (pe cineva) in fața instanței; den Rechtsweg betreten. 1603: medeseri lazlo Imrehetis Zabadiottotta matias peter wram törwinre Eön karara, az kert fel chinalasaba, lörincz Janos Ellen [UszT 16/85].

8. vmitől ~ vmitől mentesít; a scuti (pe cineva) de ceva; von etw. befreien. 1581: eo kegmek voxot kerdwe(n) adot vetet (l) fel, mely adobul senkit ne(m) veznek ky ne(m) is zabadetanak senkit twile [Kv; TanJk V/3. 245b].

9. ~ja magát mátkasági kötelék alól feloldja/szabadítja magát; a (se) elibera de sub obligatiile de logodnă; die Verlobung auflösen. 1700: teczett az minékünk, hogy az ifju legény mind magát, mind el kötelezett Mátkáját szabadiccsa, es annak utánna mind a két fél házassági alkalmatosságokat követessék [SzJk 325–6].

10. inast felszabadít; a califica/a face calfă un ucenic; (Lehrling) freisprechen. 1833: Szabadította ifju Balog István Sardi Hectort [Kv; AsztCLEv. Szám. 92]. 1835: Greifneller Mihály szabadította Hajos Martzit [Kv; AsztCJk V 108]. 1843: Szabadította Schnel István Füsüs Szabó Jánost [Kv; AsztCLEv. Szám. 151]. 1863: Rauch Andrásné szabadította Kerekes Josefet [Kv; AsztCJk IV 62].

11. (hivatalos személy) vminek a végrehajtására kirendel/bocsát; a delega (oficial) pe cineva cu însărcinarea executării unor hotărâri judecătorești; eine offizielle Person für die Durchführung eines Gesetzes delegieren. Szk: ~ *vkire*. 1606: megh találak feleölle Capitant, es azt mo(n)da hogy teörüennelkyl senkjt senkjre ne(m) zabadit [UszT 20/232 Georgius Marko de Olaztelek nunc in S. Marto(n) commorans (40) pp vall.].

12. ~ja magát saját birtokába vesz vmit; a lua ceva în posesiune (în mod abuziv); etw. für sich selbst nehmen/haben. 1600: Nagy Bodo Janosne Orsollia azzony, s Zenth Martoni Orban Gyeörgy, zabadiittak magokat Betlen falwa elele(n), kazaltak wolt megh egy darab Zena fweweth ki Eothwes Mathe es Eothwes Jakob byrodalmaban wolt, eonne (n) karokra [UszT 15/214].

13. Isten ~ a. Isten megment/szabadít vhonnan/vmiből/vmitől; Dumnezeu ajută pe cineva să scape de unde va/de ceva; Gott befreit von etw. 1667: Isten kegyelméből benn vagyunk*, noha olyan formán, melyet Isten Kigyelmednek nyakában bajul ne adjon, engemet is szent fiáért szabadítson tőle> [TML IV, 107 Bethlen Gergely Teleki Mihály-

hoz. — *Huszt városában]. 1674: Ez órában vöttem Kegyelmed levelét. Elég szomorú hírek. Isten szabadítsa az ő népét [TML VI, 637 Bánfi Dienes ua-hoz]. 1677: Isten szabadítván, kötelesen szolgálók, mint kedves bizodalmas uramnak és kívánok Istentől örvedetes új esztendőket Kegyelmednek kedvesivel együtt [TML VII, 327 Bethlen Miklós ua-hoz]. 1705: amidőn egy kalamáris ládáját* megnyitották volna, találának valami írására, melynek continentiája ez volt, hogy: Méltóságos úr és asszony neki jó kegyelmes ura és asszonya Isten szabadítsa mentől hamarabb az urakat is innen, ütet pedig vezérelje békével [WIN I, 558. — *Bethlen Eleknek]. 1710 k.: (A rab Szász János) monda: mikor azt tudtam, hogy legjobban járok, ihol akkor botlottam s estem el. En mondam: Isten vigasztalja, s ha ártatlan, szabadítsa [BÖn. 947]. — b. (szülő nőt) szülésen átsegít; a ajuta (pe o femeie) în timpul nașterii; der Mutter während der Geburt helfen. 1663: Örömmel értetem, Isten nyavalyádból valamennyire szabadított. Isten tovább is viselje kegyelmesen gondodat és az kicsinded gyermekecskénket maga dicsőségére és az mi örömrünk nevelje [TML III, 621–2 Teleki Mihály Veér Judithhoz]. 1679: az szegény komámasszonyt is Isten szabadítsa, kinek is feleségemmel együtt ajánljuk szolgálatunkat [TML VIII, 460 Nálácz István Teleki Mihályhoz].

Ha. 1747: szabadítani [Nyárádgálfva MT; Sár.]. 1807: szabadítani [Tarcsafva U; Pf].

szabadítás 1. (fogságból/rabságból való) ki/megszabadítás; eliberare (din captivitate/din robie); Befreiung. 1614: Falka Istua(n), rabsagbol valo Zabaditasert Gaspar Balintnak Zalogba atta magat [Bikfva Hsz; BethU 232]. 1657: convocálván öngagságok az nemes országot is, eliberáljának bennünket, mivel elég hely lészen még mind öngagsága és a haza dolgainak jobb karban való állításában, mind több atyánkfiainak szabadításokban az mi kicsiny értékünknek is afféle ususra convertálásában [Kemir. 324]. 1659: nemzetes Szekel Georgi Killjeni nobilis, az lengiel orszagban valo 1657 eszendöbeli hadi expeditiokor, töb kerezien atiankfiaival rabsagba esven, es mostan meg satzizolvan az valtsagert confugialt Nemzetes Bod Istvan uramhoz ..., azt az meg irt summat conferala Bod Istvan vram, Szekel Georgi vram rabsagbol valo szabadítására [BLt]. 1662: Az lengyelek kiütésekkor való csata alkalmatosságával egy jó szabású nemes ember, Tunyogi Ferenc fogatván és vitetvén fel többek között, az asszony hogy azt az nemes embert császár birodalmából valónak értené lenni, eleibe parancsolta vala vitetni. Amaz nagy javára, szabadítására reméli vala behívattatását [SKR 241]. 1727: kegyelmed ezen szegény Oláné Urának szabadításab(an) meg indúlyon s könnyen ne hadgya had telepedhessék az én földemre jó kezesség alatt, örökösön köti magát [Szentlélek Hsz; ApLt Apor Péterné Bara Sigmondhoz]. 1756: Németi Istvánnak magamat geminē expectoraltam, hogy engemet az Annya, és Bátyja küldött az ő szabadítására [Kv; Mk-Rh IX Vall. 84].

2. (katonának fogott legény) elbocsátás(a), kiváltás(a); eliberarea unui flăcău (prins cu arcanul); Auslösung eines Gefangenen. 1765: az Tyronak el fogott Legények szabadítása nem a szolga Birákon áll [Szépkényerüsztmárton SzD; Eszt-Mk Vall. 25].

3. határ/tilalmas-felszabadítás; eliberarea hotarului (prin anularea interdicției); Befreiung eines Flurteils von einem Verbot. 1603: Albert mihalj sofalwj zabad zekel hwjt wtan

ezt wallia A föld zenen meg mondhatnam az földnek a hatarat de Jnet nem Tudom, czioualasat cziouekleset, mi okon czielekette aba En semit nem tudok, se zabaditasaba [UszT 17/29]. 1670/1740: Hordáskor való Szabadittasrol. Végezék azt is kiváltképpen Buza Zab, hordasnak idején sohol az Vrak eő k(e)gy(e)lmeek gondviselői Vidéki Jobbágyok-(na)k helyet ne Szabadittasnak [Homoródsztpál K; WLT]. 1769: Tilalmas lészen ezutan az Vetés kertben a Gabonak között lévő parlogan való ki eresztés, és étetés tavasztol fogva egészen a közönséges Torlo Szabadittasaig [Zetelaka U; UszLT XII. 89].

4. megszöktetés; ajutarea/Inlesnirea evadării; Befreiung. 1591: azhol azt mondod hogi az golkosnak (!) zabadittasaba rezzes es tanachos löttem volna erre ezt mondom hogi sem hyróm sem tanachom mert En Kerezt wrat ne(m) woltam akor az mikor megy zabadult az legienj [UszT]. 1770: Amikoris különwalo dolgara a rab ki kerezvén, hirtelen által szökek a kerten; azonban utánna fel bodulván a Falu, Ádám és a más két tzigány a falu ellen szabadittasáért fel tamodanak, de a Falu győzedelmét vévén rajtok vissza hozták [Mezőpagocsa TA; Szentkgy 10 r. és 1 m. tanú vall.].

5. megmentés; salvare; Rettung. 1662: (Isten) csak cséplés mellől is Gedeonokat, a juhok mellől Dávidokat állíthatna elő az ő tiszteletének előgyámoltására s Izraelnek szabadittására [SKr 680]. 1703: Mostan is a szegény magyar nemzetnek valóban lévén szüksége szabadítóra, hallatik, hogy Rákóczi jó dologban indult meg, a szegény magyarságnak szabadittására [Kv; KvE 275 SzF].

Szk: feje -a. 1614: Keuantatot volna hogy ha keg(yel-med)nek egy nehanian kik Bornemizza Sygmondnak illien Attiafiusagának zeőutesegeuel keőteleztetet, ha azt az zep Sogorsagot Attiafiusagot szeme előt viselén, ennek előtte szwksegenek ideyen velle iol czielekedűen, nem iozagara hanem lozaga köüwl adot volna valami keues keőltseget neki feye zabadittasara es egieb szwkseges dolgaira [Törzs. — A fej. Szentpáli Kornis Ferenchez].

6. Isten(nek) -a Isten által való megszabadítás; salvarea cu ajutorul lui Dumnezeu; Befreiung mit Hilfe Gottes. 1662: az egész várbéli nép bástyánként és minden rendbéli-ek seregenként általa^a nagyon megbiztatának, intetének: ki-ki édes hazájának s az egész keresztyénségnek olyan vég-házának oltalma mellett lenne bátor és erős szívvel s jó reménységben is Istennek őfelségének szabadittása felől, kinek nem volna nehéz kicsiny erő által igen nagy és hatalmas hadi erőket is megszégnyeníteni [SKr 585. — "Szalárdi János által]. 1664: S meg is kell nyugodnunk Istennek ő szent felségének akaratján, ki a mit az ő népének vagy a bűnért, hálaadatlanságért, megtérhetlenségért való érdemlett büntetésére, vagy az ő jó kedvéből való szabadittására és megmaradására elrendelt: az külső eszközöket is azok szerint szokta igazgatni [TML III, 129 Szalárdi János Teleki Mihályhoz]. 1672: Bizony az Isten még ennek oly végét adja, hogy az kik most szenvedünk, örülni fogunk az mi Istenünk kegyelmes szabadittásában [TML VI, 369 Bánfi Dienes ua-hoz]. 1705: Az elmúlt szombaton immár elmúlték két esztendeje, amikor az én Istenem engem az én háborgatóim által kikergettetett hazámból és házamból, és azóta éjjel és nappal sóhajtra vártam és várom az én Istenem szabadittását [WIN I, 509]. 1710 k.: dűcsőség legyen Felségednek, mert mindazokban^a is a te oltalmad, vigasztalásod és szabadittásod volt énvelem [BIm. 990. — "A fogság éveiben].

♦ Hn. 1730: Az Szabadittas Ecseti földib(en) (sz) [Petek U; EHA].

szabadítatlan (tilalom alól) felszabadítatlanul; menünut sub interdicție; von einem Verbot nicht befreit. 1580 u.: zabadittatlan ez egy borozdatt mind vigig ki zantottad az Tilalom ellen [Székelysztkirály U; UszT]. 1602: húsűet nap ta-úat tiltottuk vala megh az my meg holt Atiankfiaűl maratt marhankot Az tilalom alat zabadittatlan adott benne el az teörweny keőzbe, búzat, zeker zabot is adott el [i.h. 19/53].

szabadíthat 1. megszabadíthat/menthet; a putea elibera; befreien können. 1658/1741: Adgyon Isten ernűnk örven-detes napot Romlot Országunkban támaszszan olj magot Ki szabadíthassa idővel azokat Az kik siralommal epesztik magokat [EM XXXVI, 147 Köröspataki B. János hist.].

2. kiszabadíthat; a putea elibera/scăpa; befreien können. 1798: egj Miska nevezettű Építő Áttsa Petrotzi Urnak hírtűl be hozván hogi az Erdőre küldett Bival Szekeret el fogtak ő nga erdejéből, leg ottan Lovott nyergelgetett^a s indult hogi az Barone Aszszony Tisztivel ... tanálkozhassek, vagj pedig maskent a Szekerit tseledgiit szabadíthassa [Adámos KK; JHb XIX/58. — "Az úr].

3. inast felszabadíthat; a putea califica/declara (un uce-nic) calfi; Lehrling freisprechen können. 1845: Orbán Ist-ván magát Filialis Mesternek fel vétetni Kéri mint a Czéh előtt esmertes ... több mestereknél szolgált legent Szász Fenesi Land Meisternek fél Czéhba állási díj fizetése mellet ezennel fel vészi ... oly moddal hogy Orbán István Mint Filialis Mester Inasokat szegődtetett Szabadíthat [Kv; ACProt. 12].

4. vmennyire/vmire ~ engedélyezhet, engedélyt adhat; a putea da autorizatie/permissiune (oficială) de a face ceva; erlauben können. 1585: Az Mezaros vrami keonyeorgese-hoízis zollottanak, de egy fontra meegh az hush nem zaba-díthatiak eő kgmek varosul [Kv; TanJk I/1. 19]. 1590: er-tettek Biro vramnakis Akarattiat hogy eő kgmenek az Ce-mentre kelletnek Menny, eő kgmek semmikepp(e)n eő kgmet illyen sok ideig vgmint keozel fel eztendeigh Valo ky Menetelre Nem Zabadíthatiak [Kv; i.h. I/1. 14b].

szabadító 1. mn 1. vall megváltó; mintuitor, care mintu-ie/izbăvește (de păcate); erlösend. 1569: Inkab naponkint keonieoreognek az Wr Istennek hogy meg zabadiczia eo-keoth^a mert cziak eo az zabaditto Jdwezitteo [BesztL 104 G. Bartor (!) a beszt-i bírőhoz. "A levélíró fiáit]. 1668: lássa meg Isten, nagy keserűségben vagyok, az egy Istennél több vigasztalom nincsen, kinek szabadító kegyelmét óhajtvá várom [TML IV, 381 Paskó Kristóf Teleki Mihályhoz].

2. felszabadító; eliberator; befreiend. 1662: (A bírakat) Isten a népnek töle való eltávolozása, és bálványimádásra va-ló vetemedésekor egyszer is, másszor is a nép közűl zaba-dító hadnagyokul állat vala elé, felruházván azokat vitézi bátorsággal, rendkívűl való erővel és a szabadittásra való elégséges ajándékokkal [SKr 71].

II. fr 1. kiszabadító személy; persoană care a eliberat un deținut; Befreier. 1591: Aszt mo(n)dom Ez al pereshez fe-kette peterhez hogy az Jobagyo(m) gylkossanak szabadyt-toya uolth [UszT].

2. fel/megszabadító; eliberator; Erlöser, Befreier. 1703: a szegény magyar nemzetnek valóban lévén szüksége zaba-dítóra, hallatik, Rákóczi jó dologban indult meg, a szegény magyarságnak szabadittására, a szegény zsidóság a ró-mai birodalom alatt sanyargott, amikor Isten (noha nem tes-ti, de lelki szabadítót küldött), De Isten el fogja küldeni Szabadítónkat szintén, aminthogy Krisztus urunk a Heródes

kegyetlensége előtt mintegy alig szaladt, hogy a sok ártatlan gyerekekkel meg nem öletett, Isten provisiója, úgy ez magyarok testi szabadítója is alig szaladt a mostani római Heródes kegyetlensége előtt | onnan^a elsőké, és ő Ión Izrael szabadítója | mikor a Krisztus született, connumeratio volt Zsidóországban, és azalatt s annak alkalmatosságával jött el a szabadító Világmegváltó [Kv; KvE 275, 277 SzF. — ^aA fáraó udvarából Mózes].

3. *vall* a megváltó, Jézus Krisztus; Mintuitorul; Erlöser. 1662: egyedül ő^a a szabadító, őbenne engeszteltetett meg az Atyaistennek haragja, s csak ő a szabadító [SKR 304. — ^aJézus Krisztus].

szabadíttat 1. szabadbá/birtokolhatóvá tesz; a face să fie posibil luarea în posesiune; losmachen lassen | engedélyeztet, megengedett; a dispune să fie permis/liber; erlauben lassen. 1602: Thiboldij Drabant Benedek szabadíttatja Kis Keüed oldalaban való Jrtsat, Thiboldfalua elle(n) [Tibód U; EHA]. 1603: Korondj Sika Istüan Zabadiittatia az falun való eökreseget kertelesre [UszT 16/45–6]. 1604: Andrasfalwi molnos ferenczi zabadiittata az Zolga leánianak ualo gozdalkodasat Zent Annaj Peter tilalma ellen [i.h. 18/150]. 1607: Az I. I.^a Kys Peterne azt forgata hogy eö Vér az feöldhez, hasonlólagh felelj az elsőo bizonsaghoz az teörweniben való forgatást, es hogy az Appellatio megh lezen, lgy kezdj Zabo Mattias zabadiittatnj S az J. aszonyis zabadiittatnj [i.h. 20/295 Blasius Thanko de Hoggia pp vall. — ^aIgy kétszer].

2. (tilalom alól) felszabadíttat; a dispune să fie scos ceva de sub interdicție; von einem Verbot befreien lassen. 1597: Orozhegy feltizes zabadiittatia Zaz Pal altal Capitan Vra(m)mal az falu közt üalo teöltet, melyet Mattias Leórinch teöltet az orzagh vthan, el haniastra [UszT 12/105]. 1602: Abastfalua zabadiittatia az Arniek oldalat, mely közz hatarok Almasfaluaual Almasfalua tilalma ellen [Abásfva U; EHA] | Tarczafalua zabadiittatia vgian Tarchiafalua tilalmas erdejét [Tarczafva U; EHA]. 1603: Betlenfaluj Janos Gherebne Aszonio(m) szabadíttatja az szabad erdeöt mag->nak es Jobbagynak elesre [UszT 16/43]. 1606: mikor az Ilkeyek szantani kezdetek volt ez feöldet melj feleöl perelnek, zabadiittatnj kezdé velem Boldisar Balint hogy megh tiltotta volt Veres Marton, s azt mo(n)da Boldisar Balint hogy en karo(m)ra szabadicha kegd [i.h. 20/80 Valentinus Nagi de Fanchal 1b vall.].

3. *törvényre* ~ törvényre bocsátat/engedélyeztet; a face/cere ca o anumită faptă să fie judecată de o instanță judecătorească; der Gerechtigkeitt übergeben lassen. 1596: Thelekfalui Balinth Peterne Zabadiittatia az Thelekfalui hatarba(n) ualo feoldeyt mjnd eökresegeket s mind pedig nyl feöldeket mellyeket az Vraual egygtyt byrt, barazdalasok elle(n) mellj barazdalast nem tudja ki chelekette, vdarbiro vrammal teöruenire [UszT 12/93, SzO ÜS II. 295]. 1602: Kechety Kys Mihaly zabadiittatia zena kalongiait Kecheti Galfi Istua(n) tilalma es chouay ellen teörwenre [UszT 16/39]. 1603: Ilkey Pal Ferenc es Istüan Peter zabadiittatja Juhokat az mochiar berchig valo vtigh ..., hogy el iahassanak vellek, Az Ilkey Biro es teob júhos nepek tilalmok ellen teörwe(n)re | Dersi Nagi Sandor zabadiittatia gymeölchies (!) kertet Sambokrethy Mihaly ura(m) tilalma ellen teörwenre [i.h. 16/43, 45].

4. *-ja magát a.* (tilalom alól) felszabadíttatja magát; a cere să fie scos de sub interdicție; sich selbst von einem Verbot befreien lassen. 1600: Ambrus Papne elle(n) Reche-

neden Iako Eghei Miklos teött wolt tilalmat, fiaival eggiott zabadiittatia magat | Keórispataki Gothard Balas, zabadiittatia magat teörwenre keórispataki Peterffi Mihaly tilalma elle(n), melliet teött wolt az falu fel wegin repas hely wegeth | Agyaghfalui Mathis Gyeörgy zabadiittatia magath Theórek Gergely chowaia es tilalma elle(n) az Dechfalui Sasba(n) eönnön karara [UszT 15/206, 209, 214]. 1602: Farczadi Sandor Janos zabadiittatia Balogh reti mellet valo szanto föld<ben> magat, Lazar Balintek barazdalasok ellen [i.h. 16/38]. 1603: Ethedi Vagas Casparne zabadiittatia szep meszeóbelj zanto fölöldeben magath Azon Ethedj Ghedeó Lukaczne tilalma ellen teörue(n)re | Ettedi Gedó Lukaczj Gedó Balas Zabadiittattak magokat, Dosa Tamasne El-len, minden marhakban mehekben menes Lowakban [i.h. 16/45, 84]. 1606: Kereztfurfwj czifo Istua(n) Zabadiittata magat Kereztfurfwj hatarban az hid Taianal walo zanto fölöldeben Zóuerdj Janos es gagi Jakab cziouaia ellen [i.h. 20/316]. 1607: Timafalwi molnar Jstua(n) borbara zabadiittata magat Timafalui hazaban örökegeben mind kwn hon ualokban kobatfalui marton georgi es boncza Janos Tilalmok elle(n) [i.h. 20/244]. — b. saját birtokába vétet vmit; a lua în posesiune ceva; in seinem eigenen Eigentum nehmen lassen. 1600: Felzeghi Gyeörgyert Zenth Martonit, tiltotta ki az falu Homorod Zent Marto(n) falwa egy darab irtas feöldebol ..., ebbe(n) es a kiben (!) birodalmaba(n) wott zabadiittata kapita(n) vrammal maghat, eönnen karara teörveny weghe zakattaigh [i.h. 15/205]. 1606: Timafalwi molnar Istuanne borbarazonj zabadiittata magat Törvény moggia zerrint, Timafalwi hatarban rekezbén walo zantoföldebe, swkej orban Janos wram cziouaia ellen [i.h. 20/242].

5. megenged magának vmit; a-și permite/a-și lua permisiunea să facă ceva; sich etw. erlauben. 1600: Tarchafalwa p(ro)testal, hogy wadnak kwleó emberek kiknek az eö faluio(k)ba nylok wago(n), es azt wk masuwa akarnak birni, Wadnak eö keöztek olliak kik be irattak magokat es az feiedelemnek zolgálni akarnak, nylok penigle(n) kirol zolgalhatnanak ninc, Zabadiittattak magokat, hogy affele kwleó emberek nilat ozhassak azok keöz [i.h. 15/204]. 1603: Martonossj Sebe Janosne zabadiittatia egi aztagh buzaban magat [i.h. 16/43]. 1607: Cziekefalwi nagj Peter Zabadiittata magat, az Kertnek fel czinaltatasaban [i.h. 20/243].

szabadíttatás (házassági kötelék alól való) felszabadíttatás/oldatás; eliberare (de sub obligatiile de căsătorie); Auflösung der Ehe. 1683: Latzko Jstvanne Kis Gergely Anna Uratol valo szabadíttatatasat solicialityia, mert igen sanyaran tartotta [SzJk 200].

szabadíttatik 1. (vkinek) engedélyeztetik, megengedtetik (vmit); a fi permis (cuiva ceva); erlaubt werden. 1677: A'Mely Oláh Pap igaz ok nélkül divortialna valakit, avagy más valláson valokat copulalna, vagy tudva, két feleségű embert, vagy ollyanokat, kik az Ország végezési szerint valo uton és modon nem szabadíttattak egymás mellé állani, ... a' Papokra a' külső Tisztek láttassanak törvényt | Görögöknek, Örményeknek, Ráczoknak, Bolgároknak, Dalmatáknak, és egyéb nemzeteknek-is kik kiváltképpen a' Török birodalmából szoktak jöni, menni, és kereskedni, míg szabados járáások engedtetik, ily Condiotckkal szabadíttassanak [AC 15, 135–6. — ^aKöv. a kondíciók fels.]. 1769: Valakik titkon ez országbol nagy és jo féle Monétátot idegen országra vinni találtnak, 30 darab monétáknak ki vitelire szabadíttatnak [UszL XIII. 97a].

2. vminek birtokosává tétetik; a fi pus in posesiunea unui teren; in den Besitz einer Sache gesetzt werden. 1597: Hoggia Janos vra(m) berese zabaditatie in facie sedis egy feold búzanak vrasagaba az Arúatffalui Biro elle(n) [UszT 12/126].

3. inas legénnyé felszabadíttatik; a fi calificat un ucenic; (Lehr)ling freigesprochen werden. 1589/XVII. sz. eleje: Valameddigh az Jnas az eő aprod esztendeiét eppenseggel ki nem teőlti, akar Attiánál, s akar Attia fianal tanolt legien, de semmi keppen addig legenisegre ne szabadittassék [K; KőmCART II. 5].

szabadjában 1. hasznávéltlenül, gazdátlanul; nelucrat, fără proprietar; ungebraucht, herrenlos. 1784: (Ez a hely) a' miolta ki irották szabadjában heverő pusztá volt [Szeke-remb H; JHb XXXIII/36].

2. szabadosan, trágár módon való; in mod deliberat/nerușinat/obsen; lose, zotenhaft. 1662: Kezdjük el azért renddel a megnevezett nagy véteken ... minden rend kicsinytől fogva nagyig, nem bemeült volt-e Másodszor még olly bűnökben is, mellyeket kegyes előtűnk eleink alkalmasszerént irogattak és fogyatgattak volt a nép közül, minéműek a sok dorbézoások, hejehuják, bujaságok, fajtalanságok, magahittség és magáru elfelejtkezés, az bálványozásnak lábrakapása, ... Isten nevének rettenetes szabadjában való káromlása [SKr 713. — "Folyt. a fels.].

szabadjára szk-ban, in constructi; in Wortkonstruktion: maga ~jára hagy saját szabad belátására biz vmit; a se lása după placul/voia cuiva; jm freie Hand lassen. 1657: (Az atya) Fogarasba menvén az Bethlen István fejedelem commissariusival, midőn Catherinát is sollicitálnak az hitelének megengedésére, az viszont csak az atyám maga szabadjára hadta volna, ő is szegény kiadta az választ, hogy egyiknek is tovább való kötelességgel lenni nem akar [KémOn 130].

szabadkai a Szabadka tn -i-képzős szárm.; derivatul format cu sufixul -i al toponimului Szabadka; mit dem Ableitungssuffix -i gebildete Form des ON Szabadka. Szn. 1714: Sellérek: Szabatkai Sellere Kerekes Márton [Dés; DLT 496].

szabadkozás 1. mentegetődzés; scuza (de rigoare); Ausfluchte. 1662: Hagen kapitány ez rettenetes patrátum után ... egy városi lakos Sütő János nevű embert a tanácshoz küldvén, hogy a dolgot békességre vihetné, izenvén s nagy szabadkozással állatván, hogy őneki azt nem magátul, hanem mások parancsolatjára kellett volna próbáltatni [SKr 684].

2. tiltakozás; împotrivire (politicoasă); Protest, Einspruch. 1596: Masodik tal etek karaz eles lewél varose, melliet zabadkozasommal meg maraztotta(m) vrunk koniaiatol [Kv; Szám. XXXIX/6. 11 Bachi Tamás sp kezével].

szabadkozók 1. mentegetődzik; a se scuza; sich herausreden. 1671: Im, nekem küldött levelét is oda küldöttem, megláthatod, mint szabadkozók szegény [TML V, 472-3 Teleki Jánosné Teleki Mihályhoz. — "A megdorgált prédikátornak]. 1703: (A) memorialéba amikor Apor uram belétekintett volna, szabadkozni és esküdni kezdte, ha soha semmi őkegyelme ellen valamely rancorbol az igazságon kívül valamit cselekedett volna [WIN I, 192. — "A rab úr].

1705: Actor uram feljött vala az úrhoz, és a tegnapi izeneti a generálnak reiterálá, kin az úr igen szabadkozott és esküdt, hogy nem tudta azt az depositumokat Alvincziéknél [WIN I, 575]. 1757: az egyik I ötet is invitálta ezen tén(hen)k gonoszul nyuzására és maga szabadkozván az után Csak hamar a tén(hen)k el szilvasztatott [H; VH Prot. dom. 38].

2. bizonyos cselekvést magától elhárít; a refuza să-și asume o funcție/o sarcină; etw. von sich weisen, ablehnen. 1703: Összvegyűlvén a nemes fertály, más nemes uraimmal engemet is candidálának, és ki akarván küldeni a voksolás alatt, és nem akartam kimenni; sokáig fenyegetőztek, ... de én eléggé szabadkozván, csakugyan ki kelle jönnöm [Kv; KvE 276 SzF. — "Az óvári fertálybeli connumeratio elvégzésére].

3. könyörög, kunyerál; a implora; jn um etw. anflehen, um etw. betteln. 1662: Vasat títetének lábára", Azki, sokat is reménkedett s szabadkozott, hogy a vas vágatnék le róla [SKr 593-4. — "A kémgyanus olasz rab ifjú legénynek].

szabadlevél szabadságlevél, felszabadító levél; scrisoare de eliberare; Freibrief. 1636: kegyelmes Uram, ez commissarius urak attá szabad-levélből is megértheti Ngd nyilván való igasságomat [LLt Ditrai Balykó Balázs kérése a fej-hez erőszakkal való jobbágygá tétele ügyében]. 1680: tudgyuk azt hogi Gál András és az atya hámosi szolgák voltak, Christoph Balás hámosi bányász volt, ennek előtte szabad ember is volt, de mostan legközelebb Barrabás Péter uram szerzett szabad levelet [Dánfva Cs; CsVh 77 Stephanus Gál nagyob (49) pp és Blasius Holló de Dánfalva (50) pix. vall.]. 1698: nehaz Tek Nemz Kalnak Mihaly Ur(am) özvegye, Tekint(e)tes Nemz(ete)s Ebeni Judith Asszony azon" dolgot illyen Szókkal hozá elő, Jaj édes Uram bizony félek hogy hazug embernek tart kld engemet, hogy ennyi igeretem utan annak a' nyavalys Martonnak szabad levelét meg nem irattam [Kv; SLt AI 30 Szathmár Némethi Samuel prof. nyil. — "Fentebb említett]. 1702: Boldog Emlékeztető Rakotzi György Fejedelem látván a mű Eleinknek világos igasságokat meg ígérte volt nekik a szabadságot sőt meg is iratta volt a szabad Levelet [Torockó; TLv. 4/3. 2b]. 1710 k.: a mű jobbágyink közül tizenheten szerzettenek magoknak szabadlevelet a fejedelemtől, ... közülök egynéhány odaküldé hozzám a fejedelem szabadlevelét, hát csak az akkori conservator deák ... csalta meg szegényeket, lecta alatt adott nekik protectiót és szabadlevelet [BOn. 561]. 1817: Böltsen tudja azt Nsgod maga is mint földes és Birtokos Ur, hogy senkinek is Szolgáló emberit, szabad, és menedék levél nélkül teltyességgel bé fogadni nem szabad [Dob.; Somb. II].

szabadon 1. háborítatlanul, zavartalanul; (in mod) liber, nestingherit; ungestört. 1570: Zeoch Gërgh hithy zeren vallyia, hogy hallotta az leantul hogy azt Monta, mykor eo akarya zabadon fely mehet Az Thoromba | Zekel Thamas vallia hogi More Janostwl hallotta az Fodor Estwan zeoleyebe hogy zabadon keozeskedet Rengeo Annauat [Kv; TJK III/20 30, 102a]. 1598: minden fele marhaiok az Kws llosuay" hataron szabadon Jarhassanak az erdön valo fwwen [Kiskájon SzD; Bál. 81. — "SzD]. 1600: Az Chorghos patakon felliel, az Elied sokan zabadon iartak az Oroz-hegyek barmokkal [UszT 15/111]. 1608: Az oda ualo erdölöknek utat semmi lött okon el nem fogaik, hanem szaba-

dion iarthassanak [Csicsó Cs; BálLt 60]. 1640: Pisztrangos köi halas es rakos patak io vagion edgeb arant csak hogy panaszkodnak az Also es Felső Vistiekre. Az felső Vistiekre ezert hogy Kali Pal jobbagitul tilalomban nem tartatván az gyermekekis szabadon halaszna [UF I, 791]. 1679: Nekem urunk ő nagysága Ebesfalván maga mondotta volt, írjam meg ő kegyelmének, szabadon bejöhet [TML VIII, 402 Teleki Mihály Barcsai Mihályhoz és Baló Lászlóhoz. — *Vesselényi Pál]. 1705: ezek a dánusok lévén most Kolozsvárat, egy regiment gyalog, két hétig sem zárták bé még a kapukat is éjszakákon. Csak szabadon jöhetett akárki ki s bé a kapun [WIN I, 635]. 1710 k.: minden ajtókön való állóknak megmondák, hogy szabadon bocsásanak, és azután szabadon jártam bé az antikamrákban [BÖn. 570]. 1797: Azon helyi a'honnan bé akarták hajtani a' Marhákot, már régen fel szabadult volt még a bé hajtás előtt három héttel s a Juhok is szabadon jártak [Málnás Hsz; Mx II. 8/260 kk. Mihály István (29) vall.]. 1819: Mihent az Tanorok kapun ki jöttünk akár melyik uton szabadon jöttünk, mentünk [Szacsva Hsz; HszJP]. 1823–1830: (Megtörténhetik), hogy egy néhány gonosztévők Maszkarába öltözve, estve be menjenek gonosz szándékkal valamely házhoz, ha pedig láttyák, hogy a' környül állások nem kedvezők, mint fársángosak úgy nézettetnek, s szabadon elmennek [FogEK 425].

Szk: ~ jár. 1662: Vedánit, úgy hallom, szabadon jár, de nem hallhatom, mit akarnak vele | Vedanit, úgy hallom, Ebesfalván vagyon, szabadon jár; úgy hallom, az fraucimerek gondviselések alatt vagyon [TML I, 381, 385 Ébeni István Teleki Mihályhoz].

2. akadálytalanul, feltartóztatlanul; care plutește fără să fie cîrmuit; unauthaltsam. 1806: viz aradáskor a Szabadon menő Tujatok sokszor le rontották a' régi pallot [M.régen MT; Böm. XVI. 165 Szabo Mihály (42) zs vall.].

3. magára hagyottan; lásat neprotejat in aer liber; allein gelassen. 1840: ha valaki megtanálta pipával vagy szabadon egő gyertyával a lakszobán kívül, egy váltó Rft büntetődik meg [Jenőfva Cs; RSZ 289].

4. korlátozás/kötöttség nélkül; liber, in (deplina) libertate; ohne Gebundenheit. 1562: 1552 esztendőben az kincstartó barát kibeszélte Erdélyből a királyné aszszonyt mind a kis fiával öszve, ily szerzés alatt: Ferdinandus király ... Sléziában egy hercegséget ada nekik az hol lakjanak, kit mind azért mivelének, hogy Erdély országát a barát Ferdinandus után szabadon birhatná [ETA I, 15 BS]. 1563: En Zeki pal Adom emlekezetre Mindennek akinek illik hogy thotte(m) illyen vegezesth swki Isthuannal ew kegelmeuel hogy helyembe (!) allato(m) kerestel balintott vagy lobbagiol vagy zadosol Akarya Zolgalatni swki Istuan illyen okkal hogy ha el zoknek Kerestel balintt hat Swki Istuan ... szabadon(n) megy foghassa mind Warason Mezon s falun [SLT J. 5 Zeki Pál és Suki István egyezséglev. Kerestel Bálint szolgáltatása ügyében]. 1568: az Mogyoroy hazhoz Mogyoroy hataron walamenny feold wagon, Paal wram szabadon birhassa [Gyf; JHbK XII. 8]. 1572: szabadon Megh Byzonythatnank azt hogy az hatar myenk [Bongárt BN; BesztLt 3684 Lucas Pisthaky a beszti bírákhoz és esküdt polgárokhoz]. 1592: Sigmund király meghiria ez waros hywsegett, ... kyert Engedte hogy: Welenczebe Beczbe Lengiel Orzagba szabadon mehessen kereskedesre | Layos Confirmallia a' Caroly Original lewelet mely Carol' akkori Hada Jdeien Dichiri ez warosnak hywséget Donalta ezzel, ... hogy a' fekete Erdeot is szabadon elhessek

[Kv; DiósyInd. 18, 31]. 1603: az Actor Jelentyh hogy illyen criminalisban in loco facto talaltatot, azert akkor zabadon megh foghattak [Kv; TJK VII. 671. — *Kosa Miklos]. 1612: parancziolliuk kegielmeteknek, bocziassa kezeben, es birhassa szabadon, Beldi Kelemen Imreh Peter neuü iobbagiat [Kv; BLt fej.]. 1677: ha kinél inscriptioban volna valami jóság, vagy Fiscalis Proventus, afféle Bona Fiscalia, vagy Proventus Fiscalis, ... szabadon a' Fiscus által minden időben ki-váltathassék [AC 43–4]. 1729: A Praedicatorok szabadon erdölhetik a holt fakat es gjertyanost [Kálnok Hsz; SVJK]. 1756 k.: A napon kün lévő egész kö Bányában ha ki valami venára talál, és abból probát tévén semmi hasznot nem esmér, és oda hadgya, es Esztendő, s három napok(na)k el folyása alatt pusztán, s ő általa dolgozatlan áll, az idő mulással el veszti jussát, és más a' kinek tettzik bátran, és szabadon bele áthat s dolgozhattya [Börn. XXXVIII. 8 az abrudbányai bányászok törv.]. 1786: az Bedelei Mészárosok szabadon vágtnak Marhákat az szombati Vásárra [Torockó; TLev. 4/13. 41]. 1798: A Turonak szabadon Árulhatását Fontul az 60 Hütösség kívánja [HSzj berszany al.]. 1815: Sáárdon résidiáló Szilágyi Ádám ő kimenek, hogy a' Sáárdi Curialis lako Telke épületei mind eddig elé a' birokába Szabadon vagynak bizonyittuk [Sárd AF; KmULev. 3]. 1856: Minden nével nevezhető fekvő es felkelhető, Vagyonomat hagyom es Testálom egyetlen gyermekemnek Míke Rozának hogy azokrol — a' mint környülményei kívánni fogjak szabadon, Teljes hatalommal rendelkezhesen [Kv; Végr.].

Szk: ~ (el)hagy. 1560: benedek vram az vallasnak Ideyennis Mykor az my Anyank az monostori Conuentbe az It valo ewreksegek felewl vallast tewth Jyelen volt hallotta es sem akkor sem az vitan ellene nem zolt nem tyiltotta hanem zabadon hatta el nallam az kynek ew akarta | az my Anyank kezet es ew kezewttek ewtaz forint kewtel alat valo vegezes uolt melly vegezes zerent az my Anyank az ew ezekbe valo rezet valakinek akarta zabadon hatta es el hagyhatta valhatta varas teruenyé szertent [Kv; SLt ST. 6] * ~on (ki)ereszt. 1570: Eo kegek waroswl Byro vramat es az Thanachyot Azon keryk hogy wisellien gondot eo K Rea, legien Tylalma az waros piachath es vchayt es hazrol hazra Neh larya zabadon az Barom Mindenfele kywal keppen az Dyzno, Azon keppen Az zeolekbenis es kertekben Ne Eressek zabadon [Kv; TanJk V/3. 9b]. 1699: tilalmas is hogy szabadon ökröt ki ne ereszszenek behajtatattam a' Dezmasok kezebe bocsatotta(m) [Dés; Jk 294b]. XVIII. sz. eleje: Az melly Menesben a' Men Lovat Szabadon Szoktak eresztien, az Meddő Kanczakot mind ki kell onnan választani [JHb 17/10 Lótartási instr.]. 1791: senki is a' maga Nyilyán kívül más Nyillyába szabadon az Okreit ne ereszsze [Kv; TanJk IV/8. 54].

5. felügyelet/örizet nélkül; lässt liber fără pastor; ohne Aufsicht | megkötetlenül, kipányvázatlanul; fără să fie legat/priponit; ohne Fessel. 1574: Nyreo losa Azt vallia hagi Ez ely Mwlt veteskor volt hagi vetet Es Boronaltat volt, Azomba Rea leot Nioch kylench dyzno az Eothwes ferench vetesereol zabadon Eottek az ely hintet Buzat [Kv; TJK III/3. 359]. 1831: midőn szépen meg viradt azak közül kettőt ... a Solymos tónál megis kaptam Szabadon [Dés; DLt 332. 13. — *A lovak közül].

Szk: ~ bocsát. 1590: az mikor mak teremne az Chik-faluik, zanzandikal, diznaioikat, az Tott vramj masut ualo Tilalmas erdeikre Bochatanak szabadon: Be haythassak es

megh tizedelhessik [Jobbágyfa MT; BálLt 89]. 1791: most a' Széna Hordás, alkalmatosságával a' Szénát hordo Marhás Emberek Marhájokat szabadon bocsátván, a' más Gazdák Nyíllyaiban a' Széna Bugjákban igen sok károkat téznek [Kv; TanJk IV/8. 54] ~ *bocsátott*. 1608: az szabadon bochatot marhat, be ne(m) haytottak hane(m) chak ki terítették az feo beől [UszT 20/357 Barla Salamon Kocho-ladi fogaras feolden Urunk eo Naga Jobagya vall.] * ~ *el-hagy*. 1606: az jelen ualo 1606. esztendőben njarban az eóketr ugia(n) Zabado(n) hatta el az mezeón [i.h. 20/153] * ~ *jár*. 1570: az varos piachatt es vchayt es hazrol hazra Neh larya zabadon az Barom [Kv; TanJk V/3. 9b. — A tel-jesebb szöv. a ~ (k)ereszt szk al.]. 1672: Bardos Tilalmas Erdyek vagyon az Urak(na)k Nagy Szegh felé, ... Udvahely és Solymos felé, melyet az Udvar helyiekkel és Solymosiakkal együtt elik, mikor Makkat terem szabadon jár rajta disznajok [Dabjonújfalu Sz; Born. 6/24]. 1847: (Az ókrök) másnapig tsak bodorgo modon Szabadon jártok [KLev.] * ~ *járt*. 1843: a' szabadon járt marhái kalon-gyába rakott szénát nagyon megturkálták [Dés; DLT 316] * ~ *jártat*. 1605: minden ember labas marhaynak pazzort tarchion senky az kertek keozoat zabadon ne Jartas-a [Kv; TanJk I/1. 525]. 1759: Hajkul Farkas negy ókrét szabadon jártotta [Ludas TA; TKI].

6. szabadlábra, szabadlábra; in libertate, liber; auf freiem/n Fuß. 1573: Pal deak Baran Peter zolgaia Azt vallia hogy eo Bechbe latta az eo vrawal Zabadon volt Kis Imre [Kv; TJK III/3. 162]. 1605: Az tudo(m) hogy mykor oda Jo-uenek szabadon uolt az alpees es igen forgodjk uala [UszT 19/47 Chyur geörgj Korondj vall.]. 1670: Édes Bátyám uram, az kocsiszt is küldje be jó gondviselés alatt, de sza-badon ne, mivel még kezesek nincsenek érette [TML V, 122 Bornemisza Anna Teleki Mihályhoz]. 1675: Cuculi és Sporc együtt vannak, de nem érthetem, szabadon vagy arestumban [TML VII, 7 Béli Pál ua-hoz]. 1783: ezen Ex-cessivus ember ha szabadon léssen Falunkban, felette félünk egész Falustól, hogy Falunkat fel perseli [Mv; MbK XI. 68]. 1812: Elég az hogy azután a számtartói Házbán szabadon láttam [Héderfája KK; IB. Bali Borbára (22) grófi konyha-szolgálo vall.].

Szk: ~ *bocsát*. 1760: kegielmetek a' szókótt katonák fantorit, a' Lopokat ha a' proprietariusokat s károsokat indemnízályák; ugi az mutilatoria, vagj páltzazásra ítéltetet személyeket a' rendelt időben szabadon bocsassa [DLt 151 a gub. Nsz-ből]. 1816: A' bé küldött két Rabok, négy napi Arestomban tarttatások után kísértessenek vissza Sz Biro ókgyéméhez a' végre hogy el nem szökések irant ő ve-lek elegendő Cautiot praestaltatván, annak utánna őket a' Mlgs Udvar hírével bocsassa szabadon [TLt 1215] * ~ *bocsátat*. 1765: Harai Fejer Samuel Vram, mint a Fiscalis Cziganok(na)k Inspector, ab offo insinuallya hogy Peter Czigan ellen valo prosecutionban nős paráznságá iránt ő delictuma nem resumaltathatik, és neki azért poe-nalitis nem irrogaltathatik melyre néve kívánna keze alatt lévő említett Fiscalis Czigánt szabadon bocsattatni [Torda; TJKT V. 278]. 1835: Szelesán Vaszilianak el fogat-tott Fiját a ki az fel adás szerint Béko vasban kéntelenít-etik dolgozni leg ottan bocsátassa szabadon [Kv; DobLev. VI/1208] * ~ *bocsátatik*. 1662: (Zólyomi a) diétára alá-hozatván és a directornak minden actiójában, feleletiben a szokás szerint pár adatván, noha nemesi szabadságra nagy-on appellálá, hogy ez ellen meg sem foghatták volna, és hogy bocsátatnék szabadon ... [SKr. 152]. 1704: Austria-

béli mostan detentioban lévő Hermán Theresia lopogatás iránt, semmi ollyas lopása nem constal ..., consideráltatván hosszszas ideig valo raboskodása, az ing aránt a' Karossal complanállyon, s azután szabadon bocsattatik [Torda; TJKT V. 223]. 1710: Bécsben a kapitányt megölik, a több ma-gyar rabokot pedig a császár szabadon bocsátatá [CsH 331. — "1703-ban]. 1828: Várallyai Györgye Magár árestáltatott és Kalodába küldetett azért hogy az praetendáltatott ellene mintha egy pár Paputsot akart volna lopni mindjárt el fogták 's ötet megse halgatván fel küldötték, Ezen Mentse-ge bé vétetett és szabadon bocsátatott [H; JF 36 Prot. I] * ~ *elbocsátat*. 1571: chycho peter az Banyay lw pazzortokra valo bozwsagbol az Magiar kekesy Hayos" gergel lowat el vytte, mell chycho petert az lw pazzor el erwen az k.tek varosaban megh tartoztatot de mynd az attya es attya-fyay annyra fwtottak dogat hogy az pereseket megh eleget-tyek es le chyndezyetettyk hanem ty.k.tek zabadon el bochyathattia [Kővár Szt; BeszLT 3528. Clemens Jspan et Francis(cus) Zalokj p(rae) fecti arcis Keowar" a besz-i bi-róhoz és esküdt polgáraihoz. — "Hayas nak is olvasható] * ~ *eresztet*. 1751: A rabakat elégszer tudom ... hogy Sza-badon eresztette [Marossztkirály AF; Told. 29] * ~ *eresz-tetik*. 1762: Az Inquisitoria Relatoria fel olvastatván vi-lágosan ki jó Várad Szabo Pálnak nyilván lett káromko-dása", azért a Város Píattzán lévő fa lora, az holnap, u.m. Szombati vásár napján fel ültetessék, 8 orától fogva 10 oraig, ottan tartatassék, consequenter midőn onnan le vétetik, leg ottan alotta, az fen irt 40 palcza ütéseket végye, azután eresztessék szabadon [Torda; TJKT V. 113. — "Folyt. a fels.] * ~ *jár*. 1705: (Förgách) Fogva nem is volt, hanem szabadon járt [WIN I, 384]. 1710 k.: En a fejedelem palotáján és osztán Maros-Vásárhelyt a gyűlésen sza-badon jártam [BÖN. 560].

7. szabadosan, feslett módon; in mod libertin; frei, leicht-fertig. 1815: a Leányomnak már sok időtől fogva Szabadon gyakorlott alaton élete s feslett erköltsé ... szülték réjára nézve azon rosszsz következt, hogy minden Jóságai pusztulni s hanyotlani kezdettek [Mv; Berz. 21].

8. elfoglalatlanul; neocapat de nimeni; unbesetzt, uner-obert. 1775: A K Szőlő oldalon egy kis pusztá egy díó fával szabadon [Márkod MT; EHA]. 1800: szabadon lévő belső Telekjeket el adová téven [Kelemenelke MT; LLt 55/1520] | Vagyon egy keder (!) Delnitze szabadon metr l [Rovás NK; Told. 50]. 1807: ezen helyből maradt volt edgy kis részeszke szabadon is [Lunka KK; DobLev. IV/902. 54]. 1811: ha Emberei meg Szabadon Erdőt kapnának foglatjának Számára Ts Sombori Farkas Umak, és meg találának Szabad Erdőt ..., az melyet el is foglatlak kereztekkel az en jelen letemben [Nyérce K; Somb. II]. 1820 u.: az őrdengse az Szénafü Szabadan maradot [Egerbegy TA; Tolvaly lev.]. 1843: a' Kérdés alatt lévő po-rondos helyet Mlgs Béli László Ur fogatta volt fel a' maga számára mint szabadon lévő Helyet 's azután a' Jovát rendre felszántogatták [Bodola Hsz; BLt 12 Serény János (62) szolg. ember vall.].

9. tilalommentesen; in deplinā libertate, fārā opreligte; ununtersagt, unverboten. 1598: Ez dologh Circalis rendiben vala Hoggiai Georgy foztó Emreh vice kiralybirak, Thibol-di Georgy es Beogeozi Andras Comissariusok eleött. ha pe-digh Zabadon(n) ne(m) hadnak, tahagh az kertet le vonhassa Boldisar Vra(m) semmi(n) erette ne maradgyon [UszT 12/3]. 1778: Az erdők régi időktől fogva, szabadon vol-tanak, szabadon élte a' Falu [Jobbágyfa MT; EHA].

10. megterhelés nélkül; fără să fie grevat/impovărat; ohne Belastung. 1804: amit Barthos József és Kővendi Kristina effective bírtak és akár életükben meg terheltek, el idegenítették, akár holtok után szabadon, vagy terhével maradtak azok a három Atyafiak között a Compositio tartása szerént, a tavalyi osztály inteztyihez képest oszthassanak fel egyenlőleg [Marosszitimre AF; DobLev. IV/874. 2b-3a]. 1825: Már most nem idegenit több jöszágot mivel mind a maga mind a felesége jöszágait vgy el temette, hogy ma égy talpalatnyéja sinsz szabadon [Bala MT; Told. 21, r. valló vall.].

11. lekötetlenül; fără să fie legat; ungebunden. 1664: Jankónak az orczája egynehányszor megtisztult, de ismét kiűtött, rettenetesen vakarná, egy szempillantásig nem hagyhatjuk a kezét szabadon [TML III, 27 Veér Judit Teleki Mihályhoz].

12. ? ellenállás nélkül; fără să împină rezistență; ohne Widerstand. 1710: Látván a fővezér a hercegnek nagy hadi mesterségit, hogy harcra sem akar kimenni, Budát is pedig szabadon vitatja, ... az egész táborából ötezer jancsárt válogat, hogy akár csak azok valami úton penetrálhatnak Budában, másfelől maga az egész táborával, mintha a németek sáncát ostromolni akarná, minden ágyúival megindul [CsH 194. — 1686-ra von. feljegyzés].

13. felügyelet nélkül; fără supraveghere, nesupraveheat; ohne Aufsicht. 1678: (Zölyominak) ott* szabadon való élete nekünk veszedelmet importálhat még, ha fel nem serkenünk [TML VIII, 71. Kapi György Teleki Mihályhoz. — *A portán]. 1823-1830: Délután 1 órakor classisban exponáltak, 2 órakor szabadon voltak, s magukra leckét tanultak [FogE 124].

14. nyitottan; deschis, neingrădit; offen. 1816: Egy Istálló és annak nap-nyugoti végében lévő Eresz ugyan azon égy Deszka fedél alatt — az Istállónak oldalai Fenyő borona fából ki vannak rakva, az eresz pedig minden oldal nélkül szabadon áll [Friss BN; Bállt 66].

15. egymagában, kísértő nélkül; singur, neinsojit de nimeni; allein. 1572: Sophia Kadar Markosne azt vallyá ... Latta hogi valasztig Jartak hozzá az Iffyw vrain Mwlattak vele, Zolytis hegedws Janosnak hogy Ne Engedne az feleséget Annyera Zabadon az vrain keozybe [Kv; TJK III/3. 33].

16. egyedül, egymagában, magánosan; solitar, singuratic; allein, einsam. 1666: Ozdi Peter Uram ő kglme Szabadon lako egy Jobban Marton nevű Iffiu nőtelen Jobbagya külter (l) volt az Görgeny Varban [Gálfva MT; Berz.].

17. az előírások korlátaitól mentesen; fără ideii preconcepție; ohne Einschränkung von Vorschriften. 1823-1830: Lengyel József lett volt debreceni professzor a filozófiában. Ez igen híres szókimondó ember volt, a vallás dolgában igen szabadon beszéllett [FogE 244].

18. a szabadban, ridegen, szilajon; (jinut) la pășune; (Viehhaltung) im Freien. 1606: Maknak idejen az Veres Patakban ... szabadon tartottak diznojokot, megh hizott ott jól [UszT 20/75 Emericus Miklos de Chehertfolúa (40) lib. vall.]. 1811: A' Paripa Csitkok-is, külön telelnék Szabadon, addig még istállóra kelnek [ArE 148].

19. büntetlenül; nepedepsit, fără urmări; unbestraft. 1718: Mltsgs Generalis Ur(am) ő Excellenciaja előtt promoveallja az en Memorialisomat ..., hogy ez a licentiatust njelevű ember refracnolodnék, Külömben éppe(n) Conster-nalodom hogy illj szabadon mocskoltatom [Fog., KJ, Rétyi Péter lev.]. 1809: némelly más vagyonnynán kapok, és erő-

szakos Hazafiak ... olly bal hiedelemmel vagynak, hogy törvénytelen erőszakoskodásioikért a mostani törvény szűnés alatt meg nem büntetethetnek, ennél fogva erőszakoskodásioikat szabadon gyakorolhatyák [UszLt ComGub. 1558]. 1847: szabadon bitangollya a' Nemes Város helylét minden határozatok ellenére [Dés; DLt 617].

20. közhasználatban; in folosință comună/publică; gemeinnützig. 1800: a Takaradáshoz tartazo Szükséges Utak örökre szabadon hagyattassanak [Mv; TJK 24].

21. üresen; liber, neocupat de nimeni; leer, unbesetzt. 1797: A Ládák egygyik szabadon lévő Házába bé tétetődvn a 'Leveleknek Registratiojakhöz fogtak [Mv; Told. 42/1].

22. lezáratlanul; cu capacul nepus, fără să fie închis; unbedeckt. 1854: a nyujtoztato padan, vagy koporsoba hagyassan fedetlen és szabadon egy záros helyt a mig testem meg nem indul vagy fel nem bontanak [Kv; Végr.].

23. kényszer nélkül; benevol, fără constrîngere; ohne Zwang. 1674: mind ezekre szabado(n) és jo Akarattyok szerint obligálád eő k(e)g(ye)lmek magokot mind az két részről [Ksz; IB]. 1847: ők szabadon adtak nekem pénzt, amit akartak [VKp 172].

Ha. 1733: szabadon [Gálfva MT; Sár.]. 1776: szabadon [Aranyosrákos TA; Borb.].

szabados I. mn áll-ként is. I. szabad, engedélyezett, megengedett; e slobod, e permis, e îngăduit; frei, erlaubt. 1640: Poiana Marulliat Herseli Christoph az regi biro biria,

Az kik onnat ielen voltanak az biro hatod magaval vagion itt 41 eorőkös jobbgi hazais Vagion ennek felette 19 muntanis jöveveniek szabadosok el menni vagi ot lakni [Szevesztény F; UF I, 754]. 1641: áso, kapa, szántóvas nádlás, fejsze aczállás nekiek is szabados lészen* [Mv; SzO VI, 155. — *A cigányoknak] | Emlkezze(m) Arrais hogy Szabados volt be menni az papok güleseben en időmben az fő vajmnak [Sárfva Hsz; Bf II Kondorat Miklos (60) pp vall.]. 1652: Az malomtul fogua az Colosuari hatarig* ala az Szamos vizet szabados halazni az monostori Emberek-ne-k [Km; GyU 139]. 1655: Az nestézés Uadázat Szabados az Magyaro Patakayh [Gysz; LLt Fasc. 160]. 1661: hol meddig mulatása felől ő nagyságának semmit nem érthetvén, Kegyelmednek megszolgálom, ne nehezeltjen tudósítani, egyéb énnekem is tudnom szabados hírek felől is [Erdősztygyörgy MT; TML II, 36 Rhédey Ferenc Teleki Mihályhoz]. 1666: (A szász jobbágyoknak) viselni szabad legyen pösztö doimánt, nadrágot, süveget, csizmát is [EOE XIV, 183-4 egy-i végzés]. 1677: A' Catholicus Papoknak Kolosvárrá, mivel többire hostátyokban laknak, és Városokban-is promiscuē azon religion lévőők között vadnak, betegeknek ... látogatására, gyontatására, kereszteleésre, halottaknak ki-késérésére, bé-menniek szabados legyen [AC 6]. 1681: Az Várási Korczomallas ..., Uy szerint Karaco(n) napjaton fogva Sz: Mihaly napiz az D(omi)nus Terrestris szamara Continualtatik; es senkinekis akkor ... nem szabados bort arulni [Vh; VhU 10]. 1726: az harminczadon által a mulduvai cameraticai jövedelmecskének okáért szabados lévén, oly nagy kárt tézen székünknek, hogy azok miá semmi marhái az hazánkfiainak nem distraháltathatnak [SzO VII, 32 Cszs, Gysz és Ksz a gub-hoz]. 1734: Az egész Communitasban observáltassék és observáltassék hogy az harangokkal ne abutallya(nak) az helységbeliek hogi minden dib dáb dologra cséngesse(ne)k vagi harang felen verest tegje(ne)k, Tüz tolvaj kialtás vagy lár-

ma es olyan meritabilis veletlen Casusban lévén szabados az olyan csemetés [SVJK]. 1770: a Banyaszködés minde-
nüt szabados volt akar hol arra valo helyly találtott [T;
Thor. XVI/39].

Szk: ~ *diéta*. 1710 k.: féltérde is esvén, sokat könyör-
göttem a császárnak, Hogy egy extraordinaria nagy mi-
nisterialis commissiót küldjön Erdélybe, ... hogy ott az or-
szágban egy szabados diaetát celebráljon [BÖn. 914] * ~
épitmény. 1837: A Czel arányos hasznos, Szükséges külső
vagy belső önkényes szabados épitményekben, és elkerül-
hetetlen javításokban, a zálogba vevő Urat gátolni, és kor-
látozni nem akarván, ez oly formán engedtetik meg: hogy
azoknak értéke a ki válto által forditassék meg [Dés;
BetLt 5].

2. jogosult; indreptáit, care nu este impiedicat să facă un
anumit lucru; berechtigt. 1635: Zacharias Ferencz elteigh
kötötte magát Biro Janosnak hogy szolgálja, de holta
uta(n) fia szabados lesz az houa akar menni el mehet, es
szabad Ember lehet [Szombatfva U; UszLt XIV 102].
1644: az mi kiczine(m) vagio(n) neke(m), azt az en kgl
Istene(m) Ingen valo kglsegeből Jambor szolgálatom
uta(n) adta ezen az foldo(n) szabados vagioi azert mind lel-
ki s mind ez vilaghi igassagh szerent ugy disponálni felelle
az mint akaro(m) [Kv; JHb III/6]. 1650/1667: Csákány
György semmit el adni abalienálni senkinek Kendi Já-
nos vramon kívül szabados ne legyen és lehessen [Kele-
mentelke MT; Ks NN. 25]. 1677: a' csalárdul mivelő em-
bert büntessék florenus 100. toties quoties; melynek har-
mada a' panaszlo emberé, két része a' Biráké és Czéhé lé-
gyen. Ha pedig a' Birák, és Czéh-Mesterek el-mulatnák, a'
panaszlo ember szabados légyen véle, ha maga vagy a' Fis-
calis Directornak tévén instantiát, evocálhatja is Táblára
[AC 219]. 1727: fen hagjam magamnak eszt azt (!) jussat-
kát; hogi az én halalos betegségemb(en) mellettem forgolo-
do s hiven szerenkedő Cseledim(ne)k legyek szabados Tes-
taltni Tiz Tizenkét farintakat, vagi egjeb Gunyácskát [Gyf;
JHb XVI/1].

3. vkivel/vmivel szabadon rendelkező; care dispune de
cineva/ceva; über etw. frei verfügend. 1666: Vas Jánosné
asszonyom, már Kigyelmedet is megnyelvé az estve,
már csak én vagyok hátra, de tudom, hogy én is elnyerem
tüle, mivel az atyafiak akaratiokból mindenüvé németeket
állítottam, semmivel nem szabados [TML III, 608 Veér
György Teleki Mihályhoz]. 1672: szabados az Ur velünk s
úgy kell lenni, az mint tetszik [TML VI, 12 Bánfi Dienes
ua-hoz]. 1687: Ha penigh Balintith Sigmond Ur(am) vagy
gyermekéis deficiálná(na)k, legjen szabados az Aszszonj eo
kglme azokkal [Körtvélyfája MT; BálLt I. — "Az ajándék-
ban kapott ékszerekkel csinálhasson bármit]. 1693: jo da-
rab Bük épületen valo Erdő mely(ne)k az Fájával az Falu
szabadoss de az makja az Castélyhoz valo [M.zsákod U;
EHA]. 1704: azok a ratiók exceptióknak declaráltattanak,
hanem deliberáltott volt, hogy azok közül egyet válasszon
az intus és eljen véle, azért már szabados véle, az melyik-
kel akart, azzal élhet [WIN I, 158]. 1705: (A felsorolt birto-
kokat) hagyom, és légálom holtom után az Fiu Agon lévő
meg irt Onokáimnak ..., excipiálván az Szilvás kertet, és
Gábor Mihályt meg várán melyik fiam léssen jobb ked-
vem kereső, ha ennek légálom szabados legyek véle, ha,
nem, az is egy aránt maradjon azon edes Onokáimra [Al-
torja Hsz; Borb. II]. 1814: már régtől fogva per alatt lévő
Joszágotkáinkal szabadosok nem lészünk [Hosszútélke AF;
Kath.].

Sz. 1669: Látom, édesem, neheztelsz, hogy ritkán írok,
de az Istennel bizonyítom, az fejem sem szabados az sok
ember miatt [TML IV, 551 Teleki Mihály Veér Judithoz].

4. (a közösség által) szabadon használható/használt; care
poate fi/este folosit fără restricții (de comunitatea respecti-
vă); gemeinnützig. 1636: Ez Falunak sem Makkos sem bar-
dos erdeje nintsen kwleon az Uduarhazhoz a' ki tilalmas le-
hetne (hane(m) eleő erdeje busegesen vagyon, mely min-
den embernek szabados a' ki mi(n)t hordhattya [Siménfva
U; JHb Inv.]. 1671: Utakat mellyek szabadosok se Nemes,
se paraszt ember el-ne foglallyon [CC Mut.]. 1677: Instruc-
tiojok-is penig az Harminczadosoknak az Ország végezése-
hez alkalmaztassanak, hogy se tilalmasokat magok fejétől
szabadosokká, se penig szabados dolgokat tilalmasokká ne
tehessenek [AC 53]. 1681: 12. forintos tilalmas halaszo vi-
ze, az Sztrigi; de csak á malom gattja körül; egyebüt zaba-
dos [M.brettye H; VhU 102].

Szk: ~ *erdő*. 1663: Az mas föld(ne)k uicinussa
Keözönseges Koszmas megyeie szabados erdeie [Kozmás
Cs; BálLt 53]. 1781: vannak hét darabból álló tűzi fát ter-
mő szabados erdők, mellyek mind osztatlanak és közön-
segesen mind az elő Nagysága emberei, mind pedig erre a
Méltóságos Exponens^a részre valo Jobbágyokis ezen er-
döket élék [Mezőmádas MT; Hr. — "Henter"] * ~ *erdős-
ke*. 1731/XVIII. sz.: egy darabocsa egres (!) fagból (!) allo
Szabados erdőcske [M.nemegye BN; Berz. 7.68/1] * ~
marhalegetető-hely. 1686: Juhaymott kezckekel es cza-
pokkal edgyar(an)tt be haytottak az megh irtam mar-
hakotis haytottak be az szabados marha legetető helyből
magok marhayokis azon helyben elődven [Usz; Törzs] * ~
menőhely. 1662: És így a bástyák alá való bemenetelre a
külső sáncoktól fogva az egész árkon által, oly szabados
passust, menőhelyt csináltak vala, a földdel beborított ka-
sok között, hogy mintegy boltozat alatt, bátran ki- s bejár-
hatnának [SKr 600] * ~ *nyomás*. 1649: Tudom azt hogi
körül valo falukat megh tiltotta az sitajakatis az tilalmas Er-
dőtől s az tilalmas Vízről, de az szabados niomastul s az
szabados Vízről nem tiltotta, hanem megh Engette nekik
[Kv; RDL I. 135 Körtvíliesi Bekes Griga (65) vall.] * ~
országút. 1677: (A görög) örmény stb. kereskedők tilalmas
utakon, és ösvényeken ne járjanak, hanem csak a' derekas
szabados Ország uttyán [AC 136] * ~ *passzus* → ~ *menő-
hely* * ~ *rév*. 1731: én nem tudom ..., hogy az Keresz-
tesi háznak s Familiának itt az Maros Szent Királyi hatá-
ron, szabados reve lett volna [Marossztkirály AF; Told.] *
~ *sá hagy*. 1763: Mivel ezen Zabrot Nevezető helyet Kós
Bota, Nagy Bota, Szurdok es Jo viz Esztazozo helyek egy
Taxa alá vagynak foglaltatva Falu tetzéséből a fennebb
irt Taxások(na)k által bósátották a Falu Füvivel egész-
sen szabadossá hagyta, erdejével pediglen tűzire, kalongya
kötők, és kosarok kértelésekre, ugy kalyibaknakis zaba-
dossá hagyta [Zágon Hsz; SzentkZs] * ~ *szekérút*. 1650:
soha eleitől fogván azon az Fejeregyszahi reten szabados
szekertut nem engedtetet [AkLt 340].

5. korlátozás nélküli, háborítatlan; nelimitat, liber, care
nu este supus unei restricții cu caracter arbitrar; unbe-
schränkt, ungestört. 1672: Bánya változása és pater bevitale
sokra volna; megvallom, abban Erdélynek s urunknak zaba-
bados s minden magunk veszedelme nélkül való módja le-
vén, azt impedialnám [TML VI, 214 Bánfi Dienes Teleki
Mihályhoz]. 1725: Tartjuk székünkben az pénz szűk voltá-
nak egyik okát, hogy szabados vásárlása és kihajtása en-
gedtetett az oláhországi marháknak [Csikszereda; SzO VII,

317]. 1800/1827: a' földes Urak is a' magok Erdejek között való lrtásoknak szabados élésektől, azokhoz az Erdőken által szabados bé meneteltől egymást és egy más embereit el ne tilthassák, se ne akadályoztathassák [Erdősztygyörgy MT/Mv; TSb 51].

Szk: ~ adás, ~ adás és kereskedés/vevés és adás. 1671: mindeneknek mindenekben, minden sokadalmas és vásáros helyeken szabados vevést és adást engedjenek [CC 84]. 1673: (A fő- és vicetisztek) Fogarasi városunkban lévő honorariummal tartozó bizonyos számú görögöknek az itt lévő piacon akar mely helyen, engedjenek szabados adást és kereskedést [Fog.; UF II, 534]. 1677: Azon Székely Natibéliek, hogy eckédiglen observatort szabadságokban, és immunitasokban meg-tartassanak, a' szokot helyeken való vadászat, halászat, barmoknak havasokon való legeltetések, börtöknek és egyebeknek szabados adása és vevése, ez után-is helyben hagyatassék, végeztetett [AC 149].

1761: heted szakos Vásáros Napokon külső embereknek szabados adást ... és alávaló egyébféle börtöket venni nem engednének [HSzj szűcs-céh al.] * ~ árulás. 1782/1799: En Ratz Ferentz ... Torotzkon száraz szalonnát szoktam árultatni ..., a midőn eddig való szokásunk szerint szabados árulás nem engedtetett a szalonnába kéntelenítettük (!) miis tizen vagy tizenketten arra menni; hogy külön külön három forint árendával a' szalonna árulásra engedelmet nyérhessünk [Torockó; TLev. 5/16. 369] * ~ barompiac. 1750: Sokadalmi alkalmatossággal mindenkor szabados Barompiatza volt Szent Györgynek [HSzj barompiac al.] * bírás. 1666: Praeda nevű boérnak adván azon falút megnevezett fejedelem, míg élt azon boér, azon dézmának bírázásban meghagyta a praedikátort [Fog.; EOE XIV, 193. — "II. Rákóczi György Szederjest (MT)]. 1689/1760 k.: magokat ő Kglmeket két Agon lévő 's leendő Gyermekeket szabados bíráskob(an)' ne impedialhassak [Ne; DobLev. 1/316. 9b. — "A telkeknek]. 1760: ezen megcserélt szőlőnek szabados bírázásban egymást meg tartják [Mv; DLev. 5. XVII/2] * ~ cellékedés. 1659: Igen méltónak ítéljük, az Nagyságod propositioja szerint, hogy az portuson való lökereskedés, és jövedelem, az porta contentatiojára fordíttassék egészen, nem gratificálkodván abból másuvá akármely hívének is, úgy hogy az kit ekkédiglen pénzeket kiadták az aknáknak kolálására, és az kik az haza fiai közül ennekutána is adnának, azoknak szabados czellékedés engedessék az Nagyságoddal való contractusok szerint [EOE XII, 224 egy-i art.] * ~ diszpenzáció. 1677: pro petuo Decreto concludaltat, hogy az olyan adás, legalás, tellyességgel erőten legyen, valamely Successoroknak, vag' penig a' Fiscusnak praecjudical; egyébiránt ingo javaiból kinek kinek szabados dispensatioja vagyon, ha az-is maga acquisituma [AC 13] * ~ diszpozíció. 1629: (Borsos Istvánnak) házasságától fogva minden jószágunkban és javainak absolutum és perpetuum dominiumot adtam; ... csak ilyen conditio belé vetvén, hogy minden jószágunknak proventusából magunknak feleségestül életünkig szabados dispositiót akarunk tartani [BTN² 422]. 1677: az Evangelicus Orthodoxus Fejedelmeknek szabados dispositiojára hagyattatik, akár a' Colosvári Farkas ucza Templum körül erigáltassanak Collegiumot, vagy derekas Scholát, akár penig Fejérvárat [AC 16]. 1776: Ha őszkor casu quo a pénznek le tétele el maradna, ugyan csak annak le tétele Vltima Octobris meg legyen, úgy hogy Csiki Emmanuel Vr(am) a szénáját maga le kötelezése szerint takarítsa el addig, és az ősi páscuum maradjon egészen a Dobolyi Josef Vr(am)nak szabados

dispositioja alatt [Újtorda; DobLev. II/483] * ~ dominium. 1655/1660: az Ezer és száz forintokat Dálnoki Leórinicz Vramnak, vagy legatariussinak le nem teszem, addigh szabados Dominiumjában legyen ő kegyelmének az megh nevezett ház és legatariussinak [Kv; RDL 1/30]. 1705: Ezen örökséget meg vásárolván Boros István ura(m) mint Töbéli szomszéd, az meg irt Aszszonyis minden jussát kivén belőlle szabados Dominiumb(an) hagja Boros István urat [Déva; Ks 92. I. 21] * ~ eladás. 1677: Fiscale bonumok melyek ab Anno 1615. inscribaltattak, a' Donatiok continentiaira hagyattatnak, Azoknak szabados zálagos eladások [ACI 256]. 1796: a' Fell Peres Ur disputalja, hogy a praetendenseknek, mind a' Vásár Vámhoz, mind a' Jóságok szabados el adásához, mind az erdőkhöz, mind a Bányákhoz, Privilegiae Jussok vagyon [Mv; TLev. 5/16 Transm. 60 tábl.] * ~ élés. 1633 u.: (A céhek regulái) megirattak és confirmáltattak a következők időben ezekkel való szabados élésre minden időben szabadság engedtetett mostantúl fogva ennekutána is minden időben [Mv; EM XVIII, 449–50]. 1676: Mikola Sigmond Ur(am) ő keglme tiltatá en általam az Kolosvári Ecclia(na)k ott lévő Curatorit ő keglmeket, es egyszersmind azon Aszszonyfalvi Incolakat, az Létai határnak vakmerőül, hatalmasul, és akarmi szín, es p(rac)textus alatt való szabados élésétül [Asszonyfva TA; JHbK XLVIII/11]. 1784: régenten a Verő kovátok adtanak az Vasbol dezmiát Földes Uraink(na)k de az uraink ekkor az egész Dominiumbéli erdőkből szabados erdőlést engedtenek Atyaink(na)k a szén egetésre idő telve pedig az erdők szabados élésétől el tiltanak ő Ngok bennunket [Torockó; TLev. 4/9. 15b]. 1800: a' földes Urak is a' magok Erdejek között való lrtásoknak szabados élésektől, azokhoz az Erdőken által szabados bé meneteltől egymást és egy más embereit el ne tilthassák [Mv; TSb 24] * ~ elválás. 1668: Ez feljebb specificált punctumoknak megállására igirje magát ilyen formán, hogyha az kisebb punctumocskát által hágná is, tehát énnekem se püspököt, se ecclesiát ne kellessék érette keresnem, hanem lehessem szabados elválásom tőle [TML IV, 402 Szalánczy Krisztina Teleki Mihályhoz] * ~ erdőlés → ~ élés * ~ exercitium. 1671: (II. Rákóczi György) a' haza Fiait személy válogatás nélkül a' Négy Recepta Religiookban és azoknak edgy aránt való szabados exercitiumában meg-tart, és másokkal-is meg-tartat [CC 13] * ~ favágás. 1671: Csikban az háromhoz szabados fa vágás, és azoknak szokott fizetések megjárása [CCM] * ~ folyamat. 1664: Az dolgoknak változása, hogy ne közönséges veszélyünkre, hanem Istennek dicsőségére, az ő anyaszentegyházának épületire, evangéliumának szabados folyamatra legyenek, azon kell könyörögentünk ő felségének | valamit az Isten dicsősége, keresztén vallásunk szabados folyamatra, szegény hazánk, nemzetünk megmaradása, ... láttatik kívánni, azt az ő nagysága az nemes ország statusival és Kegyelmetekkel együtt elkövetni el nem mulatja [TML III, 129, 187 Szalárdi János Teleki Mihályhoz] * ~ folytatás. 1757: Déva Várossán esztendőben esendő három rendbéli Sokadalmaknak Szabados folytatási usus szerint egyszersmind terminaltat [Déva, Ks 101. — "Köv. a fels.] * ~ gyakorlás. 1662: Várad, Szatmár, Tokaj, Kálló a német birtoka alól felszabadíttatának, és az evangéliumi tudományak szabados gyakorlására s minden szabadságban helyreállíttatának | Ekképpen az haza szabadságát és abban istentiszteletit az evangéliumi szentséges tudományak szabados gyakorlására helyére hozván, mind az egész keresztényiségben nagy

jó híre terjede [SKr 86, 124. — ^aBethlen Gábornak] * ~ *használat*. 1847: Varga Katalin azt mondotta, hogy ha a gornyikok őket az erdők szabados használatában háborgatják, verjék meg őket fejszéjekkel [VKp 253] * ~ *hatalom*. 1677: Kis Marjai Városbélieknek Privilegiumok helyben hagyatik egyéb részeiben, az 1614. Esztendőbeli Articulus szerint; mindazonáltal a' Fejedelmeknek szabados hatalmuk és dispositiojokra hagyattatik, ha mi indultumockal léznek a' harminczadlás dolgából [AC 146] * ~ *járás*. 1677: Görögöknek, Örményeknek, Ráczoknak, Bolgároknak, Dalmatáknak, és egyéb nemzeteknek-is kik kiváltképpen a' Török birodalmából szoktak jöni, menni, és kereskedni, mind kiknek ez Országban való szabados járások néha hasznos, néha pedig káros, ez után-is annakokáért azoknak ez Országban szabados járásoknak, kereskedéseknek meg-engedése, vagy némely időkben meg-tiltása, ál a' Fejedelmeknek dispositiojokban [AC 135–6]. 1785: határunkon a ketskék(nek) vagy egyebb féle Marhák(nak) szabados járási miatt az ujj jövések meg évődtek [Torockó; TLev. 4/11. 1b]. 1809: En Nagy Ketskés mihálj panasza jelentem be az Tekentetes Dullo Urnak hogy nekem fejemet be rontotta Instálom azért Tektes Dullo vramat hogy szabados járásra ne botsássa mert töstént meg öl [Rava U; UszLt ComGub. 1602] * ~ *járás*, *kereskedés*. 1675: A mi részeinkről a szabados járás, kereskedés nem impedáltatik; az jó szomszédság megtartatik [TML VII, 71 Teleki Mihály Hortyáni Andrásához] * ~ *jövé-járás*. 1667: Mostannak Istennek hála imitt^a szabados jövé-járás van [TML IV, 16 Paskó Kristóf Teleki Mihályhoz. — ^aKörösbányán] * ~ *kereskedés* → ~ *járás* * ~ *kóborlás*. 1662: Kóstolhatnak már, ha jelen volnának, azok vitézkedéseknek ízt, akik csak mind a törökkel való kardoskodást, csatázást, szabados kóborlást, kótyavetye-hányást, török, rác, oláh főhordást, azoknak a véghelyeknek romlását siettető ingerkedő nagy okól itt a vár előtt való piacon ösztörűfákba való felrakattatását annyira óhajtják! [SKr 577] * ~ *kommercium*. 1630: a' dato praesentiu(m) hat hetigh legien Inducia Az alatt pedig az hadak mind az ket reszről el bochiattassanak, es semmi hosztilitás edygik reszről se legien, es az wdeo alatt szabados commerciu(m) engettessek utriun-que, es Joszagok szabado(n) birattassanak [Törzs. Bethlen István nyil.] * ~ *korcsomárlás*. 1640: Miko Ferencz ideiben szabados korczomalasok volt bort korczomara raiuk nem vetettek [Mardzsina F; UF I, 727]. 1777/1780: Ezen Faluban nintsen Limitatio Introducta Melly szerént akár mellyik Méltóságos Possessor Ur(nak) Mindenkor szabados Kortsomárlása vagyon [Somkút SzD; JHbK LI/3. 204] * ~ *lakás*. 1637: Az Haznak Proprietassaga penigh Petert Concernallya, de ugy hogi az Edes anyyanak tellyes Eleitegh szabados lakasa lehessen [Kv; RDL V/24] * ~ *legetőds*. 1723: azon Ropo nevű helyb(en) a Karacsonfalvi marhak(nak) in perpetuum lehessen szabados legetődsé [Msz; Told. 76] * ~ *lignáció*. 1784: készebb volna a Nép Dezma Vas fizetése melle állani tsak Földes Uraink engednének a Dominium erdejéből szabados lignaciót, mint volt régen [Torockó; TLev. 4/9. 16a] * ~ *örlés*. 1752: Hogy a' mostani Uj Csáni határon épített két köv Malom(nak) felső követé adgya által nékiek mindenkori szabados örlés végett, igervén magokat azon tó gáttjának fele procurálására, melyre Szt Iváni Sigmund Vr(am) is accedálván által adá [Börn. X. 16] * ~ *tetszés*. 1758/1785: Miis ezen dolognak el igazittására^a kezek bé adásával, és szabados tetzésekből arbitrált személyek, és Regiusok ... a

Szent Benedeki s Forrai határokon lévő Bonumokrol legitimē expedáltatott Inventariumnak ductussát, rész szerint penig ahoz értő itt Lako égy néhány Embereknek manuductioját követvén tettünk illyen igazittást [Szent-benedek AF; DobLev. III/596. 274–5. — ^aA verátyafiak közötti osztózásra]. 1777: nemis azoknak rosszszasága okozta el rontatásokat, hanem tsak azok(na)k a' kikre azon Telek devenialt szabados tettése, és gusztussa [Dés; Ks 79. 29. 266] * ~ *úr*. 1785: Az Instánsok relegaltnak az Nlgs Földös Urakhoz mind magok Joszagoknak Szabados Urai abban dispensaljanak kit kit tettezek szerint [Torda; TLev. 10/5 gr. Csáky János Fő-Ispany kezével] * ~ *uraság*. 1686: Az Ur I(ste)n erdeme(m) felett meg áldott volt ez jo Házas Társsal, I(ste)n szabados urasága szerint pestis által estve vacsora felett nyolcz es kilencz ora között A(nn)o 1686. 23 Ap(ri)l(i)s Szt György napja(n) szep csendes halallal ez világbol ki szolitotta [PatN 47] * ~ *út*. 1670: Uram az szabados és törvényes útak követésére mindnyájan atyafiak kötelesek vagyunk [TML V, 367 Bánfi Dienes Teleki Mihályhoz]. 1677: Mellyek legyenek a' szomszédos idegen Országokra nyitot és szabados Utak, az már mindeneknél constálván, azon kívül valo több Utak so-hul ne hagyattassanak, mindenüt bé-vágattassanak, örökké tilalomban legyenek, senki azokon ne járjon [AC 110–1]. 1701: Ha pedig lakta földiben hazájában akarna menni szabados utya lehessen menni hazájában azaz Havasalföldiben, mivel oda valo fi [Papolc Hsz; HSzJP]. 1732: a Baranyt nem szabados utakon fogták és vittek [Dés; JK]. 1781: Csiktaplocai János István primipilusnak egy borjus teheninek az lába eltörött 1781 mense Octombris — de die protestatur — de eadem falu ki- s bejáró szabados útján, nevezetesen Nagy Ér hídján [Taploca Cs; RSzF 101–2] * ~ *utca*. 1780: En örökké Szabados Utzának értem, de hogy Kováts István Ur kezibe ment ő kegyelme el kertelte a betűin [Páva Hsz; HSzJP Moses Gaspar (34) Mil. E. vall.] * ~ *út engedtetik/mutatatik* szabad elvonulás biztosítatik. 1662: fizetéseket ugyan szorgalmaztatják vala, melly hogy nem adatnék, hanem inkább nekik szabados út engedtetnék s mutattnék, azon nagyon kezdvén dühösködni egy nap Tergovistyan házokra útven, egyuttal benne tizenhetet szabalyra hánytak vala [SKr 334] * ~ *út mutogatja magát*. 1675: Istenen s az időn nem erőszakoskodhatunk, noha mind az istenes és világi mód szerént is szabados útak mint mutogatták magokat [TML VII, 27 Szepesi Pál Teleki Mihályhoz] * ~ *úton jár*. 1677: Ez Ország széliben lakozo, és szomszéd Országokkal határozo Vármegyéről és Székes helyekről viszont csak szomszéd Vármegyéig igazságos méltó dolgokban és szükségekben, Testimoniális vétel nélkül-is el-mehetnek. Csakhogy az igaz derekas szabados utakon, s nem penig a' meg-tiltot utakon, és ösvényeken járjanak [AC 87] * ~ *uzuálás*. 1724: (A kút) az meg irt Falu(nak) Szabados usuálásában nem lévén ..., és az Tób oda bé biro Possessor uri és Nemes rendek(nek) nyilván valo Nemesi Praerogativájok(nak) meg bántodását Causalja [Dob., WassLt] * ~ *üzus*. 1748: marad ad Solvendum még tizenötezer kilencz Száz Rh forint és mig meg fizethetem hogy ő Felsége is kárt ne valjon, Interest(en) olylant cedalok usque ad tempus exsolutionis, a' melly nélkül az ő F(e)l(se)ge Nagy Bányai Penzverő Háza nem lehet úgy mint a' Kötelesmezei Erdeimnek a' szén égetésben való Szabados usussát [TKI gr. Teleki Adám kezével]. 1782: a Torockó körül lévő Falusi Lakosokott az Erdőnek szabados usussától el zárta [Thor. XX/4] * ~ *választás*. 1677: Szé-

kelységen Kapitányokat a' Fejedelmek praeficiálnak, fő Király Birákat pedig a' Székek szabados választások szerint [AC 267] * ~ viz → ~ nyomás * ~ voks. 1671: a' Tanács és minden egyéb rendeknek, mind Országos gyűlésekben, mind azon kívül-is libera voxot enged ő Naga^a, senkire az szabados Voxért indignatioját nem veti [CC 7. — "Barcsay Ákos fej.], 1677: az Országának libera electioját telles életében^a semmi uton nem impediállyá, a' Tanács rendeknek, és Országos Gyűlésekben-is mindeneknek, szabados voxot enged [AC 28. — "II. Rákóczi György] * (Isten) ~ itélet(e). 1750: Ester szép Léányom meg himlőzvéen Gyenge korában, a' himlőből midőn 3. hétre meg tisztult volna, mind két szemével Isten bölts és szabados itéletiből meg-vakula [ArJk 48] * (a per) ~ folyás(a). 1704: Acton uram szabados folyását akarja látni a pernek [WIN I, 130].

6. akadálytalan; liber; ungehindert. 1673: az Relictanak az hazbúl az meg nevezett boltot ki mutattuk ..., azon kívül udvarával, kertivel, kutyával, konyhajával cleigh szabadosan elhessen, a' tajan kapujan szabados kisbe jarasa lehessen [Kv; RDL I, 154]. 1732: Kolosvari Daniel Atyánkfát Hadnagj Atyánkfia elő kglme legitimo admo-nealtassa arról, hogy az Kibedj Márton Atyánkfia Telekinél le fojo dudvát, melyet elő kglme s: v. ganejjával szemettyével be töltött intra octavum ki tisztittasson (így!) s oda többször, se ganejját, se szemettyét ne hányassa mind a Nemes Város utcáinak azon Dudva fojamjanak szabados nem fojhatas, 's mind a szomszedok(na)k el szenvedhetetlen praediciumokra vagjon [Dés; Jk 431a]. 1770: (A királyfalvi malomnak) már most hogy a gátyát jól igazitatták a mult heten szabados menest vett a viz magának a Silipen alol [Királyfa KK; JHb LXVII/99]. 1795: (A felettebb fel emelt gattyakis a Jeg 's viz szabados nem mehetése miatt nem tsak meg romlott, sött egészen elis szakadt [Ádamos KK; JHb XIV/48].

7. szabadon eresztett; lásat liber/in libertate; frei gelassen. Szk: ~ marha. 1613: ennek útanna valahol effele contúmax Embereket erthet, az kik fraudulenter az mi leüelünk nélkül titkon és nyilua(n) akar mi nemü rendbelj Tilalmas, a uagy szabados marhakkalis az mi hunyadj harminczadunkat el szökik Dúplom harminczadot vehessen raita [Kv; PLPr 35].

8. szk-ban; in constructii; in Wortkonstruktion: ~ élet feslett, parázna élet; viață desfrînată; licherlich, locker. 1662: Hihető, Istennek valaki, választott edénye, és az Isten parancsolati ellen testi bátorsággal való hejehuja szabados életre hanyatt-homlok rohanni nem kíván, azt állatni nem merészli [SKr 631] * ~ nyelvű szabadszajú; slobod la/de gurá; Vorlaut, losmäulig. 1645: (Szabo Judit Aszony) felöllem azt mondotta, hogy nyilvan ualo hires kurua uolnek meg keuano(m) ..., hogy az I: masok(na)k kialkeppen effele szabados nyelvű embereknek peldaiokra, az Varos piaczan, az pelengerre fel allattassak [Kv; Tjk VIII/4. 27]. 1657: Kapronczai György szabados nyelvű ember vala szegény [KemÖn. 200].

9. földesúri szolgálatól mentes (vmilyen munka vagy pénzbeli megváltás fejében); scutit de servitute; dienstfrei. Szk: ~ darabont. 1594: Zabados drabant Kouach Ambrus [Bagos Sz; UC 113/5. 20] | zabados drabant Bodis Gergeli [Somlyó Sz; UC 113/5. 2]. 1626: Antal Janos Domokos falua(n) Lako Vru(n)k eo felségi szamos vyaarj zabodas darabantja [SzD; WassLi] * ~ ember. 1636: Nagy Thamas Vramnak ket ekeje volt beres ekeje, s azzal majorkottatott,

jol lehet az emberekis az ky akarta jo akarattabol segitette eo kegmt, vgy mint az Boerok szabados emberek, es az szegenysegis szindiakys [UF I, 323]. 1676: Az mi kevés Lövő szerszám a' várb(an) vayo(n) arra légye(n) szorgalmatos gondgya^a, hagi azok körül ha mi éppétes kivantatik aszt jó idejen megh eppetesse, a mit pinz nélkül véghez vihette az ot valo szabados mives emberekkel, es Cziganokkal, arra pinzt ne(m) kell költeni [Vh; VhU 665. — "A porkolábnak]. 1677: A' mely szabados emberek, kik vagy fegyverekkel, vagy lovok hátán, vagy egyéb Udvari szolgágnak hivatallyában, Pásztorágokban, Bíróság viselésben vadnak, hogy a' Dézmások az olyanokon egy egy forintot, és egyéb exactionkat vegyenek, tollaltassék in perpetuum [AC 218].

10. szabad rendű; liber, care a fost eliberat din iobăgie; befreit (Leibeigener). Szk: ~ állapot. 1623: az recuperatusok meltokka tegiek magokat ez mostanj eo Felsege keglmesseregere^a, es arra az szabados állapotra melyben mostan vyolagh allottanak az my Keg(y)e(l)mes vrunk eo Felsege gonduisselesse uta(n) [Csikszereda; Törzs. — "Célzás a besz. egy-nek a székelység szabadsága ügyében hozott végzésére (vö: EOE VIII, 106)]. 1677: A' mely Nemes embernek semmi jóságá nincsen, és valamely czégéres vétkeket, patrol és cselekeszik, ... a' Tisztek szabadosan meg-foghassák, ha legendő kezest állat, ... szabados állapottyában törvénnyel prosequaltassék [AC 130] * ~ nemesség. 1666/1681: Nicolaus Zolyomi de Albes Brettie nevű Falumban lako Bugyul Janos es Bugyul Istvan Jobbágyimhoz lévén tekintetem becüsületes Fő emberek törekedésekre, őket szabados Nemesseggel perpetuo megh ajandekozom [Vh; VhU 256.7] * ~ puszkás. 1669: Ha, édesem, asszonyom elmeven az Kollatovith uram lakadalmára, vannak gyermek lovak is, de talán jobb leszzen mást befogatni; addig egyik szabados puszkásnak az lovát befoghatják [TML IV, 467 Teleki Mihály Veér Judithoz]. 1750 k.: Szabados Puszkások leven ezek is hat ökörg inclusive Szoktak vono ökrököt redimalni [Kozolya H; Ks 94/XXVIII] * ~ személyn. 1643: Philep Ersebeth Attia fiainak teczesekből igerte vol magat iövendő hazassagra keze be adasual egy Olah Lukaczi neuő legennek, a k magat nem Jobbagynak hanem szabados szemelynek mondotta lenni [SzJk 60].

11. adómentes; scutit de impozite; steuerfrei. 1571: Az Adot zedyek valoba Minden kemellesnelkw, senky ez Adoban Zabados Nem lewen, semmy Rendbely zolga az Tanachbely vraitmwl ky valwa | Keryk azon eo kegek az adon laro vraitmat varosswl hagi az adot fely zedyek, Minden Emberen zemely valogatatsnelkw, Theob senky Ez adobol Zabados Neh legen [Kv; TanJk V/3. 42a-3]. 1593: Miüelhagi penig ez ostar ado hazaknnak, feiwnknek, es eletwnknek megh maradasat nezy, mind kiral birak, polgar mesterek, eskwdtek zabadosok ez contributiol ne le-hessenek [Kv; i.h. V/1. 218]. 1605: Az hoostatbely Égett házak feleol Vezetek eo kegek varosul hogy az hostatok esmet megh eppwlhessenek walamelly eorekesnek ház he-lie vagion kit eorekeswl bir, megh eppytse, hogy penigh elegsegesb lehessen három eztendeigh minden adozastol zabados legien [Kv; i.h. V/1. 505-6]. 1612: Fged kerített kolczos Varosanak nagy romlassara volna Hogy oly Nemes Ember közünkben lakoúl szallana ki az Varossi emberrel valo egyenlő terhe visselestől, zabados legyen [Kv; PLPr 23].

Szk: ~ civis. 1595: Vegetek egienleo voxal, hogy valaki ez varosban lakik, akar zolga rend, akar egiebarant

valo zabados Ciuis legien, senki Immunis ne legien az Ado fizetesteol [Kv; TanJk I/1. 255] * ~ ház. 1615: kegték az uitezleó Sarkeözj Jstuan vramat az Vayda Geörgj hazaban kezdette iktatny; pretendaluan azt benne w kegme, hogj regi fejedelmek az az haz heliet megh szabadosítottak volna, kireöl az szabad Darabant vajrinnak leuelekis volna, De minthogj Aszoniomek w Nagok soha arrul valo leueleket nem lattak, es soha szabados haznak sem tudtak, Contradicalok [Szásznyires SzD; Ks 35. I Kereszthury ir. Gr. Kauassy de Deés kezével]. 1710: a császárt addig sollicitálák, míg azokat a magyarok részről hasznos articulosokat, melyek az Approbata és Compilata Constitutiókban közönséges ország végezésiből irattak vala, a szász városokon magyarnak szabados házak vételéről, azokat, a császártól decretumot obtineálván egészen kitöröltették [CsH 308. — *1699-ben] * ~ sá tesz. 1578: az Espotal izogat orzagh keozbye rotak, az kiralne Azzony penigh minden fele rowastul adozastul eximalta es zabadossa teotte [Kv; TanJk V/3. 170b]. 1663: Vitézlő Enyedi Szabo Márton hívünkire Attyarül Enyedi Szabo Mihályrül maradt Enyeden lévő házat még az boldog emlékeztű üdösbik Rakoczi Györgj kegyelmes Feiedelem nobilitálván minden fíle Ado vévés-tül, es tereh viselestül eximalta, es Szabadossa tótte volt [Borb. I fej.]. 1664: Opra Pulcza, es Radully Pulcza*, producálák mi előnkben Bethlen Fejedelem elő Felsége levelét, mellyben mind attióknak házat s mind szemelleyeket megh nemessiti kilenczed dezma es egyéb adozasoktol szabadosokká teszi [UF II, 279] * ~ sá/-t/-ul hagy. 1573: Ez egy forint vonasból senkty az Thanachbely vram keozzw semmy rend bely zolgat zabadossa nem akarnak hadny [Ez epwletnek oly kezdesere mostan eo k. rendelték egy vonasra d 20 ... De senkty eo k. sem Eorekest, sem zellert zabadosswl Nem akarnak hadny Ezbeol] Byro vram Az tyzedesseket hywassa Be Ma es holnap hogy ky mynd Adayat Tyzede alliolat hozza be Mindiarast hwl penig az ky Mindiarast adaiat Leh Nem tenne, ho penzit aggiak meg es keszwlién es Mennyen ely comaga, zabadost senkit ne(m) akarnak hadny [Kv; TanJk V/3. 70b, 75b, 92b. — *Ti. az építkezés céljából kivetett adóból].

12. ~ *jobbágy* földesúri terhek/szolgáltatások helyett vmilyen munkát teljesítő v. taksát fizető jobbágy; iobag eliberat; dienstfreier, nur eine Gebühr zahlender Leibeigener. 1590: Bathori Elekne Jakczy Anna Azzony nemi nemeo Diosadban lakozo Farkas Janos Neweo Jobagyanak meg colaseert Citaltatta wolth* hogy az eo Jobagiat Artatlanol Eolte volna meg keote magat ez meg Nevezet Azalos Thamas maga zemelyeben eoreok Zabados Jobagyanak eo maga reze zerent valo hazawal es minden eoreoksegewel Egyetembe [Bőnye Sz; Wlt].

13. ~ *munkás* szabadon, bérért dolgozó ember; om/muncitor salariati; für Lohn arbeitender Arbeiter. 1780: nem akarván a' kohokban, és Verőkben valaki a' rendelt fizetésért elmenni, az illyen, a' kohokba és Verőkbe ... ne hivatassék, hanem a' Birák(nak) deferáltassék, és a' Mlgs Familia erejével, mint ennek végzésit Meg rontó, azon munka tételektől el-tiltassék, ha osztán ugyan csak a' Mlgs Familiától Instantiája által fel szabadítottását Meg nyerné, a Biráknak p(rac)sentálván, a' 12. forintot tegye le, és szabados munkásnak az után publicaltassék [Torockó; TLev. 9a].

14. ~ *katona* leszerelő/obsitos katona; soldat lässt la vatr/care a primit certificat de eliberare; freigelassener/entlassener Soldat. 1862: Gábora András szabados katona [Kalotaszentkirály-Zentelke K; RAK 34].

15. ingyenes; gratuit; kostenlos, gratis. 1585: Az Varosnak, Tholkeoteo Peter vetette az eo feyerwary hazath zalagba hogy a' tanachnak oth zabados zalassa lehessen, kjert Attunk f/70 [Kv; Szám. 3/XXIII. 8]. 1803: a' Remeteiek ... a' mikor erre jártak szabados kovártelyt csináltak házaikból, 's tettzések szerént ettek abból, a' mit nálunk kaptak [Toplica MT; Borm. XVC. 1/59 Sztoján Jakabutz (32) col. vall.].

16. kb. mindenható; atotputernic; allmächtig. Szk: ~ *akarat*. 1710: amely részen nincs az isteni segedelem, haszontalan ott minden emberi erő és készület, megbizonyítá lsten a maga szabados akarátját és hatalmát Kemény János veszedelmiben is [CsH 52]. 1758/1785: minekutánna az Felséges Istennek bölcs, es szabados hatalma akarattýból boldog emlékeztű Détéi István Uram véletlenül esett halálos sebhétése után ez világból ki mult volna, az eo Kegyelme vér szerint valo, es osztozo Attyafiai* kérenek minket azon hogy az melly Immobile Bonumok maradtanak itt* azokat két egyenlő részekre osztanak es szakasztanak [Szentbenedek AF; DobLev. III/596. 275-6. *Köv. a fels.] * ~ *bíró*. 1669: az én Istenem régi ellene cselekedett sok vétkeimért ezzel is próbáltatni akar. Mindezekben szabados bíró lévén, úgy cselekedjék, a mint neki tesszik [TML IV, 603 Teleki Mihály Naláci Istvánhoz] * ~ *cselekedetű*. 1710: látván az Istennek mint Szabados cselekedetű Umak bűneinkért igen méltán meg haragutt igaz ítéletiből réánk fel huzott ostorát [Visa K; BLt] * ~ *hatalom* → ~ *akarat* * ~ *tetszésű*. 1815: a' Szabados tetzésű Menyeyei Ur írtoztato Jég essöt küldé mű körünkbe, a' melly egész határunkat porrá tévé [Berekeresztúr MT; Berz. 11. 75].

17. korlátozás nélküli; fārā restrictiī; ungehindert. 1605: Megh ertettek eo kgmek az Commissarius Vrak eo Ngk valaz tetelet az ket rendbely szasz es magyar praedicatoroknak szabados praedicalasok feolel kit eo nagoktol felette nagy halaadassal veontenek, es minden chyккеleyben ahoz akaryak magokat tartany [Kv; TanJk I/1. 493].

18. kb. épelműjű/eszű, normális; íntreg la minte, normal; gesunden Verstandes, normal. Szk: ~ *állapotban van*. 1629: Én, Borsos Tamás marosvásárhelyi, az én kegyelmes uramnak törvényáblájának hűtes assessora es ezen marosvásárhelyi tanácsbeli személy, ... jó egészségben es szabados állapotban vagyok [BTN² 419].

II. fñ 1. földesúri függőségéből felszabadított személy; iobag eliberat; Freigelassener, Lite. 1560: vagion haz XXII kiket atyam meg nemesitet II zabadosok II [Harina BN; Makkai, SzD Puszt. 52]. 1594: zabados Maior biro Demien Balas egi fiaual h(ab)et Bo(ves) 6 Eq(uus) I [Barla Sz; UC 113/5. 35]. 1641: Thoroczky Borbely Jstuan az Attja Borbely Gergely ki Gallfi Janosnak Borbellya volt, ugy szegottette penigh mint maganak szabadost, es senkihez nem kötelest miuel mi akkori wdöben Jobbagyfiat sem lnas szamb(an) sem penigh Borbely Mesternek az mi czechünkben be sem vottünk [Kv; Thor. XV/8]. 1646: Zamos vyuari zabadosis erkezek rabokkal [Mv; MvLt A. All. 6]. 1677: Ha pedig Fiscalis Várahöz, vagy Fejedelmek egyéb Joszágihoz tartozo zabadosok, vagy egyéb rendek lésznek, megfogattatván azokis, Praefectus kezéhez, vagy Udvarhoz küldetessenek, a' hasonló meg-büntettetésre [AC 222]. 1681: Az hites polgár es szabados relatioja szerint tanálatott készöl vágott, szénnek való fa, három szükségére való [CsVh 102]. 1781: (A) Strásálásnak terhe alól senki immunis ne legyen az egész Városon, se Szabadosok, sem mások kik az Udvarokhoz tartoznak [Torockósztyörgy; TLev. 215].

Hn. 1809: Lazu lui Szabados [A.ilosva SzD; BetLt 5].
Szn. 1590: Zabados balas Patakfaly [UszT]. 1592: Zabados Andras [M.péterlaka MT; BfN]. 1632: Kertez Peter al(ia)s Zabados harmados [Fog.; UC 14/38. 102]. 1654: szabados Janos [Egeres K; Ks 70 Szám. 51]. 1736: Szabados János [M. péterlaka MT; Born. XXIXa/15]. 1745: Szabados Bálint [Nádasd Sz; Wlt]. 1748: Math. Szabados (50) lib. [Szelecske SzD; Szentk.]. 1749: Szabados György [Szentbenedek SzD; Ks]. 1776: Szabados Péter [Maroskeresztúr MT; MvLt]. 1792: Szabados Togyer [Salamon SzD; JHb 1/49. 7]. 1802: Szabados Miklos [Torda; Tlt Közig. ir. szilan Gálffy Ioseff viceispány kezével].

A fenti szn-ekben szereplő *szabados*nak egyes adalékokban köznévi szerepe is lehet.

Szk: *fiskális* ~. 1677: Fiscalis szabadosok ellen ha kik cselekednék, külömb processusok, poenák [AC 260] * ~ *taxás* a szolgáltatásokat pénzben megváltó, függő viszonyban levő mezővárosi személy. 1673/1681: Gyaloron lako Berevoja Peter mivel az Banyaban valo foglalatossaga miat Szabadosi hivatalyanak nem felelhet mindenkor vgy meggh, az mint kívantatnek Annakokáért usq(ue)ad beneplacitum meum könnyebségnek okaért az Szabadosi hivataltul avagy szolgaltattul fel szabadito(m) töttem es boczatlam taxara, ugy hogy annuatim az egy Telektul az kin lakik fizessen Tizenket ket forintot, es az több taxas Szabadossim formájában(n) szolgallyon [Vh; VhU Thökölyi Imre ad.].

2. adómentes személy; persoanā scutiță de impozite; steuerfreie Person. 1572: Myert hogi eo kegek varoswl Nehezyk Az szok zabadost, Ertyk eo k. hogy zokan vadnak kyk az varosson laknak Elnek es Nemellyek Eoreksegetis tartanak keryk az Ado Zedeo vramiat hogy Minden zemelj valogatass nelkwl Adot vegenek raytok [Kv; TanJk V/3. 60a]. 1582: Az farkas vczay fertalban Zam Zerenth vagion vonas 153 1/4. Az Zabadosok vonassy ez fertalban theottennek 17 [Kv; Szám. 3/Vl. 5 Diósy Gergely not. kezével].

3. vmilyen hivatal fejében egyéb szolgáltatásoktól mentes, függőségben élő személy; persoană dependentă (de cineva), in schimbul acceptării unei sarcini este scutit de alte atribuții; für eine Stelle freigestellte Person. 1571: Ez elcöttis Jrtam wala Knek, hogy K. walamy drabantokat tartt feyeregyazon* kyk az el múltt napokbais kergettek vramnak eo N.nak egy szabadossat [Berlād BN; BesztLt 3573 Lúcas Chewj off(icia)lis in Nagy Sayo. — *Később: Kisfehéregyház BN] | Effele keozteok valo sok Ispanoknak zabadosoknak valo zolgaltatiok is zantassok vetessek aratassok kazalasok, ezeknek be takaritassj zamtalan sok nekijek valo kert es haz epitessek voltak rajtok [SzO II, 329 a székeley nemzet folyamodása] | Az feo emberek vag' lo feyek zolgay az kyk zegeodwe es fizetesertt zolgallyak Vrokat, chyak azok kerewlylek el a rawast, De a kyweol, wag' zabadoswl wagi oltalomert, wagy egiebert nem fizetesert zolgálljak, azok meg rotassanak [SzO III, 335 fej.]. 1599: (Pisztrángot) oda kgmetek fele eleget fognak ... Im 50 Penzt kvideottem arrays, Kgmedet kerem tegie zerit es egy zapuban chyenalvan adassa ezen zabadosom kezeben [OL Múzeumi anyag 216. H. 92 ózv. Wesselényi Ferencné Zarkandi Anna Kereki János huszti várkapitányhoz] | Antal tamas zentlelekj eo Naga zabadosa [UszT 14/19]. 1602: Porokoláb András zabados [Albis Hsz; SzO V, 179]. 1619: En akkor Kiralj Geörginek zabadosa valek [BLt 3 Andras Miklos Chyato Zegy* (70) lib. vall. — *Cs]. 1621: 8 April.

Erkezek gubernator Vramnak Egi Baioni Zabadosa leuelekkel [Kv; Szám. 15b/IX. 15]. 1632: Zabados: Many Kraczion Zabados Iova hata(n) zolgal [Sebes F; UC 14/38. 25]. 1633: az Boerok es szabadosok, s mys az szegenysegh, segítettunk eo kgnek [F.venice F; Szád. Radul Radulie (35) vall.] | az Marko Vaydane aszonio(m) eo Naga Szabadosi az dzjnokat uyssza terjtek es hajtak [Rogoz SzD; WassLt Pap Tamas (15) ns vall.]. 1637: Szabadosok. Ona Ztreze es Komsa Ztreze volnanak, de mindenikett Az Jobbagyok rendib(e) irtuk; miuel semmitt nem producaltak boersagokroll [Kercsesora F; UC 14/42. 178]. 1640: Boerok es Szabadosok. Radul Zirbul Iur(atus) Assess(or) sed(is) Judicia(riae) Fogar(asiensis) Szanto feolde 60 köbölre valo* [Ludisor F; UC 14/48. 101–1. — *Folyt. a részl.] | Kompse Burzul Ez Boer avagy szabados adot sem ad. 1637 esztendőben Laczai Janos Udvarbirosagabannis szabadosnak engette Urunk annuentialis leveletis producalta [Porumbák F; UF I, 860]. 1668: Kérlek, édesem, tudósíts egy szabados által egészségedről és az gyermek felől is Ez Szent Páliné asszonyomnak szóló levelemet egy szabadostul* [TML IV, 334 Teleki Mihály Veér Judithoz. — *Kimaradt: küldd el!]. 1677: Szabadosokat, Drabantokat, 's Udvarbéli szolgákat a' Dézmások ne sarczoltassanak [ACI 269]. 1681: Puskás nével elő szabadosokis szoktak lenni ha mikor az földes vr valakit ilyen szolgálatra rendel tartozik puskassagaval Iova hatan Zöld köntösösön az szükség idejen, vagi a kívülis a várb(an) hoszu puskaval gyalogh drabantoskodni [VhU 199]. 1682: Varadi Inczedi Pál ur(am) Leszai László nevű szabadosok két hold szántó földet adá Várad Inczedi Pál uramnak [Alvinc AF; Incz. V.8]. 1688: Szabadosok. Thamas Boerul. Ennek az Attjais Opra Many Bárb Szabados volt Comsa Csungul. Moga Szkorai Many Szabados házab(an) lakik. Szabadosi állapotat szolgál [Szaráta F; ALt Urb. 19]. 1703: Rabok után Pallérkodo Gyalogok(na)k mikoron hanyán vadnak napjaban 3–3 köz czipojok. Az szábadasok(na)k, mikoron hanyón Pallérkodnák napjaban jár czipojok nro 3–3 minden szemlélyre [Fog.; UtI]. 1716: én abban az üdőben mikor Hoka Czigany Elvén ide szolgált Szabadosa voltam RácZ Peter Ur(am)nak it Lonán, es az mikor kívántatott én hajtottam az Szolgálatra, Szovathrol ide Lonára [T; Borb. II Hada Makave (68) jb vall.]. 1786: En* Mlgos Groff Uram eo Nagak szintén tizen nyocz Esztendeje hogy szabadassa vagyak En hajtam az Embereket az Taxanak bé fizetésére [Torocok; TLev. 4/13. 6a. — *Andreas Szöcs (40)].

Szk: ~ *név*. 1640: Az tizedet az Varhoz meggh attak az paraszt emberek az malmokbol de az Boerok es szabados nev alat valok eddigh nem arkarvan semmit adni az eo Nga jnyjugalasa szerent mivel arrol semmit nem producalnak a modo in posterum eokis tartoznak adni [UF I, 810] * *gyalog* ~. 1681: Mivel a Jozsagbeli emberek egi nyihány karbul es rendből a Jozsagbeli emberek egi nyihány karbul es rendből állanak (:vgi mint Lovas szabadosokból, Gyalogh szabadosokból, marhaval szolgalo jobbagyokból es jövevenj Sellerekből:) szükseges mind azok(na)k szolgaltattjok distingváltassék [VhU 199] * *házhoz való* ~. 1661: kérném azon ó nagyságát hogy Mányában levő kis részt is ne szakasztanā el az udvarháztól, kibén négy ember és az udvarházhoz való malom volna, az egyik az faragó, kinek mesterségével építhetném az házat, másik az házhoz való szabados, harmadik az molnár, negyedik szolgáló ember [TML II, 48 Haller János Teleki Mihályhoz] * *lovas* ~. 1642: Teoreok Istuan ... Louas zabados [Gyalu K; GyU

78]. 1674/1681: Szent kiraly nevű falumban lako Paduran Janos nevű örökös jobbágyom ki vivén, es immunitalvan, tettem és rendelte(m) Hunjad varahoz tartozando több lovas szabadosim közzé oljjan okon, hogy lova hatan jo fegyveressen, es ruhasson mint az több reghi szabadosok tartozzek szolgálni parancsolom hogy mind(en) paraszti szolgálattal immunitus(na)k ismervén lenni, a' tölem adatott szabadsagb(an) meg tarcsák, es az szabadosi rend, es szokas felet semmire ne erőltessék [Vh; VhU 234 fej.] * *székely* ~. 1809: a' Falu közönséges helyei fel osztásakor a' székelly szabadosoknak jutott Táblában [Szenháromság MT; EHA].

4. szabadosokhoz hasonló szolgálattal tartozó, kiváltságaitól megfosztott nemes/bojár; nobil/boier lipsit de privilegiu, cu obligatii asemănătoare ca ale iobagilor eliberați; Adliger ohne Vorrechte und Privilegien. Szék: *bojár* ~. 1640: Retsey Boyer Zabadosok Boer Georgi nótelen most Redai Ferencz Uram ő Nga szolgálja. Boer Istvan notelen ezis a kanczeliarian Szalardj Uram mellet Boer Thamasne^a [Récsé F; UF I, 764. — *Folyt. a részl.] * *depozitus* ~. 1640: Mind ketten papok it a faluban Boersagokatis praetendiallik de edgieb productioiok ninczen, hanem Thomori Pal neve alatt vias peczet es subscriptio nélkül exhibealtatot level melliet Opra es Koman Barbat depositus szabadosokis praesentaltanak [F.ucsá F; UF I, 810].

5. a város szolgálatában levő szabad ember; iobag eliberat care se află în serviciul orașului; freier Mensch im Dienst der Stadt. 1738: Biro Uram porontsolatyabol a Szabadosnak vettem Eg czepőköt de 45 | A Szabadosnak sőveget vettünk Beriben de 84 [Kvh; HSzjP]. 1745: A szabadosnak Csídmajacert hogy a maga vasabol patkolta meg d. 12 [Kvh; i.h.].

6. a *szék* ~a a *szék* (Cszs) testületét szolgáló szabad ember, szolgál, hajdú, darabont; servitor inarmat in serviciul conducerii unui scaun; der Körperschaft eines Stuhls (szeklerische administrative Einheit) dienender, bewaffneter Heiduck, Hellebardist. 1710: Gergely Deák Uram repaltált vagy két Falut elő kglme úgy akar (!) a' Falukra ki mennék es bé hajcsam^a, hiszém né(m) vagyok én a' szék-(ne)k szabadosa, hane(m) ha elő kglmé bé hajtattya bé méresire es el takarítására gondot viselék [Vacsárcsi Cs; BCs. — *A falu-őrző zabszolgálatást].

7. kb. (szabadrendű) szolgál; servitor (din rîndul iobagilor eliberați); befreiter Leibeigener, der als Dicner weiterarbeitet. 1657: az említett Chelmnickit valami öröksége végett Konyeszpölcki sokáig fogva tartván, persequalja és csak mint szabadosává tenni akarja vala [KemÖn. 292].

Szék: ~ *név/nevezet*. 1677: Komán Baló uramnak írott Kegyelmed levelét én is láttam, Azokban az terminusokban sokat el is hagyhatott volna. Én sem vagyok senkinek is jobbágya. Noha Kegyelmed írja, nem szabadosa senkinek

Kegyelmed az szabados nevet is inkább felvehetné urunktól ő nagyságától, az mennyi szép jószágot ő nagysága Kegyelmednek adott. Urunknak ő nagyságának nem is szokása az, legkisebb nemes embert is szabados nevezettel illeszen [TML VII, 403 Teleki Mihály Keresztési Sámuelhez].

8. zsoldosokból álló; de mercenari; aus Söldnern bestehend. Szék: ~ *regiment*. 1657: azon temetésnek alkalmas-ságával ... declaráltatnék az fejedelemszonnynak mind religiójának változtatása s római császár protectioja, mind pedig, ... az fejedelemszonnynak szabados regiment szerezhetnének titulariter [KemÖn. 113].

9. szabadosi állapot; situația/starea iobagilor eliberați; Stand der Freigelassenen. Szék: ~ *ban tart*. 1640: Popa Mailat Paraszt hazat es eorokseget bir az apiaval Petru Nixával edgi udvaron haza, az apiatis szabadosban akarvan maga papsaga alatt tartani [UF I, 759].

szabadosabban szabadabban, háborítatlanabban; în mare libertate, (mult) mai ușor; freier, ungestörter. 1662: eddig, míg Nagyságtok részéről adatott mind kenyérbeli, mind hűsbeli profontjok, mertem szólni nekik, de immár szabadosabban mívelnek mindent [TML I, 361 Teleki Mihály Lónyai Annához]. 1692: Felesege More Kata Szonka Todor nevű latráról (!) sok idők alatt tisztatalanul conversalkodott, hogy gonosságot szabadosabban üzhések edgyütt el szöktének [Szjk 261]. 1710: (A kurucok) a Görgey vizire lejáró cselédinket akarták impedálni a vízfordástól, meggyűla mind az udvarház, mind az istálló felele, s a kuruc hajdúk kiszabadának onnan, Úgy hordhatók osztán szabadosabban a vizet [CsH 349].

szabadosan 1. szabadon, akadálytalanul, háborítatlanul; nestingherit, frei, ungestört, ungehindert. 1592: Az fejedelmek tartoznak megkialtatni, hogy az Coloswariak, ez orzagban minden helieken leueő Sokadalmakba Zabadoson bekewel mehessenek leohessenek [Kv; Diósynd. 15]. 1598/1635: (A feleség) az meddigh az en neuemet uiseli, vagy az uduarbelyi hazamba(n) akar lakni, szabadoson es bekesegeesen lakhassek [Mv; APol. I. 68]. 1605: Megh ertettek eo kgnek az hat vraitol az megh eget erdeoknek reuisioia feleol relatioiokath kerik biro vramat hogy vizgazzasson rea zorgalmatosan ne lopogassak es egyebekis zabadoson ne vagatassak [Kv; TanJk I/I. 511]. 1632: ő kigyelmek^a is, ... a falu földéből szabadosan irthassanak, a legyen örökös földek mint mű nekünk^b [Udvarfva MT; Barabás, SzO 366. — *Ti. azok, akiknek újonnan adtak ház helyet és nyilat. ^bTi. az őslakosoknak]. 1662: Vagion Egy Haz Also Kiraly uczab(an) az Relicta eleteigh es Job Aniaival edgiöt szabadosan birja [Kv; RDL I. 147]. 1677: A' Mely Nemes embernek semmi jószága nincsen, és valamely cze-géres vétkeket, ... patral és cselekszik, a' Tisztek szabadosan meg-foghassák [AC 130]. 1682: Laszlo Ur(am) korcsomarlasanak idejennis szabadosan korcsomaroltattott Sinka Georgy uram [Makfva MT; DLev. I]. 1697: facultaluk és Facultalljuk emletett Sebestyén Pálnét Nagy Ersebeth Asszont hogj az Iste(n) házáb(a) szabadosa(n) bé járhas-só(n) [Szjk 306]. 1700: miolta Sinka János Ur(am) külön ment az Atyatul, Sinka György Uramtul, minden-kor szabadoson kocsmallot, ez mostani ideig [Makfva MT; DLev. 5]. 1701: azon Portiomot szabadosonn birmi engedem [Szentdemeter U; Bállt 91]. 1710: az örmények, s hozzá (így!) hasanlo Kereskedők, Pestisses helljekről is aruiokat el viszik, és az Falukon, Templomok előtt, vagj efféle közönséges Falu helylein s Házoknális szabadasson árulnak [Nsz; KvLt I/198 gub.]. 1754: Szabadoson élték az erdőt [Ditró Cs; LLt]. 1779: minthogy Szőcs Györgynek semmi kerte nem lévén szabadoson be mehettek^a [Tapolca Cs; RSzF 159. — *A sertések a káposztába]. 1796: minden Vársárban mostis minden féle itolokot szobadoson Kortsomároltattyák [Cege Szd; WassLt]. 1810: a melly hidat a Tisztelt Báro Ur elő Nsga a Radnotfáji Határon fel Epítettett a maga költségein, ... azon Hidan Ejjel Nappal a Görgeyi Váron fellyúl találthato mind gyalog, mind Szekeres, a vagy Lovas Személlyek Szabadoson járhasanak minden

Vám nélkül [Born. G. IV]. 1834: mivel Szabo Sándor ... 5 az az őt szerék Evett (!) Ganéjialis a' ki váltást az alkalam szerént potolta tehát ezenn belőlli fél hold földet szabadosan birhassa és Használhassa [Sinfva TA; Borb. I. Kolosi Moses ns vall.]. — L. még: VKp 190–2; ZFaz. készítmény al.

Szk: ~ *hagy* a. szabad birtokába enged/hagy. 1636: Ot valek mikor Markosfalui Vram leüelet ada Balo Georgynek megh zabadulasa felol Markosfalui Vram ezt monda neki, leüelet így adok hogy reze marhad ki vagion, azzal zabadoson hagilak de az Jozagban nem adok [Usz; KaLt Apor lev. Cziom (!) Mihaly Miklosfalui falus Biro vall.]. — b. megenged. 1608: így disponala my<e>lóttwnk Jouay felől az eó kgme edes Attiarol es Anniarol rea zalot Testamentum zerint minthogy zabadoson hattak volt, hogy kinek mit akarna hadni zabad legien [Kv; RDL I. 85] * *a ~ uralkodó* az Isten. 1832: (Szántó Rosália) Világi pályafutásának 54ik, Házassági életének 36-ik Esztendejében, négy napokig tartott súlyosabb betegsége által tetszett a szabadoson Uralkodónak minket tölle megfosztani [Nagylak AF; Dob-Lev. V/1185 Dobolyi Zsigmondné Szántó Ro'sália nyomt. gyászjel.].

2. akadálytalanul, feltartóztatlanul; färsä sã întîmpine obstacole, unaufhaltsam, ungehindert. 1764: az ár vizek idején a' Maros szabadoson nem folyhatott ki ütötte magát [Vajdasztiván MT; JHb IX/46]. 1823: (A csapógátak) miatt a' 'Silipen, 's azon aloll is, nem hogy a' Viz Szabadoson le folyhatna sőt azt egészen fel dugná [Erdősztygyörgy MT; TSb 35].

3. jogosan; in mod justificat; rechtmäßig. 1635: egy Gal Orbanne nevü iobagy aszonja ha el talalna meny es budosni ... szabadoson hozza nyulhassanak [Noszoly SzD; Ks 42. F]. 1649: az hazba ugi mente(m) bele mint egy test uer szabadoso(n) be mehet(e)m mert az en Atiamfia megh holt sine semine [Kv; Tjk VIII/4. 388]. 1662: ama kívánatos bécsi végzés következék, mely által az igaz isteni tisztelet az evangéliumi tudomány szerint szabadosan helyére állították [SKr 104]. 1666/1751: Articulus Anni 1666 Az Paraszt ember Törrel, és Tsövel, sub poena flor. 12 meg tiltatik a Vadászattal, ha kinknél közlölök Agár tanáttatik szabadoson el vétethetik töllek [TLev. 11/1 egy-i végzés Adalbertus Somlyai kezével]. 1684: szabadosson az kezesekhez hozza nyulhasa(na)k minden varmegye tisztenél kül [Beresztelke MT; Told. 25]. 1703: (A kölcsönt) ha adni nem akarnek es meg nem adnam, Tehat sabadosan eo kgme azan penzt, akar hol nevezendo Josagoman csak egy vicse szolga Biro altal-is meg vetethesse [MbK 103 Ifjabbik Torockzaj Mihály kezével]. 1710: nagi Györi N: Horváth György uram ... ha az eó felségihez Letett Homagiú-máról el feletkeznek, hozzája szabadoson, es bonumihoz, még feleségihez, és giermekihez is hozza nyulhassanak [Csíkszereda, Borb. I]. 1803: a Toplitzai Birtokosok Embereikt azon helyekről szolgáltaták é, taxálták é szabadoson ? [Gysz; Born. XVc].

4. felügyelet/örizet nélkül; färsä sã fie păzit; ohne Aufsicht. Szk: ~ *enged*. 1730: a' Falusi Lovakott látam ... szabadoson engedték a' Sarjutt gázoltatni [Türe K; Told. 28] * ~ *jár*. 1728: mindenik Possessor részére gyűjtött Sertések Szabadoson jártak itten mak termésnek idein [Hidvég Hsz; Mk I. Fasc. I Joan. Mokán (60) jb vall.]. 1756: Lovai ... a' Törökbuzák között is szabadoson jártanak [Galac BN; WLt Némztisor Thodor (50) jb vall.]. 1757: a marhájak ide le jött a' mü marháinkal elegyesleg

jártak Szabadoson [Gyszm; DE 3 St. Barabás (50) pp vall.] * ~ *jártat*. 1714: a meg nevezett Diofalvy belsö örökség után az Orban Elek Ur(am) Attya Orban Pál Uram es az ö kgime Nagy Attya Orban Peter Ur(am) maknak idején maga tulajdon sertessit, ha csak mással egyb(e) ne(m) szimborálodott a havasokon az oroszhegyiek(ne)k szabadoson jártatta [Diafva U; Orb.] * ~ *legelődhet*. 1740: a Rákosi Csordák a Felső és Also Sinfalvi hatarban szabadoson legelődhesse nek valaholat a Felső Sinfalvi Csorda legelődik [Várfva TA; Borb.] * ~ *legelődik*. 1775: az oltszemiek Marhái ezen utrizalt erdös, és Pusztás helyeken Szabadoson és nyilván legelődtek [Oltszem Hsz; MkRh II. 2/71].

5. szabadlábón; in libertate; auf freiem Fuß. 1732: én eó Kglmét Sem a' Tömlöczben, sem olljan különös helljen nem tartottam, hogi elő ne alhatot volna mivel vélem édgüt lakat, és még az udvaron is nappal szabadoson járhatot [Kv; MvRK]. 1763: enis meg mandám hogi a Rabakat vi-giek szabadasan be [Kóród K; Ks CII. 18 Szarka József tt lev.].

6. szabad akarattal; in deplinä libertate a voinței; aus freien Stücken. 1629: előttem viselvén hogi jó az testi életben s állapotban senkinek örökké való megmaradását nem reméllem; hanem mindennek az szomorú halált meg kell köstolni ... <akartam> szabadoson disponálni testamentarie [BTN²].

7. kertelés nélkül; färsä inconjur, färsä nici o ezitare; ohne Umschweife. 1618: Mindezekről és több praecambulumokból, Kegyelmes uram, ilyen conceptusom vagyon, kit hogi Nagyságodnak ilyen szabadoson irok, az Istenért Nagyságod kegyelmesen megbocsássa [BTN²].

8. szabados módon, kicsapongóan; (in-tr-un mod) desfrinat; lose, liederlich. 1647: az Jobbagi szabadoso(n) reszgeskedet is [Kv; Tjk VIII/4. 238].

Ha. 1631: zabadosson [Kvh; HSzjP Caspar Simon de Hatolyka (55) pp vall.]. 1632: zabadasan [Udvarfva MT; Barabás, SzO 366]. 1640: zabadoson [Kv; RDL I. 122]. 1644: zabadoson [Mv; MvLt 291. 423b]. 1649: zabadoson [Dés; DLT 424]. 1666: zabadosson [Imecsfa Hsz; LLt]. 1668: Szabadosson [Torda; SLt N.N.11]. 1672: zabadosan [Dés; Jk]. 1681: zabadoson [Hátszeg; VhU 603]. 1682: zabadosson [Kibéd MT; DLev. 5]. 1683: zabadoson [Radnót KK; Utl 6] zabadoson [Sófva BN/Sv; Ks 14. XXVII. 3]. 1700: zabadosson [Gálfva MT; DLev. 3. XXXI. A. 26]. 1714: Szabadasan [Backamadaras MT; CsS]. 1722: zabadason [Dombó KK; Pf]. 1735: zabadosan [Aranyoslóna TA; JHb XXVIII/41]. 1746: zabadasan [Torockó; Bosla]. 1747: zabadosan [Hidégkút NK; Ks 23. XXIIb]. 1753: tartattak, zabadosan [Sajókerezsúr SzD; JHbK XXIX/7]. 1755: zabadoson [Polyán TA; JHb XVI/29]. 1756: zabadoson [Galac BN; WLt Kelemen alias Székely István (35) jb vall.]. 1767: zabadosonn [Hsz; Blev.]. 1762: zabadasan, parandat [Körtvélyfája MT; Bállt 87]. 1764: Szabadoson [Szászújfalú AF; JHb XVIII/64]. 1767: Szobadoson [Burjánosbuda K; JHbK LVI/5. 11]. 1770: zabadoson [A.várca Sz; IB]. 1802: zabadoson [Felőr SzD; Torma]. 1808: Szabadoson [Zágón Hsz; SzentkZs]. 1840: zabadosan [Jenőfva Cs; RSzF 157].

szabadosféle szk-ban; in constructi; in Wortkonstruktion: Szk: *letett* ~ szabadosokhoz hasonló szolgálattal tartozó, kiváltságoktól megfosztott nemes/bojár; nobil/boier lip-sit de privilegii, cu obligatii asemănătoare ca ale persoane-

lor dependente (de cineva); Adlige ohne Sonderrechte und Privilegien. 1640: Serban Popa^a Le tott sz(ab)ados fële. Alde Popa Le tott szabados fele [Beszimbak F; UC 14/48. 118. — ^aE név elé odajegyezve dep(ositus)].

szabadosi földesúri szolgálatból különleges szolgáltatások/pénz fejében mentesített jobbágnak megfelelő; (in calitate) de iobag eliberat; dem Stand eines Freigelassenen ähnlich. 1662/1681: (Buda Andre ker) magat Feleségét mind ket agon levő maradékit (:edigh örökös Jobbágyok lévén:) túllunk 40 Magyar forintokon eximáltatni es szabadosy hivatalban számláltatni [Vh; VhU 320 Zólyomi Miklós ad. lev.]. 1673/1681: Gyaloron lako Berivoja Peter mivel az Banyaban valo foglalatossaga miatt Szabadosi hivatalynak nem felelhet mindenkor vgy megh, az mint kívántatnek Annakokáért könnyeségnek okaért Szabadosi hivatalul avagy szolgálattal fel szabadító(m) töttem es boczattam taxara, ... es az töb taxas Szabadosim formájába(n) szolgállyon [Vh; VhU Thökölyi Imre ad. lev.]. 1688: Comsa Csungul. Maga Szkorai Mány Szabados házáb(an) lakik. Szabadosi állapotall szolgál. [Szarata F; Ált Urb. 19].

szabadosképpen földesúri szolgáltatások/pénz fejében mentesített jobbágyképpen; in calitate de iobag eliberat; als Freigelassener/Lite. 1649/1681: Iktari Bethlen Kata Adom tudtara mindenek(ne)k az kiknek illik ez levelem által, hogy nekem méltó Tekéntetem lévén Gyalár nevű faluban lévő Portiomban lako Szabadosomnak Raduly Lazárnak tőkélletes es hűséges szolgálattjára az ő Egy Testvér Atyafiaival Radulyval es Istvannal, az ő elejektől reajok maradt es szállot immunitasokban, Szabados képen valo szolgálattyokban(n) megh tartom [Vn; VhU 381].

szabadosság 1. libertinusság, szabadosi állapot/státusz; statut de iobag eliberat; Status des Freigelassenen. 1589: Immar az Perben valának Az Zabo Thamas Zabadossga feleol [Szu; UszT]. 1590 k.: tu fel peresek az tu Hiteotek elen az Varosiak keozul az Vrnk Jobbagi keozul zabados tartottatok mi okat nem tudjuk mit zolgalt uolna az uarosnak kiert zabadossgaba tartottatok ha mit zolgalt uolnais mi annak megh fizettuk [Szu; i.h.]. 1638 k.: pomny Thamas az attiaual ieott ide ez eleot 20 esztendeouel Keoreos Maros keozzwl az haz Darotzi Marta es Orsike uolna, pusztaban szállot zabadossgaban zolgallia [Km; GyU 28]. 1673/1681: Nehai Bethlen Kata Aszonyom Nenem Gyaloron lako Raduly Lazárnak es maradékinak zabadossgagru ki adot levele ... helyben hagyattatik approbaltatik, es tölem confirmaltatik [Vh; VhU Thökölyi Imre ad. lev.]. 1674: Libertini. Thamas Boer s Opra Boer kiknek zabadossgagru valo levelek jollehet el veszett, mindazonáltal jo szolgálatra valo emberek leven azon előbbeni zabadossgagokban megh hadtak, ugi mindazonáltal hogj továbbis kimellés nélkül lovak hátan az udvarhazhoz szolgáln ő Ngoknak mindenekből az dezmt igazán adgiak megh, egjebirant zabadossgagokban valo maradasok allyon Kglis Asszk ő Nga kglmessegeben [A.porumbák F; UF II, 631]. 1731: Timocsi Gyorgyicza Attyával együt a sokszor említett Fejedelmet zabadossgagokkal zolgálták, de hogj Jobbágyok voltanak e' vagy 'Séllerek bizonyosan nem tudom [Katona K; Born. XL. 79 Kertész Gyorgye (54) zs vall.].

Szk: lovas ~. 1642: Nehez Istuan maga io akarattia szerent submitalta magat, ugi hogj Louas zabadossgag

szolgallion Az zabadossgagra meghis eskwek [Szászfe-nes K; GyU 91]. 1681: Ezen^a régi gazdák Jobbagiok. mindenik külön kenyere(n) vago(n). mint hogi egi örökon laknak, szolgálattyokis csak egi személyb(en) determinálódik most Lovas zabadossgagol szolgál(na)k ezen örökségtől [A.nádasd H; VhU 94] | Molnár Istok, Miholczának mostoha fia Istok Lovas zabadossgagol [VhU 11–2] * nemesi ~. 1839: Nagy András es Nagy Mihály egy Testvér Atyafi-ak itten Kávásba valo laktokba mindég nemesi zabadossgagba voltak, 's ugyan abban is haltak meg [Érkávás Sz; Borb. II Veres Josef megyei esküdt vall.]. * szolgált ~. 1602: Tudom hogi haborgatak az zolgálatert, megis fogtak wala fodor martont, oztan boldisar gerebek oltalmaztak meg oket zolgalo zabadossgagol [UszT 17/37 Farkas mate zent Abranj drabant (60) vall.].

2. előjog, kiváltság; privilegium; Vorrecht, Privileg. 1841: (Az abrugfalvi, bucsumi es kerpenyesi jobbágyoknak) régi zabadossgagik es már törvénné vált szokásik felsőbbi kegyelmes rendelések következtében-e vagy más es mi oknál fogva rontattak el, az illető nemes vármegyének egyik főtisztje által magyaráztassék meg | a nevezett folyamodók ha ősi szokásik s zabadossgagiknak oly hirtelenül történt megváltoztatásáért csakugyan zúgolódtak volna is, ok azáltal lázadást indítani s magokat az illető törvényes előjáróknak igazgatása alól erőszakosan kivonni s azokat megbosszulni kívánni, teljességgel nem akarták [VKp 61–2].

3. (vmitől való) mentesség; fapud de a fi scuti de ceva; Freiheit/Befreiung von etw. 1585: Ertik eo kmeke varosul Az Aros vram panazolkodasath hogj bizoniara meg engelte volna Gubernator vram Az Gyalay varnak zabadossgagat ez varosnak, De meghis mostan megh veotte volna az vdwarbirai az vamoth Annak okayert Biro vram viselie valoba gongiat hogj Amit megh Ighiertenek Arrol Testimoniu(m) lewel legie(n) Mely Altal informaltassek az Gialaj vdwar biro Az varnak zabadossga feleol [Kv; TanJk I/1. 20].

szabadosul 1. ~ hogj mentesit; a scuti de ceva; befreien. 1573: Ez epwletnek ely kezdesere mostan eo k. rendelték egy vonasra d 20 ... De senkyt eo k. sem Eorekest sem zellert zabadosswi Nem akarnak hadny Ezbeol^a [Kv; TanJk V/3. 75b. — ^aTi. az építkezés céljából kivett adóból].

2. szabadosként, libertinusként; in calitate de iobag eliberat; als Freigelassener. Szk: ~ szolgált. 1664/1681: kocsi-som mostaha fia Sztrojan nevű zolgalljon varam külső kapujab(an) zabadosul, az töb zolgalo zabadosim rendi szer(int) [Vh; VhU 2. 19]. 1676/1681: az Feleségem után Törvény szerint iteltetet Szent Királyon^a Egy fundusnak harmad része Verségus Jhs szerint, mely örökségről a memoria hominu(m) az boldogh emlékezetű Urakat zabadosul zolgáltak [Vh; VhU 467. — ^aH] * ~ szolgált. 1563: En Zeki pal Adom emlékezetre Mindennek akinek illik hogj thotte(m) ilyen vezetesh Swki Istuannal ew kegelmeuel ez Jambor zemelyek elott^a hogj helyembe (!) allato(m) kerestel balintott vagy Jobbagiol vagy zabadosul Akarya zolgaltatni Swki Istuan illyen okkal hogj ha el zoknek Kerestel balintt hat Swki Istuan Minden toruenny erthol (!) zabado(n) megy foghassa [Zeki Pál es Suki István egyezséglevele Kerestel Bálint zolgálatása ügyében]. 1637: Boyerok Ztantsul parazt uolt Balas Deak kezdette zabadosul zolgaltatni [Marzsina F; UC 14/42. 81–2].

szabadság 1. szabad állapot; libertate; Ungebundenheit, Freiheit. 1615: Hadgiuk es paranchiollukis serio kegtelenek, fyeve es minden jozaga, Tyztessge, szabadsaga veztese alat, minden ember valaki hazankat, abban ualo jouait, felesseget, gyermekeket szereti, minden hadi apparatussal fegiuereuel, Eleseueul megh induluan, ... Maros Vasarhely fele, ki ki maga szemellieben jwtest icoien [Törzs. fej.]. 1705: idealá senki is a generált nem szereti, holott a generálnak mind esze csak azon jár, hogy a haza fiait szabadságokban megtartson [WIN I, 408]. 1710 k.: (Az állatok) szabadságban élnek, az ember igáját, praebendáját nem tudják [BÖn. 512]. 1811: Krétáért nem adnám a szabadságomat; Inkább a világból kész volnék ki-futni, Mintsem a Déda-lus' fogságára jutni [ARÉ 90].

Szk: a ~ mellett felkel. 1704: Az szebeni németek^a miccsoda égetést, pusztítást tesznek és tötenek, nyilván vagonon Mindazáltal most nemsokára leérkezvén Forgách uram bizonyos hadakkal, compescálni fogja őket, sőt még azt is cselekszi, hogy akik itt Szebenben eddig mellettek nyomorgottanak, azoknak jószágokat is szintén úgy pusztítja absque personarum respectu. Azért mindezekre az okokra nézve akik még eddig megcsalván perseveráltak is, azok is forduljanak és a több magyarokkal együtt a szabadság mellett felkeljenek és fegyvert fogjanak [WIN I, 313-4. — ^a német katonaság] * a ~ mellett marad. 1710: félek, utóljára Rákóczi, Bercsényi kevesedmagával fog a szabadság mellett maradni [CsH 410] * lelki-testi/lelki és testi ~. 1677: Az nyomorúlt sorsra jutott és lelki testi szabadságtól megfosztott oda ki való magyar nemzetnek és hazának segítségére és felszabadítására bizonyos számú hadainkat akarván megindítani előttök járó fő generálisokúl Kegyelmedet deputáltuk [TML VII, 381-2 a fej. Teleki Mihályhoz]. 1704: Emlékezzél meg, édesanyám^a, mennyi követéseket és útokat vittem életem nagy veszedelmével végbe érte. Vajon in anno 1690, nem olajfalevelet hozó galamb voltam-e a Diplomában, vajon nem az-e minden lelki és testi szabadságodnak a megmaradásodnak oszlopa [WIN I, 178. — ^aErdély] * testi/testi és lelki/testi-lelki ~. 1662: az evangélicus státus mind a linci diploma második condíciója, s mind az assecuratóriák szerent erős, meggyőzhetetlen okokkal kívánja vala öfelségétül az ország törvényinek általhágóinak megbüntetések, olly protestációval, hogy, mivel az nekik minden testi szabadságoknál nagyobbban állana, semminémű közönséges ország megmaradására nézendő dolgokhoz addig nyúlani nam akarának [SKr 677]. 1672: ne békéljék meg Kegyelmetek mód nélkül a németekkel, míg a magyar nemzetnek testi-lelki szabadsága meg nem adatik [TML VI, 308 a fej. Teleki Mihályhoz] | Isten Kegyelmedet üdvösséges áldásával megáldhalyhoz | ja és mostani dolgaiban is boldogsága maga dicsőségére, és édes hazájának javára, testi és lelki szabadságára [TML VI, 308 Rédei Ferenc ua-hoz].

2. lehetőség; posibilitatea de a acționa (in anumite împrejurări), libertate; Aktionsfreiheit. 1676: Kegyelmednek nagyobb szabadsága s ideje van az dolgoknak rendben való tételére [TML VII, 142].

Szk: ~ot enged. 1671: Az Fejedelem^a kinek kinek szabadságot engedgyen igasságának előmozdításában, ... és senki periben magát ne elegyitse [CC 8. — ^aBarcsay Ákos]. 1678: nem szabadságot, hanem jobbágytságot érdemlénének azok az hitvány puskások, kik a szükségnek idején való elszéledésekkel oly kártételre engedtenek szabadságot az ellenségnek [TML VIII, 267 a fej. Teleki Mihályhoz].

3. tetszés szerinti választás; posibilitatea de a alege, alegerea după placul cuiva; Wahlfreiheit. 1629: Also es Felseo Thorda keozeot semmi határozas nem volt hane(m) az egesz hatart elegyesleg birtak es az ki hova akart Zabad valasztasa szerent maganak Zanto feoldet es kaszalo retet ki fogni az eo Zabadsaga volt, akar mellik reszen az hatarnak [Kv; TanJk 50]. 1710 k.: Előtt mind az élet, mind a halál, lássad, melyiket választod, én megmondtam! Így az Isten szabadságában hagyja, melyet ha az Isten úgy nem cselekedett volna, hanem azt a praetendált illabilitást, eleshetlenséget adta volna helyébe, nem lett volna a kisebb azzal a szabadságnak ajándéka [BÖn. 478-9].

Szk: ~aban hagy. 1667: (A levélben) azt írtam Kegyelmednek, hogy vagy mondja meg tetszésemet, vagy mutassa meg leveletem; az az vagy terminus elég szabadságban hagyván Kegyelmed discretoiját most azért mást írtam [TML IV, 181 Bethlen Miklós Teleki Mihályhoz].

4. háborítatlanság; libertate nelimitată/deplină; Unge-störtheit. 1847: Tapasztalván Hazánkban a Vadaszatnak minden helységben Uri, Nemesi, Papi, Civilis rend, és parasztonkakis olly közönséges szabadságot, hogy már a nevezetes Erdőken, Havasokon is öreg, és kisebb vadak nyomát sem láthatni, Végeztetett, hogy leg elsőbbenis a Vadak speciessinek specificatioja idején senkinek vadászni szabad ne légyen [Tlev. 11/1 egy-i végz.].

Szk: ~ban bír. 1618: Keörpeöniese(n) fellíwl az Stomp helick Baniaiual eggiwt aloilis Keörpeöniesen az Buza Malo(m) Vaida Martone voltak, mellicket annak vtana Bradi Janois birt szabadságban, ugi mint természet szerint valo Nemes Ember [Abrudbánya AF; Törzs. Taricza Thoma (80) jb de Abrugjfalua vall.].

5. szabad akarat; voijnă (independentă de orice altă condiționare); freier Wille. 1710 k.: a léleknek essentiaja, való-sága: az értelem és az akarat; voluntas, akarat, szabadság, hogy a megértett dolgot vegye, ha szereti, ha nem szereti pedig, vesse meg, hagyja oda [BÖn. 478]. 1768: hoztak a meg-tiltott nagy erdőből egy egy szekér fát, de ezt is az Sitár engedelmeiből, Vagy magok szabságokból hozták nem tudom [Girbó AF; BK. Györgyin Atyim (36) zs vall.].

Szk: Isten ~aban áll. 1666: Légrádi jelenté Ebeni Ist-ván uram halálát, mely ha úgy vagon, méltán szánakozhatunk szegénynek halálán, mert egyik jó szolgálja volt Erdélynek; de Isten szabadságában állván az dolog, arról nem tehet senki [TML III, 606 Betlen János Teleki Mihályhoz] * keresztyéni ~. 1612/1723: Ez a keresztyeni szabadság [HbEk].

6. kötetlenség; libertate (in ...); Ungebundenheit. 1710 k.: szerette tanítványát, az is ötét, játékra annyi üdöt adott, hogy meguntuk, asztalnál és minden conversatiókban nagy szabadságot [BÖn. 534].

7. vallásszabadság; libertatea credinței; Religionsfreiheit. 1662: a magyarországi evangélicus státus is szabadságában s keresztyén vallásának szabados gyakorlásában megtartott [SKr 85].

8. vminek szabad gyakorlása/alkalmazása; exercitarea liberă a ceva; Handlungsfreiheit. 1677: Abban-is ő Naga^a hit-tel quietallyon bennünket igereti szerint, hogy a Hajdu vitézekkel valo transactional minket Országul, három Nem-zetül, Magyar Orzágnak ide tartozo részeivel egyetemben, meg nem sért semmi időben [AC 20-1. — ^aBáthory Gábor].

9. szabad hely; loc liber; freier Platz. **Szk:** ~ot csinál. 1754/1758: attam a fen említett helylet s Stompamatis alá

szállítottván szabadságot csináltak az ő kgyime Stompjának, hogy ő kgyime örökös Stompát s jóságát epithessen [Abrudbánya AF; Szer. Floka Peter vall.].

10. függetlenség, önrendelkezés; independentia; Unabhängigkeit | hagyományos jogrend; ordine de drept, legalitate tradițională; traditionelle Rechtsordnung. 1619: Megelégedik Magyarországgal azzal, hogy ő^a az szabadságát helyre állatta, nem kapdos az más nemzet országán [BTN² 365. — ^aA fej.] 1620: az fejedelem oratóiót tött, s illyent, hogy: „mind őfelségétől Ferdinándustól és tiszuiselőlől sokképpen megbántatott kegyelmek mind hűtiben, szabadságában, hogy én kegyelmeket mint igaz magyar nemzet és fejedelem megsegíteném, hogy régi szabadságot, hűtő helyére állathatná kegyelmek az német nemzetiségnek igájától megszabadult, és most magatok szabadságában vadtok. Azért ihon ma az kegyelmek szabadságában vagyon, valamit kegyelmek fentalál az kegyelmek szabadságának megkeresésében és tartásában, kegyelmek azt kövesse.” [i.h. 405]. 1657: Bocskai állatta helybe Magyar az Erdélyországnak mind külső s mind belső szabadságát [KemÖn. 26]. 1704: az én erőtlenségemhez képest az én ifjúságotól fogva, törvényidért, szabadságidért és az igazságért mennyit igyekeztem munkálkodni [WIN I, 178]. 1710: Mátyás dicsőséges magyar király holtá után (kivel együtt megholt a magyar nemzetnek minden szabadsága), Lengyel László magyar király idejétől fogván való dolgokat éppen II. Rudolphus német császár király ideig egy seculum elforgása alatt, legderekasban írásban hagyta Istvánffy Miklós magyarországi vicepalatinus [CsH 48]. 1763: midőn az idegenektől meg Sebhett szabadságunkot meg nem gyógyíthatjuk az egész Corpus Natio szabadságának is el kell veszni [Hsz; UszL 16]. 1889: Nem kérek én mást, mint egy hírlapi cikket arra nézve, hogy mit akart, mit célzott az erdélyi magyar, százados harcai alatt. Hogy a szabadságért, a liberalizmusért, a vallási és politikai jogokért fáradozt és vértett [Kv; PLev. 151–2 Petelei István Szilágyi Sándorhoz]. — L. még: CsH 74, 93, 192, 411, 429, KemÖn. 10, 180, SKr 114, TML II, 276, 524, 547, WIN I, 549.

Szk: ~től megfoszthat. 1670: régen kívánta ily alkalmatosságot az német nemzet, hogy minden szabadságinktól megfoszthasson; most leszen módja [TML V, 150 Keczer Menyhárt Teleki Mihályhoz] * a haza/hazának ~a. 1607: felette cziudalljuk, hogy kmetekkel ualaki fegiuerrel es haddal ualo meneswnket elé hitette, es hogy az haza zabadsaga ellen az Orzagh romlasara mw inditottunk uolna es uinnénk innét nagy hadat [Lompért Sz; Törzs]. 1662: kiváltképpen Huszton sűrűn hirdetik az békességet, melyet mint régen kívánt dolgot, bizony örömost hitetnek el magammal, kiváltképpen ha hazámnak szabadságával és mindnyájunk securitásával lehetne meg [TML I, 330 Kemény Simon Teleki Mihályhoz]. 1669: magok közül tizenkét személyt haza szabadságát szerető es orszagh Törvenyet értő jó lelki ésméretű embereket választson [Dés; Jk]. 1671: (A) Fő és Vicé Tisztek nem csak a Fejedelmeknek, hanem az Nemes Országnak is hűségére, Szabadságára és törvényére hittel legyenek kötelesek ha hol pedig a' szükségnek kívánsága szerént hadait a' Fejedelmek szaporitják, valamint a' mostaniakról, ugy ez után Conscribandokrol-is assecuralni meltoztassanak, hogy sem magok azokkal hazánk szabadsága ellen nem élnek; sem azokat élni nem engedik [CC 37] * közönséges ~. 1662: (A) pacificatio erejével az religióra és Magyarországnak közönséges sza-

badságaira nézendő minden szükséges dolgok helyben állapattak vala [SKr 119]. 1671: közönséges szabadságunknak meg-bántodása látczik lenni abban, hogy Erdélyi emberek között, és Erdélyi dolog felől, nem ennek a' hazának compentens Birája előtt lött peri^a és annak decisioja [CC 79. — ^aA fentebb említetteknek] * magyar ~. 1671: A bizony dolog, hogy egyedül csak arra czéloznak, az magyar szabadság penitus tollálltassék és az egész magyarság job-bágsági adózás alatt legyen, ha Isten szent felsége meg nem könyörül szegényeknek [TML V, 514 Teleki Mihály a fej-hez Husztról] * magyar(ok) ~(a). 1710: I. Rákóczi György erdélyi fejedeleme Magyarországra feles hadakkal kimene^a és nemcsak a magyarok szabadságát in politis, hanem az opprimáltott református religiót is in ecclesiasticis dicsőrelesen helyre állítá | (a palatinusnak) leginkább kell vala oltalmazni tiszti kötelessége szerint a magyar szabadságot [CsH 69, 206. — ^a1665-ben] * a nemzet ~a. 1679: Tudja Kegyelmed s ő kegyelmek tudhatják, minémű nagy indulattal fádadoztunk s fádunk most is, mint az nemzet lelki-testi szabadságát jó karban álléthassuk [TML VIII, 464 a fej. Teleki Mihályhoz] * az ország(nak) ~a. 1662: Vádolván az ország^a is, hogy az ő idejében, maga oltalmára vele együtt fegyvert fogni nem akart volna tárházának is az ország szabadsága, oltalmazása mellett lött nem kicsiny híjasulását nagyon fájlalván, a vételt magáról elhárítani igyekeztén, mindeneket előforgat vala [SKr 476. — ^aII. Rákóczi György]. 1671: En Barcsai Ákos Erdély Országának Fejedelme, Magyar Ország hozzá tartozó Részeinek Ura, és Székelyek Ispánnya; Esküszöm az élő Istenre, ki Atya, Fiu, Sz. Lélek, Tellyes Szent Háromság edgy örök Isten, hogy én a' meg-mondott birodalomban levő minden Rendeket, az mostani előnkben adatott Conditionok szerént igazgatom, semmi újítást az Országának régi szokása és szabadsága ellen bé nem hozok [CC 11]. 1710: generál Hajszer Miskolcnál egybengyülekezett kurucokat keményen megveri, majd nyolcszázán veszenék közülök, így veszték bolondul magokat mind penig országunk szabadságát [CsH 450] * régi ~. 1571: Igryzyk Az regy zabdsag felet, eztendoot altal kezek lezunk egy forint adot fizetny [SzO II, 391 a székelység panasza az egy-hez]. 1672: Verjen meg bár Isten, ha nem kívánom, Magyarország régi szép szabadságára júne [TML VI, 155 Bánfi Dienes Teleki Mihályhoz]. 1678: kívánom Istentől, Kegyelmed mostani állapotja is legyen szent nevének dicsőretire s szegény megromlott magyar nemzetnek régi szép szabadságának helyében állítására [TML VIII, 211 Mikes Kelemen ua-hoz]. 1736: Az régi szabadság szerént az királybirája avagy az fő királybíró megdulathatta az főkapitányt [MetTr 414] * szép ~ → régi ~.

11. vmilyen háziállat szabad tartása; creșterea liberă a diferitelor animale domestice; freie Tierhaltung. 1595: Az ideghen helien veot es zenan it coreoksegekben tartot teoser barom zabadsaga feleol, Vegheztek eo kgmek varosul hogy Az theosersgre kiweol veot cokreot tarchia^a ez hataron coreoksegebe [Kv; TanJk I/1. 259. — ^aA mészáros].

12. jog, juss; drept; Recht. 1590: Miert hogy az é fele Espanok kik eo kegmeok keozwl uoltak walaztattak, hantak vetettek hwteoket es az zabadsagba(n) egy aranyw voltokat az fogiatkozast de vigore Nem vehettek megh raytok Azert tetzet varassul eo kegmeoknek, hogy Ennek vtanna zegoedet zolga legien egy, kinek It a warasson zalagya legie(n) [Kv; TanJk I/1. 133–4]. 1629: ennek utánna is az varga

mesterek az Czizmaziakat, mint szintén magokat mindenbül egyenlő szabadsággal, immunitással prerogativauval, és mindenbül hasonló rendtartással, és illendő beöczüllettel éltessék [KvLt Céhír I fej.]. 1657: (A) bojérokto, olá papokto és faluktól való collectakat tartozzanak az udvarbírák két terminuson ... administraltatni, ... Ezeken kívül is ha mi többet kelletnek a jobb épülethez képest ezekhez adni vagy penig meg jobbitani el változtatni ezekben, arra való szabadságot magúknak és maradékinknak, fenn hadgyúk és tartyúk [UF II, 188–9 Lorántffy Zsuzsanna ut.]. 1677: A' Hajdu vitézek magok Territoriumán kívül más jószágot, vagy telekeket ha venni akarnak vagy bírnak, mely a' megvételek előtte Vármegyéhez volt incorporáltatva, afféléket ne egyéb igassággal és szabadsággal vegyenek, tartsanak, se birjanak, hanem mint egyéb Patronusok a' Decretumnak continentiája, és Ország Statutumi szerint [AC 172]. 1813: méltotassék a' belső Hivatalra meg kívántato szabadságát neki a' Mlgs General Commendonal kegyesen ki munkálódni [Ne; NyLrK XII, 137].

Szk: *~a/-ában lesz/van (vmire)*. 1552: My Hozzwelk Miklos porkolab ferencz, vallyuk ezt az my hytunk zerent, hog ez vyeztew pesty Albert Frathay Nemyemw zwksegeknek el tawoztasaert (!) vete zalogon, az sylakthoban tellyesselge valo rezet Fratay Gergelnek, Tyzennegiedfel forintbba, Jg, ha mykor meg valtana az keth negwen veder halbol kyt frathay gergely az Silakthoba hordathot, az my rez pesthy alberthra Jwthna benne, annak az arrath tartozek le tenny es az halnak vg helylen oztatny ha pedeg penzwl le nem akarya tenny, az hal arrabol zabadsaga legien frathaj gergelnek meg venny [M.fráta K; SLt V. 19]. 1561: Ha az mesterek kozot a wag' legenyek kozot vag' masok kozot valami haborwsag wezedelmes ewezes (!) tamad zabadsagok leg'enek az mestereknek az az Cehbe le tenni [Kv; ÓCArt.]. 1645: az fogolnak zabadsagh vagon az maga ki hozatasara [Kv; TJK VIII/4, 13]. 1677: valakiktól a' Fejedelmek afféle jószágokat^a ki akarnak váltani, valamikor akarják, zabadságok légyen reá [AC 44. — "Kincstári javakat]. 1841: Dékánt öklmeknek^a magok közzül választani, akit alkalmasnak ítélnék, zabadságokban léssen [Dfz; DFaz. 38. — A Sírásó társaságbeli ifjaknak] * *~ában áll*. 1665: Mivel instrukcion azt tartotta, tennék rendelést mindenekben, azt elkövéttük, ezentúl mint effectuálódik, ő nagysága szabadságában áll [TML III, 474 Béli Pál Teleki Mihályhoz] * *~ában lesz/van*. 1727: ha az közönseges kalandosi szép rend tartásnak es mulaczagnak idejen egymast valaki besztelenitene ... szabadságában legyen az becsületes Atyáknak szoszoloival és Dékányal edgyüt meg hüntetni edgy forintal [Zilah; Borb. II]. 1766: van szabadságában kinek kinek maga jószágát kertel körül venni máséto distingvalni [Torda; TJKt V. 241]. 1781 k.: a' már fel nőtt Gyermeknek meg házásodni, meg házodván marháikat kezekhez venni engedelemmel az Udvarbol ki menni, és rendszerint szolgáló Jobbágy gazdákka légyen Szabadságokban [Told. 27]. 1804: szabadság(an) lévén minden Atyafinak és Composessornak az osztatlan kóz földekből tettése szerint foglalni, és azt tsak a közönseges kóz Hatar östály által lehetvén regulázni, hogy ki mennyiben részesedik [Marosszitimre AF; DobLev. IV/878. 3b] * *~a engedetik*. 1585: ket Awagy három lühos embernek Ne engettessek anny zabadsaga az varos hataran Ameny mind ez egez Varosy keossegek vagon az Barom legeltetesben es tartasban [Kv; TanJk I/1. 18] *

~ára/-ban hagyatik. 1677: Dézmát adni tartozzanak az Oláhok-is Erdélyben mindenből; Partiumban most a' Patronusok szabadságára hagyatik [AC 254]. 1722: (Also Fillei Sima) feles időkig lévén az Eccl(esi)a Jozagiban Ur bírāja, és már el öregedvén ... vita durante szabadságban hagjatik, ugi hogi akar Also Fülén akár Feleken akar penig más jószágában az Eccl(esi)anak lakhatik [Kv; KvRLt VII. 17] * *~ára engedetik*. 1677: A' Partiumban penig mostan, a' Patronusoknak szabadságokra engedetik Oláh Jobbágyokon valo dézma meg-vétel, avagy megengedés [AC 77] * *~ot ad*. 1579: vegeztek hogy biro vram kiáltassa megh hogy az dyzno barmot matul fogva harmad napigh ky haytassa Az varosrol, vagy olaba rezekze, Mert ha ky kwn bochyattia az czyganoknak zabadsagot aggio(n) biro vram hogy mindeneot Agio(n) verek piaczon es vczakon [Kv; TanJk V/3. 195b]. 1776: Mlgs Praepost ur ... hová és mellyik Plébánusnak, vagy Papnak adot Szabadságot, hogy ő Ngokat copulallya ? [Nsz; GyL hiv.]. 1796: az All Peres Ur a' Torotzkaiak Actoratussát nem Impugnálhattya, mert itten nem ök, hanem a Director az Actor, a' kinek arra, hogy a' miserabilis Personák helyett a' Pert folytathassa, és nékiek adistalhasson a' Haza Törvényei Szabadságot adtanak [Mv; TLev. 5/16 Transm. 21 tábl.] * *~ot kíván vmiben*. 1596: mynth hogy ez eleöttis en birtam es enym az felllyel megh lrt eöreksegh, fiamra Zabadsagot kéuanok benne, mind pedigh ahoz az eörekseghz tartozando feöldekbeis zabadsagot kéuanok [UszT 11/57] * *~ot pretendál*. 1681: Buda Janos kertje mellett levő darab földön Markocsan Miklos haro(m) hazaczkat épétetvén jobbgiot szállitot rea; mely helyhez oly Szabadsagot praetendal, hogi arra semmi fele embernek nem szabad hatalmasul menni az juss penigh csak eő magat illeti [VhU 33–4] * *~ot vesz*. 1592: azt kéuanok(m) előzőr megh mo(n)dgia hol vette az zabadsagot hogy el birja az megh neüezett eöreksegek hasznat [UszT 10/79] * *nincs ~a*. 1752: (A tisztartónak) se prudentiaja, se activitassa nincs arra valo, hanem az nagy szelesseggel bogaroz minden fele az mi volta ide be alot mind bucsuzot, hogy Szabadsagok nincs exorbitálni mind ennek előtte [Mocs K; Ks 83].

13. kocsmatartási jog; autorizatie pentru desfacere de băuturi alcoolice; Schenkkoncessie. 1807: Levelét atyafiságos indulattal veszem a melyből látom az otsém Uram kedvetlenségét abban hogy a Gergelyfai Limitatio szerint competalo szabadsággal vissza éltem volna és már 2 esztendőktől fogva mind én Veszem a hasznát az Otsem Uram ki rekesztésével Erre az a feleletem hogy én azolta a miolta otsém Uramék azon kitsiny Gergelyfai részt kívántak fel hasogatni, azolta I kupa Bort vagy palinkat sem arultattom Gergelyfaján [Ne; DobLev. IV/912. 1a].

Szk: *~ot vesz*. 1581: Szilvasinē Aszzyonyomis, az előtti Ura házanal giakorta Korczomai tart; melyreis eő kglme honnan vett szabadsagot nem tudatik [VhU 50].

14. malomtartási jog; drept de moară; Mühlrecht. 1603: Az mikor pedig teóruenihez indultatunk volt az malom feleől, zabadsagot keuanta(m) volt az en igassagom zerent, ez J. az en szabadsagom alatt el birta [UszT 17/5].

15. előjog, kiváltság, privilégium; privilegium; Vorrecht. Privileg. 1590: Lengyel Albertt, hogy meg serte az tizedest szekerzeiweel azertt Albertt fel kezén maradt, miert hogy az var zabadsaga elle(n) chielekedett [UszT]. 1614: Az erdélyországi nemességek is penig nagy része úgy mint kiket <?> nemességet, százságot, városi rendet,

székelységet mind szabadságában, tisztességében, jószágmarhája föttában <?> teljességgel megrontott vala, azok is egyetértvén, az harcnak idején mellette" nem harcolának [BTN² 58. — "Báthori Gábor mellett]. 1662: Magyarországból az új keresztyének közül majd kétszázig való mindenféle mesterembereket ... Alvincen, az Maros fordulójában igen alkalmas kis helyre bizonyos privilégiumokkal, szabadságokkal megtelepítvén^a, azhol az hegyek között igen magas köszikla tetőn, nagy erős helyen egy puszta várat is adván nekik, azt is idővel megépítették [SKr 125. — "Bethlen Gábor]. 1677: A Partiumbéli Vármegyék-is azon egy birodalom, törvény és szabadság alatt lévén, bizonyos Commissariusok által, dézmájok dolgából arenda fizetésre rendeltessenek [AC 75]. 1796: Fundamentum nélkül vitatattik azis, mint ha meg nem bizonyítottat volna, hogy a' Torotzkai Lakosok, az Austriából jött Vas miveseknek maradéki volnának, mint hogy azok szabadságban élő emberek voltak, a' Torotzkaiak pediglen Parasztok légyenek; mert az eredetét a' szabadságnak, vagy elébbeni állapotnak el nem törölhetné [Mv; Tlev. 5/16. 65 tábl.]. 1843: a felsőges királyi főkörmányszék válaszába azt határozta, hogy a' privilegiumnál fogva követelt szabadságokba igyekezzenek magokat az illető törvényszék útján visszatétni^a [VKp 135-6. — "A kérelmezők].

Szk: ~ot pretendál. 1796: a' Mlgs Fell Peres Ur Allegatiojában sok helyeken declaraltatott, hogy ők semmi Just, és Szabadságot nem praetendálnak, mégis az Actionak 'sferajan kívül, mind a' Levatában, mind a' közelebbi replicába a' Pernek természeté ellen képzelt szabadságokat, és praetendalt Privilegiale Jussokat belé elegyítvén, azt per expraessum praetendalni lattatnak [Mv; Tlev. 5/16. Transm. 43] * hajdú ~ 1677: Az Hajdu Városok, kik Hajdúi szabadsággal, és némely dolgokban a' Vármegyék Törvényétől megkülömböztetve vadnak, és élnek, kiket Bocskai Fejedelem elsőben megtelepítvén és Nemessítvén, bizonyos szabadságokkal meg-is erőssítet, meg-is ajándékozott volt, ... mellyek nevezet szerint ezek^a [AC 170-1. — "Köv. a fels.].

A. nemesi/rendi előjog, kiváltság, privilégium; privilegii nobiliare; Adelsprivileg. 1627: ha pedig ... eo kegimit kedue ellen el hagynam, tehat engem eő kegjelme myndenütt es mynden helieken, nemessigemnek mynden szabadsága ellen, meg fogathasson, megh Tomloczozhessen, es megh bwnthethessen [Gyf; Berz. 15. 10]. 1662: Egy Heriza Vornik nevű fő-boér lévén köztők, az vajdaságra emelni azt akarják vala, állítván s állatván, hogy az őket is az ő szabadságokkal éltethetné [SKr 335]. 1671: minden Rendeknek és mind a' Három Natiooknak eleitől fogva bé-csúszot, és Articulusokban iratott, vagy szokásban vett szabadság-alanságit, és meg-bántódásit első közönséges Ország gyűlésében, ő Naga^a, meg-orvosollya, és a szabadsággal ellenkező Articulusokat az Orzággal edgyütt talállya | Noha látatják szabadságunk ellen lenni, hogy Nemes házakra mehessenek latrok meg-fogására; De végeztetett hogy Halmaýon indifferenter akar melly Nemes házakra a' Tisztek, vagy arra rendeltetett Emberek szabadosan bé-mehessenek, és a' latrokat meg-foghassák [CC 14, 53]. 1677: (A praefectusoknak) ugy-is circumscribaltassék authoritassok, hogy Nemesség, 's minden rendeknek szabadsága, és az Orzágnak törvénye általok meg ne bántassék [AC 236]. 1704: (A szászok) is kijelenek fel a német ellen ... hasonló szabadságok lesz a magyarokkal [WIN I, 108]. 1710: Nem is volt Európában semmi országban a nemességnek hasonló

szabadsága. Azért is támadának fel annyiszor a magyarok a német császár ellen, mert mivel szabadságokban naponként megrontatnak vala, szabadosnak tartották fegyverrel oltalmazni magokat [CsH 206]. 1805: 1738 Januarius 8-án Almási Donáth An<dras> és Istvan, ezen Nemes Udvarhely Szék Generalis Gyűlésén Armalisokot producvalvan, valamint ez előtt a köz terű viseléstől exemptusok voltak, akkor is azon Exemptioban meg hagyattak ugy a Mlgs Kir Táblais mind olyan nemeseket azon szabadsággal élni meg határoszta [Szu; Borb. II].

Szk: ~ában megtart/tartat. 1613: Eo felsege^a az orzaghnak megh eskegiek, ugi hogi minden rendekett zabadsagaban megh tartt [KJ. — "Báthory Gábor]. 1621: hadgyuk kgltének paranczollukis Serio mivel Eleitül rea maradt Szabadsagaban megh akarjuk tartani^a, sőt ő általa Egy Ötsét Mogyorosdy Miklost Előbi szabadsagaba(n) megh tarcza, es tartassa, az Matyas kiraly levelenek kontinentiaja szerint, fiurul fiura [VhU 322 Karolyi Susanna ad. — "Mogyorosi Marcz Petert] * ~ában vagyon. 1677: A' Nemes embernek szabadságában vagyon, mellyik Vármegyebeli lako helyéről üllýön-fel hadakozásnak idején, mind maga személyében, mind pengig gyalog és lovas Söldosinak állatásában [AC 96] * nemes/nemesi ~. 1606: Lippan lako Olaz Gergely ada ertesünkre kóniórgese által, hogy volnának Lippan ollianok, kik eőtet, az megh holt feidelem p(rae)deceszorunktol neki adattatot nemes szabadsagaban haborgatnak Hadgiuk es paranczollukis seriö senki a' megh nevezet Olasz Gergelt ktek közzü<I> nemes szabadsagaban megh ne merie haboritani, ha ne(m) in omnib(us) tartozzatok nemes szabadsagaban megh tartani [Gyf; RDL I. 98]. 1671: (Barcsay Ákos fej.) Uri, Nemes és egyéb Szabadsággal élő Rendek közzül törvény eőtet senkit is nem arestáltat [CC 8]. 1677: az Hazának igaz tagjai, s' Fejedelmeknek igaz hivei, ... Nemessi szabadságokban bántódást ne szenvedgyenek [AC 85-6] * úri ~ → nemes/nemesi ~.

B. városi előjog, kiváltság, privilégium; privilegium acor-dat unui oras; Vorrecht einer Stadt. 1580: Vrunk is azzal Ayanlya magat hogy oly lewelet ad amynemot Zeretwnk Zabadsagunknak meg maradassara hogy eo kegme Az lewelbe per exp(re)ssum ejtenek megh ha leowendő wdobe ez Colosmonostori domini(um) változnek es secularis vagy egieb poss(ess)orra zallana, hogy Az dezma akkor semmy vto(n) be ne hozathatnek, varossunknak romlassara [Kv; TanJk V/3. 230a]. 1592: Caroly kirali ket original lewele, melliet eo maga confirmalt, Coloswamnak zabadsagirol, az eo Eossinek Zent Istwannak priuilegiumitis ratificatlan ky ez warost fundalwan, amely priuilegiumokkal ekesitette volna [Kv; DiósyInd. 41]. 1594: Amy nezy Az Algiuk, tarazkok, es ahoz valoknak el vontatasat, mely tereh visselesben ha az zwksegh hozna, kewantatnek Ne tala(m) Az zaz vram louainak Barmainak oda Adasa, az eo kgmek kichindet reghi zabadsagok ellen [Kv; TanJk I/1. 237]. 1622: hatalmassagh az, mi Ideön kedveönk akarunk, s zabadsagunk ellen az mi hatarunkra keöltozteti az Hidast [Dés; KGy]. 1629: én Vásárhelynek sok jovait vöttem és sokszor Vásárhelynek szabadságára megesküdtem, életemben azt is igen őtalmaztam, annak az vásárhelyi várnak mind építésének, fundálásának, szabadságának, megerősítésének fő oka, gondviselője én voltam [BTN² 421]. 1659: Udvarhelyt ő nagysága azon jussal adta volt minékünk, a mi képpen ő nagyságok bírták, most pengig az udvarhelyieknek megh akarják adni szabadságokat, ő nagysága pengig evictiót vett

magára [TML I, 352 Bornemisza Susánna Teleki Mihályhoz] | Fejér vármegyében Alvinczen és Borberek(en) lako Jobbágyink közönsége(n) adák értésünkre alázatos könyörgések által, jelentvén hogy ab Antiqua Várasul nekiek oly szabadságok volt volna, hogy hetedszaki vásárok napjain, a közönséges Város Piaczán szoktak mind Buzát s minden egyéb féle gabonát és akarminemű Marhákat el adni [Törzs. fej.]. 1677: ez meg-irt büntetéseknek modgya és rendi ez Országnak mindenik Natiobol álló Statusira, és minden helyekre extendaltatik; meg-maradván mindazonáltal a kapitányoknak-is eddig observaltatott authoritások; azok között signanter a Váradi Fő és Vice Kapitányoké-is, és az eckédiglen meg-tartatott, s' per contrarias Constitutiones nem tollaltatott privilegialt helyeknek szabadságok [AC 132]. 1782/1799: a vidékbéli Falusi Határon lévő erdőket egész szabadsággal pénz nélkül éltek az Eleink [Torockó; TLev. 5/16 Transm. 336].

Szk: ~*t elvesztí*. 1796: valakik azon Paraszti tumultusba magokat belé elegyítették, in Notam perpetuae infidelitatis incurraltanak, és minden szabadságokat el veszítették, 's örökkös parasztság alá vettettenek ezen Nota által akar-mitsoda Privilegiumok lett volnais az előtt, azt el veszítették [Mv; TLev. 5/16 Transm. 94 tábl. — *A Horea — féle felkelésbe] * ~*ot ad*. 1592: Keett lewel, Eggik Carol originallia, Masik Sigmondé ... Adtak illien zabadsagot, Hogy a Coloswary Ember senki teörweny zekire ne kenzeritthessek hanem chak az eö varossy Biraia eleibe [Kv; DiósyInd. 26. — *Folyt. a részl.] * *privilegiális* ~. 1796: Héjába reproducálja itten az All Peres Ur azon Leveleit a' mellyekkel azt akarja bizonyítani, hogy a' Torotzkaiaknak Privilegialis szabadságok ezen Leveleknek ereje által mortificaltatván, és ök örökös Jobbágyiság alá esvén, ma már a' kereset alatt fenn forgó Levélhez a' Fell Peresnek semmi actioja nem volna; mert valamint ezen Levelek által a' Torotzkaiak előbbeni szabadságok mortificaltatott, ugy ezen Levelekis az 1791béli Novellaris Articulus szerint, nem tsak mortificaltattak, hanem egészszen el töröltettek a' Personalis Jobbágyiságról szollo minden Haza Törvényeivel együtt [Mv; TLev. 5/16 Transm. 34 tábl.] * *régi* ~. 1558: Byro wram azon kewnyewreggyen ew felsegenek hogy ha walamely zolgaya ew felsegenek valakyth megh wer vagy egyeb hatalmath thezen, az Regy zabadsaghonk zere nth Zabad legien megh fogny az Byronak az olyan hatalmash Teorwenyre [Kv; TanJk V/1. 48]. 1570: Megh Ertetek varoswl eo K. az Mathias kyrál parancholatyat, az Jdegen Bornak beh hozasa feleol. Azert eo felsegewel megh kellene c(on)fimaltatny Az my Regy zabadsagunkat es zokasunkat Mellyet az Mathias kyrál lewele mond [Kv; i.h. V/3. 17b. — *Köv. a részl.] * *a város* ~*a*. 1562: 1536 esztendőben Kassát megvevé a János király népe a városnak elvevék szabadságát és kapitányt vetének beléje [ETA I, 14 BS]. 1571: Minden Ember Ne celekediek Varos zabadsaga ellen, Mert feye lozagawal ery meg [Kv; TanJk V/3. 41a]. 1579: Megh ertettek eo kegmek Az kwlen kwlen valo lgyeketetbes varassunk zabadsaga elc(n) valo chyelekedeteket Az Nemessegnek Effele dolgat Az Nemessegnek, mellyek vannak varassunknak zabadsaga elc(n) el nem twrhetyk [Kv; i.h. V/3. 200b]. 1592: noha az mj Reghi el holt Attiaink polgarink ... az Warosnak zep Nemes zabadsagokat Zerzettének ... de mindazon altal az Venseg Nem emlékezik, hogy ez illie(n) reghy varos Zabadsaga zerzeo eleink eztendeonkent valo fizetést kewantának volna [Kv; i.h. V/1. 176].

C. céhelőjog/kiváltság/privilegium; privilegiu acordat unei bresle; Vorrecht der Zunft. 1589: Keonyörögwe(n) Mw nekwnk Az megh mondot Mezarossok Alazatosson, hogy az eo Zabadsagokat mellyet edelig az barany bórnek el adassaba(n) minden bantasnelkwl megh tartottanak volna Az megh mondot Zochyeknek illie(n) wy es Zokatla(n) Intezesseokkal limitatiokkal megh ne Engedneok haboritany [Kv; MészCLev. fej. — *Folyt. a szölv.]. 1589/XVII. sz. eleje: Valamely Heti béres legeny, nem akarná az eö neki rendelt Mesterét, az ki határozott heti bér fizetésre szolgálni, Ez Ceh Leuelenek igassagauál, szabadsagauál semmi kepen ne örüendzessen és élhessen [Kv; KömCart. 7–8]. 1734: Mészáros mester Embereink igen rosz bocskorokatis draga arron adtanak, Azért azon akkori Prothocolationkbeli szabadsagokat tollallyuk [Dés; Jk 448a]. 1780: a' Tzéh mesterek kezdettenek szollani ..., hogy mitsoda okok mellett nem állhatnak el a' pap vállasztásáb(an) és hozzásában valo szabadságok mellől és egyszersmind privilegiumok mellől [Ne; Borb. II Kováts József prof. rektor lev.].

Szk: ~*ot enged*. 1589: Az eo baranyboróknek melto es Alkw arron valo el adassara valamely Zochynek lt ez orzagba(n) adny akariak vagy adhattiak zabadsagot engettwnk, es az mezarossoknak el adaszra valo Zabadsagot engedwnk ez levelnek ereyewel [Kv; MészCLev. fej.] * *a céh(nek)* ~*a*. 1573: Vezetgetet hogi Miért Keoncz peter vetkezet, Az Barom ely viteleben E May Naptwl fogwa tyalalmas legen neky az cehnek Minden zabadsaga Mezarlasa es egeb Rendtartassa Mynd addegian Miglen az varosnak kedwet lely [Kv; TanJk V/3. 86b]. 1589: Ha kik penigh az Mesterek keozwl házások volnanak ugian, De eök az eö Mestersegeknek megh lrt Remekeit, vagy nem tudnak, vagi nem akarnak megh czinalni elegendökeppen: Ez illien mesterek mindenkoron wressek legienek az Ceh zabatsagatol [Kv; KömCart. 21] * *régi* ~. 1593: minden rendbely Ceh tarto embereknek rigi io teoruinyeket es zabadsagokat turbalni es subuertalni akaryak [Dés; DLt 241].

D. kereskedői előjog, kiváltság, privilegium; privilegiu acordat unui comerciant; Handelsvorrecht. 1588: Amyne-mo Rendet wegeztet volt eo kegmek Az Görögök feleol ennek előtte, eo kegme Byro vra(m) kerestesse megh es a zarent eltesse az kalmarokat zabadsagokba(n) [Kv; TanJk I/1. 64]. 1592: Ha Thordan Wam lenne arrol valo zabadsagh hogy oth Vamot Ne aggiunk [Kv; DiósyInd. 20].

E. ingatlant megillető előjog, kiváltság, privilegium; privilegiu acordat unui imobil; Sonderrecht eines Immobilien-gutes. 1573: En Bekes Gaspar ... az hazath mely Regen Zakmary Balase wolth az my falwnkba Magyar orboba neky attwk es wallottwk Nemes hazwl. mynden Zabadsagawal hog' Byrhassa Eoreokkeon Eoreokke fyurol fyura [Fog.; Törzs. — *Ti. vyezlezo Kamwthy Balasnak]. 1663: kegye(lmete)knek és hűségteknek hadgyuk, és parancsollyuk seriő, hogy azon házat' mi tollünk-is Praedecessorinktol adatott Szabadságban confirmaltotnak értvén lenni, sem most. sem ennek utánna semmi némű ado vevésre, paraszti Szolgálatra ne vesse, senkit reá ne Szálicson, hanem azon Szabadságban valamellyet üdvözült Feiedelem praedecessorink attanak rólla, meg tarcsa, és másokkal-is megtartassa [Borb. fej. — *Ti. Vitézlő Enyedi Szabo Márton hívünkire Attyarúl Enyedi Szabo Mihályrúl maradt Enyeden lévő házat]. 1676/1681: Paranczolom minden rendbeli Tisztviselőimnek, vgy Hunyad Varossi Biraknak, Polgaroknak es Folnagyoknak ..., hogy megh irt György Mestert, es ket azon lévő maradekit az emlitet haz-

tul semmi paraszti szolgálatra, sem penigh en ream nézendő Tributóra, dézma, és ado adásra, ne kényszeríték hanem mint igaz exempta házat oly szabadsággal éltessek [Vh; VhU 340–2 Thökölyi Imre ad. lev.]. 1681: Markucz(n) Miklos "helyhez oly Szabadsagot praetendal, hogy arra semmi fele embernek nem szabad hatalmasul menni [VhU 34. — "Ehhez a]. 1694: az o (Vari) Kapun levő szembe valo hasznak az ki palotás melyben született Matthias kiraly és kiralysagaban szabadsagal megh ajandekozta az á Gazdat fiurol fiura minden nemű terhe viselestop imunitalta [Kv; ACJk 46b].

Szk: házi ~. 1573: eo k. varosswl Senkinek hazy zabad-sagot Nem adnak [Kv; TanJk V/3. 71b] * a ház ~a. 1642: Veleo Borbara az haaznak nap nyugat feleol ualo reszit, melien keet szoba vagion az haaznak szabadczagaul Egiutt, vduaraul kapuia keoziuul, az Terminusigh el foglalhassa [Kv; RDL I, 128].

F. székely előjog, kiváltság, privilégium; privilegium acor-dat secuior; Sonderrecht der Szekler. 1562: 1562 esztendőben nyári időben a székelyek mind feltámadának ilyen szín alatt: hogy ők az ifju János királyhoz mennének az ő szabadságoknak megnyeréséért. Mert a király sok rendbéli szabadságokat vette vala el az ő gyakorta való feltámadásokért | (Szu-en) a barátok klastromából csináltának egy várat, kit nevezének „Székely-támadá” várának, és ahoz mindjárást el foglalák az székelyeknek szabadságokat [ETA I, 18, 20 BS]. 1566: Felsiged az Szekelysighbely nemessigünknék szabadsagat meg engette vala [SzO II 187]. 1600: fogadiuk hogy az eo kegyelmek zabadsagát minden rendiben meg tartiuk és meg tartatiuk, s megis oltalmazuk mindenek ellen, Seot azon igiekezünk hogy minden rendbéli zabadsagok meg iobbittassek [SzO IV, 141. — "Az asz-i székelyekét]. 1604: Egizer az medúe Ver-me búkibe bocziatottak vala diznajokot Mihaly Deak az Szekel Moses Ispanya hagasabul akkor mikor Mihaly Vaida kj jeóúe, Az szabadsagh megh leue(n) Abasfalua be haita [UszT 18/105 Petrus Istok de Giepes (30) lib. vall.]. 1653: azokat a székelyeket, kik Báthori Sigmondal Havasalföldbe a törökre szabadsággát elmentek vala, itt-hon őket felmészárlák és esmét jogbágyá tevék [ETA I, 53 NSz]. 1677: a' Székelység nem utolsó tagja lévén ez hazá-nak, ő Naga' Kapitányokat, Király-Birákat, Generalisokat, magok nemzetéből állokat, és köztök lakokat adgyon elej-ekben; a Király-Biráknak penig választások specificé csak ugyan ő kegyelmek székinek zabadságán állyon | A' Lofőség-is a' Székelységen magok örökségét azon zabad-sággal bírassák, mint a' Nemesség [AC 26, 149]. 1680: nyilván tudom, hogy Kosa Bálint", mind az örben szol-gáltak, de az elejeket pedig én nem tudom, hogy zabad-csággal élő emberek lettek volna [CsVh 81 Petrus Becze de Szépvíz (65) pp vall.]. 1700: Privilegiumokban őket mind maga kglk meg tartsa, ... mind azzal a szabadsággal enged-ge élni, mellyel boldog emlékezetű Erdélyi Fejedelmek idejében éltenek [UszL IX. 77. 3 a gub. Usz-hez. — "Az usz-i solymárok]. 1792 k.: I. Leopold Tsászár", és az Erdélyi Köz Társaságnak 2dik Fundátora és helyb(en) állito-ja a' Székelységnek ezen zabadságát nemannyira Viszsza adta, mindsem annak az előbbeni időben való törvényes lé-tétis meg ismérte [UszL X. 80 Plánum a székely nemzet állásponyjairól. — "I. Lipót 1657–1705].

Szk: ~a megadatik. 1573: hogy ha az Zekelyek fegywe-ekkel meg zabaditanak magokat, és zabadsagok meg adat-neyek Panitnak wgy semmy Euictioyatt fel nem veyz Baky

Pál [Usz; SzO IV, 28]. 1762: A pápista papokra is felette haragusznak, mivel a predikáló-székéből nagy esküvessel erősítették, hogy az országból ki nem viszik", régi szabadságok megadatik [RettE 147. — "Öket] * ~ot megad. 1604: az lsten az Romai Cziazar eo felsége által megh atta az Zabadsagot az Zekelijsegnek [UszT 18/183]. 1614: Mihály vajda az székelységnek az szabadságot megadá [BTN 44–5] * ~ot megvesz. 1614: Mikor mind egybegyűlt volna az egész székelység", ők magokat elhívén és az hadban pártot ütven az ország és nemesség ellen, az zabadságot erővel is meg kezdték venni [BTN² 44. — "1595-ben] * lófői ~. 1590: exhibealanak az szeken ket leüeleth Vrnuk eo Naga Somlioj Bathori Sighmond Erdely vaidaeeth mellyeknek Continentiaia vala hogy panaszlottak volna aszon eo naganak hogj az Eo lóföy Zabadsagok Ellen az keössegbeli állapotbeli Embereknek modgiok zerint ado fizetesre kenzeriten(n)i ne kenzeritennek semmi tisztartok, melly mellett asz is uala hogj lóföy Zabadsagok Ellen az malefitusoknak persequtioiokkor megh valatni ne tartosz-nanak | az eo Naga Előzőri leueleben valo paro(n)cholati-ja-ual nem gondoluan az eo lóföy Zabadsagok Ellen ado fizetesre Es az malefitusoknak persequtioiokkor Vallasra kenzeritennek [UszT] * privilégiumi ~. 1681: Rancz Illyés, bányász Both András, faragó Varga István, varga Csutak György, czédulás kerteleő. Ezek egymás után való eőt fálubeliek is mindenekben hasonló szolgálattal, privilégiumi szabadsággal, és törvénnek ki szolgáltatásának módjával élnek [CsVh 102] * régi ~. 1613: Eo felsege" ez egez Szekelisegett semi teourtelenségek ki regi zabadsagoknak ellene volna, semi nemeo ado fizetessel, zedessel, vedessel és zokatlan tereh uiselessel ne bancia, seott az Nemesegeh es Vármegienelkeol hadba menesre ne kenzericzie [KJ. — "Báthory Gábor]. 1614: Erre az havasalföldi hadra az egész székelységet fejenként felvevék", és köztök Vásárhelyt is fejenként elvitték vala. Azhová azkit nem híttak volna is, mint az régi ős jobbágyot, az is mind felkele, elhitetvén magokkal, hogy akkor az régi zabadságot megnyerik [BTN² 43–4. — "1595-ben] * székely nemesi ~. 1750: Mentünk a' Tserrefalvi útnál a' Barta Tserére ki menő út mellett lévő Ló kötő helyre, melly Ló kötő hely marad en-nekutánna is a' Nemes Székely Szabadsággal élő Lakosok-nak a' Mlgs Possessor Urakkal együtt [Koronka MT; EHA]. 1763: fegyvert adtak vala oly Titulus mellett hogy a Kurutz világ után Atyaink toll el vett Fegyver helyett adnák, Regimentekre, Companiákra ... fel osztottanak vala, páltza alá fogtanak, meg akárván fosztani Scithiából hozott össünkről réánk Szállott Székely Nemessi szabadságunktol [Hsz; UszL 16] * székely ~. 1776: Ezen Nemes Haza fiai közül Székely Szabadsággal élő Születet Szabod Székelyek Szálván mi ki Maros Székben Magyarosb(an) Feleségeink ős Székely Jussokra ... már Jo időtől fogva ő Felsege Por-tiojat fizetjük [Told. 45/7]. 1790: Valyák hiték szer(int) a' meg-hitelt válaszmányok: um. Kováts György, Darózi Pé-ter ... "mindnyájan Székeli Szabadsággal élő Ns emberek hogyb [Vadasd MT; MMatr. 154. — "Utána még hat név fels. "Köv. a vall.].

G. az 1562-es lázadás előtt érvényesülő székely előjog, kiváltság idejére von., care se referă la privilegiu valabile înainte de rebeliunea din anul 1562; Sonderrecht der Szekler vor 1562. a. régi ~ban. 1610: Tudom azt hogy mikor beöge mate es Beöge Peter ki kele onnét azbol az helyibeól az hol most Damokos Albert lakj az az Regi zabadsagba uala [Alfalu Cs; Törzs. Kouacz Jstuan (70) lib.

vall.] | az hol Damokos albert lakjk az regy Zabadsagban azt az <he>ljat Lazar Jstuan vram biria uala [uo.; i.h. Beöge Ferencz Giorgio Zek<j> Alfaj Lazar Jstuan Vram Jobagia (60) vall.]. — b. régi ~kor. 1600: tudom hogy meegh az reghi zabadsakoris az Vgron fiay az peöres helen lowokat tartottak [UiszT 15/57 Nagy Gyeörgy Recheniedi Zabab Zekely (66) vall.] | Az reghi zabadsagkor az mikor Abranfalwanak affele niomassa wolt, zabab wolt az Abranfalui chordanak az peöres helre menni, raita iarni es elni [i.h. Chomortan Janos Beögeözi nemes ember (60) vall.]. 1607: az fenio zeget éppen tudom hogy az regy zabadsakoris Becz Pal birta [BLt 3 Laurentius Nagy de Tusnad (60) pp vall.]. 1619: Az miolta en ekek s Jsmerte<m> fenéo szegy Galt Becz Pal Jobbagia uala s amigh az Régy zabadsagkoris eo Jobbagia uala [i.h. Santa Balint Tusnadj (70) lib. vall.].

Szk: első ~. 1606: az első zabadsagh ydeo belj birodalom feleöl en ne(m) tudok, ez dolgok az var idejebely dolgok voltak [UiszT 20/73 Joannes Lazlo de Farkaslaka (50) pp vall.] * (rég/székely) ~(nak) idején. 1592: mindenkor az fanchialiak bírtak Nywladot megh az Zekely zabadsagnak Jdeinnis [UiszT]. 1600: Eztis tudo(m) hogy az zabadsagnak ideinis w ment eleozor bele [i.h. 15/35] | Farkaslakiaknakis zabab wolt (méggh az reghi zabadsagnak ideinis) által menni az Feier nikon [i.h. 15/115 Miklos Jsthan, Atthiay, Zabab Zekely (67) vall.].

H. az 1599-es zabadságlevél által biztosított székely előjog, zabadság, privilégium érvényesülésének idejére von.; care se referă la privilegii asigurate pe baza actului/documentului emis în anul 1599; Szeklerprivilegien im Freibrief von 1599. a. ~ban. 1600: (A felperes asszonyt) Betchak ez mostani zabadsagba(n) wagy ketzer latta(m) Betfalwa(n) [i.h. 15/47 Demien Miklos Betfalui zabab zekely (40) vall.]. — b. ~előtt. 1625: az megí neueszet heljet az zabadsagi előt hatalmasul fogilalta uala kj az kendj ferencz tizartaia kezvknbeölj de Jmar megí hozta az zabadsagi [i.h. 23a]. — c. ~kor. 1600: Tudom azt hogy az zabadsagkor birta mind*, cziak az kwsfaludi mateet ne(m) birta [i.h. 15/9 Cziki geörgy Farkaslaki egy hazi nemes (70) vall.]. — *Az örökséget. 1635: Tudom aztis hogy az holl Lörincz Peter lakik azt az attianak Fazakas Lörincznek az Zabab Zekelek attak vala az Zabadsaghkor, hogy az Zaszlo alatt Szolgaljon azrol az helyrol [i.h. Fynna Demeter Sz Gieörgy ppix (60) vall.]. — d. (székely) ~ig. 1618/1619: Demien Peter ... Bogati Janos jobbagia uolt, az Zekely zabadsagigh, akkor osztán öis fel szabadult az jobbágyiságból [Marossztkirály MT; BálLt 57]. 1622: Ki Jeöue az Fejedelem feöldere Kacza Thamas Becz Palne az Vajdanet megh talala, s megh fogata Kacza Thamast es az fiat Jakabot, s minden marhaját el dulata az utan ugj szolgala mint Jobbagia az zabadsagigh [BLt 3 Andreas Boczikor de Szeret-szegh (40) Vice Judex Regius vall.]. — e. ~után. 1635: Tudom hogy a Jobbagisagh Jdeyen Balogh Janos byra ezt az oldalt, Az Zabadsagh utan falu oztogatta Nyl zerent [Kál MT; Berz. 40/82].

Szk: ~idejében. 1606: az bögozj chomortan Janos az Kelemen Janos heliere kele mibi Zabab zekel vala (igy !) mert az zabatsagnak Jdejen vala Azt az heliatt Kelemen Janos fiattol meg vötte vala Elekes Istuan penzel az mostany zabatsag Jdejebe [i.h. 10/113 Matheus Bereczk de Okland (60) ppix vall.] * Mihály vajda ~a. 1617/1628: en az régi zabadsagra emlékezem, de mint hogy akkor nem itt laktam, Nem tudom akkor kj birta, de az vtann mind ide

bírtak Azt az oldalt az Mihály vajda zabadsagaigh [Ditró Cs; LLt Fasc. 69].

I. bojéri előjog, kiváltság, privilégium; privilegium acordat boierilor; Vorrecht der Bojaren. 1615: eleitől fogva ott Keövár vidékin, inkább minden faluban afféle meg nemesített Boerok, kiket vaidáknak is hinak voltanak régi királyoktól és fejedelmektől vagon zabadságokrol privilegiumok; attul elválva hogy a várhoz lovok hátán imide amoda való küldözéssel tartoznak szolgálai [Gyf; Veress, Doc. IX, 62 Bethlen Gábor Dóczy Endre kapitányhoz]. 1675: Az bőérokot ilyen zabadsággal tudom hogy eltenek: paraszti szolgálatra őket nem erőltették* [Fog.; UF II, 661 Nicolaus Uzoni de Fogaras (46) vall.]. — *Köv. a részl.] | az boéri rend, az min hogy ket karban allott, ugy zabadságokis küllönözött, Voltak ös örökös bőérok, kiknek boerságok exten-dálódott egész falu határára, ezeknek zabadsagok eb-benis állott, hogy ök semmi paraszti szolgálatra, s contribu-tiora nem erőltettek [uo., UF II, 662 Stephanus Leszai de Fogaras juratus Sedes Superioris Fogarasiensis (43) vall.].

Szk: bojéri ~. 1664: Opra Pulcza, és Radully Pulcza, ... az olta* boéri zabadsággal éltek [F.szombatfva F; UF II, 279. — *A bojárság kihirdetése ötal].

16. kiváltságlevél, privilégium; privilegium, înscris/act/document prin care se acordă un asemenea drept; Privilegien-urkunde. 1797: Mű Torotzkai Communitas ... közönséges meg egyezett akaratkunkból Csupar Mihálllynak, Brotár Andrásnak, Kriza Ferentznek, és Bosla Ferentznek, kiket az atalak hiven folytatott Peres ügyünk oltalmazásá-ra, és sok terhes Esztendeink el folyása alatt rejtekben lévő régi Szabadságunk (:Privilegiumunk:) ki keresésé-re fel választattunk vala, ezen nevezett ügyünk eléb mozdít-ására, és további folytatására adtunk teljes hatalmat [Torockó; TLev. 5/13].

17. szabad rendű, szabadosi, földesúri függőségtől mentes állapot/státusz; libertate, stare a unei persoane nesupuse unui stăpin feudal; Freigelassener, Lite. 1687: Orosz al(ia)s Tot Marton neuü ifiu leghenj eo is magha zabadsághában leueo személy es senkihez jobbagy kötelessége nin-ten [SLt AQ. 20]. 1733: az Mlgos Groff Urfi földeröl ... Csurcser György el nem szokik bujdosik hanem mind addig az ő Nga földén lakik Valamig zabadsagarul fog producálni és Jobbagyságból magakat eliberalhattyak [BSz 27. XV].

Szk: ~(á)ban (meg)tart. 1590: Az hol azt monddod hogy my az varosunk eskwthty leüen hitwnk ellen az varosjak kozzwl zabadost tartothúnk volna azrol azt mongiuk hogy my azra nem emlekeözwnk hogy my senkith zabadsagban tartothúnk volna hanem azt meg keüanniuk te teöldel hogy vgyan neüeth Agy nekj hogy kiczioda az az kit my zabadsagban tartothúnk eskwthwl [Szú; UiszT] * ~ban hagy. 1636: Baló Pal Miklosfalua(n)* lako Markosfalui Vra(m) Jobbagia megh eskwt hwti uta(n) így vall: mikor Markosfalui Vram engemet perle fiaymmal eggiwt Akkor Baló Georgy fiam megh zabadula az Commissarius Vrak teorekedesere az Farkas Ferencz Vram tekintetyert, mert az fiam azert zolgalta lowa hatan, hogj az Jobbagysagból ki zabadiczya zabadsagban hatta Markosfalui Vra(m) nem Jobbagysagban [KálT Apór István iratai. — *U] * ~ban marad. 1637 k.: Nyilva(n) lehet N(agy)sgodn)al Torockzai Jobbagyink ellenünk mint keltene fel, zabadsagot akarva(n) magok(na)k venni, az teob Jobbagyinkis tudva(n) hogy egy igassággal birattatt(na)k vélek, ... aszt allattyak, hogy ha az Torockzaiak szabadulhat(na)k eokis

haso(n)lo szabadsagba(n) marad(na)k [Thor. XVIII/4] * ~ot vesz → ~ban marad * örökös ~. 1642: eo Naga Bolon Peter(ne)k es maradekinek, eörcökös szabadsagot engede mw előttünk [Bonyha KK; WassLt].

Az előző adalékokban szereplő címszó néhány esetben 'adó-, szolgáltatás-mentesség' jel-ű is lehet.

18. jobbágyság alóli felszabadítás; eliberarea cuiva din iobăgie; Fronbauernbefreiung. Szk: ~ot ad. 1614: Bako Istua(n)nak maiomnak Kálnokj Benedek zabadsagot adott volt; annakuthanna Bochkay Istua(n) is megis nemesítette volt [Százrajta Hsz; BethU 214]. 1711: Vagyon egy Lakatos Mihály nevű Csizmadia, kinek az Istenben elnyugut Feleségem Rácz Éva jobbágya lévén szabadságot adott [HSzj csizmadia al.] * ~ot hagy. 1676: Mojzesek(ne)k es Szege-diek(ne)k holta után szabadságot hágy nekik, ugy hogy az Nemes országot szolgállyák es hadat viselleye(ne)k az eo kgme attya fiai rajtok nem kapdoshat(na)k [Vaja MT; Ks]. 1683/1751: tartok egy kitsin fattyat Vizi Mihályt, annak hagyok zabadsagot, senki Jobbágya ne legyen [Siketfva MT; DobLev. 1/95c] * ~ot keres. 1626: az eo Kgme Esonekis Jobbágia uoltam, keoteottem voltis magamot ugian akkor eo knek arra, hagi soha semmi uto(n) eo kmet nem busitot, se zabadsagot nem keresek [Csekefva Cs; BLt].

19. adó-, szolgáltatmentesség; scutire de impozite/servitu-te; Steuerfreiheit, Dienstfreiheit. 1598: az méray zabatsagrol leu úélet (igy!) confimtalatam fizetem f 12 [Kv; Szám. 8/III. 23]. 1619: (A levélben) azon panaszolkodik Karakás az uradra, hogy az urad leveleket küldött Tömösvár vidéké-re az szegénység közé s azt írta nekik, hogy ha az hatalmas császár földéről elmennek az urad földre s országába, hét esztendeig zabadságban tartja; sem adót, sem dézmát nem vészen rajtok [BTN² 234]. 1669: Aknan lako Kées tsinalo Simonnak felesége Nemes Ilona kivan ferjétől Keés tsinalo Simontól absolutiot ily okok alatt jobbágyagra kötelezte magát, melyel feleségének zabadsagát el rontotta [SzJK 105]. 1677: Sohul ez birodalomban, mások injuriájával, tiz, tizenkét s' három hetes szolgálatu zabadságra senki embe-eket ne gyűjtson [AC 227]. 1753: valaki magát fel nem iratya, s' melléje nem ál, soha zabadságot nem ér [Maksa Hsz; Törzs 21 J. Teleki (54) ns vall.].

Szk: ~a lesz. 1570: Suplicaltanak az Azzonnepek kyk-nek vrok az Bekes fwto hada myat meg holtanak, kyk fe-leol eo K. varoswl Ig vegeztek, hagi zabadsagok legien Mind adobol zolgalatbol [Kv; TanJk V/3. 127a] * ~ban la-kik. 1571: vadnak kywalkuppen valo zemelyek ky zabad-sagba laktak az varoson Mint Adam deak chanady Janos, Kakas Myhal es Lwkach deak Janos deak, Ez felekenis eo k. megh keryek az adot, Mert semmy keppen zabadsagba Nem akaryak tartany varos kezmet [Kv; TanJk V/3. 42b] * ~ban lesz. 1570: Az hydelwy Egeth Nepeknek eo k. Ez ez-tendeobely adayokat megh Engettek eo kegek Deh Nem Annak az ky valamely eget embernek hazat Megh veotte volna es annak Newe alat akarna zabadzagba lenny [Kv; TanJk V/3. 8a] * ~ban (meg)tart. 1582: Az my az Doctor dolgat illety, vegeztek hogy az Boltot megh aggyak ne-ky, azonkywol adotwl, es egieb zedeo vedetwl zabad-sagba tartchyak [Kv; TanJk V/3. 251b]. 1598: ket ezteideig tartozzek zabadsagba tartany, ugi zolgallion, vizontag ha ez alat mas ember ala adna magat Babos Pal, ... Marhaihoz hozzá niulhasso(n) [Mv; Bállt 72]. 1673/1681: ertem, hogy Ngod nem akar abban az immunitasban es szabad-sagban megh tartani, az mellyel zolgaltam az hitvan kaliba

haztul [Vh; VhU 463–4] * ~ot ad. 1568: Az Lewelet az zyghyn Emberek zabadsagrl (!) harom Ezteideigh zabad-sagot hogy adoth Kyral azth Chyaky uramtlw Nagy Nehe-ze(n) Nagy wezellyel zermem ky [BesztLt 31 Lucas Pystha-ky de Bongarth^a a beszt-i bírőhoz. — "BN"] * ~ot enged. 1570: Az Aros ember feleol Erthyk ..., hagi Ezteideigh valo zabadsagot engettek volt Tawal neky, De wgj hogy Erekezet zerezen, megh hazaswlion, Es adoth aggyon [Kv; TanJk V/3. 13b] * ~ot kiált. 1726: hallattam az régi Eörög Emberektől, hogj zabacságott kiáltattanak volt ide s azon régi örög Ember akkor Származatt Bongardra [Bon-gárd BN; Szentk. Buba Vasziy (79) vall.] * ~ot kiáltat. 1699: Pintek regen pusztá falu hely lévén, az akkori Pos-sessor zabadságot kialtatot, es ugy ültette volt meg az he-lyet [Teke K; LLt Fasc. 140]. 1755: aztis értem, es tudom midőn Csűrfalva a Revolutiokb(an) el pusztulván Néhai Mgos Groff Csáki István Vr(am) ő Nga zabadságot kiál-tatott a Csűrfalvára valo telepedésre [Balázsháza Sz; JhBk XXX/5] * harmincadbeli ~. 1791: Olvastatik a' Felsőges Fő Igazgató Tanátsnak Rendelése, hogy ő Felsőge meg-engette, hogy a' Belgiumi Respublicaban lévő pro-ductumok iránt a' Harmintzadbeli zabadság a mint volt 1788ban Viszon (!) megengedetett [Kv; TanJk 54] * a vám(nak)ok) ~a. 1585: Ertek eo kgmek varosul Az Aros vram panaszolkodasath hogy bizoniara meg engette volna Gubernator vram Az Gialay vramnak zabadosagot ez va-rosmak, Biro vram ... visellie valoba gongiat hogy in-formaltassek az Gialaj vdvarbiro Az vramnak zabadsaga fe-leol [Kv; TanJk I/1. 20]. 1586: Az Capitanokat Biro vram minde(n) feleol be hiuattassa, es az tizedesek Altal minden haznal az egez varosban publicaltassek Az vramnak zabad-saga [Kv; i.h. I/1. 24]. 1592: Caroly Kiraly lewele az va-mok zabadsagarol es egieb zabadsaginkrol, Adozasrol, c(on)fimaltwa [Kv; DiósyLnd. 21].

20. ~ot felvesz városi fegyverviselő (darabont) elbocsátást nyer; a ieşi (de bună voie) dintr-o funcție, a se retrage; (als Hellebandier) verabschiedet werden. 1621: az kik al-kalmatosoknak talatnatn az Szabados Darabantsaghra, negyvenigh vonas Igazitó vram consignallianak, es valaz-zanak ollickat, az kik Szabad akarattiók szerint fel veszik az Szabadsagot es az kiknek residentiaiók es Chalagok^a leszen itt az varos hataran [Kv; TanJk II/1. 308. — "Ol-v.. Családjok]. 1653: ez leuelünk mutató Attiank fávo Marko Istuán, szabad akarattiaóbol, az zabadságot fel vevén magát hűtél keotelezte, hagi minde(n) szűkseghnek idejen vála-mikor mw, es utannuk keouetkezendeo tisztviselők paran-cziolliuk, maga fegivereuel, puskaiaual, szabliaiaual, es egieb io kezűlettel, eleo áll, es oda megie(n), az houa mondgiak [Kv; RDL I. 140].

21. engedély, jóváhagyás; permisiune; Erlaubnis, Per-mission. 1573: Ertyk eo k. hogy Zeres Marton lewelere fogh az zer arwlas feleol, Azert hywassak Be lewelewl egembe, Lassak meg lewelenek tartasat Meddeg vagion za-badsaga rea [Kv; TanJk V/3. 78a]. 1578: az Vadazastis mindenoth megh tilcha, senkinek erre Zabadsaga es bator-saga magatol ne lehessen [Kisfalud AF; OL M. Kamara Instr. E — 136 Inreg. 34 Fol. 104–6]. 1606: czak zabadsa-got kiuanunk az kortouelben, az megh zedesbe(n) [Stök U; UszT 20/275–6]. 1732: Hogj Grabaricsné Aszszonjom Rá-dics Borbara Aszszonj meg fogtatta, és én kezem alá kül-dötte, égj házbán vélem tartottam, az holot magát ugj procuralhatta, mint tetczet, főzhetett, az én tűzennél egész Szabadsága volt [Kv; MvRKLev.]. 1765: volte eo

kegyelmének szabadsága, s Parantsolattya, hogy az afféle Erdőn lappango, s Tyronak el fogott személyeket el bocsátassa [Dob.; Eszt-Mk Vall. 7 vk]. 1771: azt sem tudam hogy volte szabadságak az Erdőlesre vagy sem az ide valo Udvari Tisztektől [Redulesty H; Ks 93. XIX. 6]. 1815: Télnek idején, midőn a Maros bé szokott fogyni a Kotsárdiak által menvén szoktak vala belőlle vágni minden hir és szabadság nélküli [Káptalan AF; DobLev. IV/143. 943a Togyer Demian (42) jb vall.] | Nemes Személyly Domokos Miklós Legfőbb két Hétnél tovább ott nem fog mulatni helyben, s ennél tovább szabadsága nemis terjed [Torda; TLt 1227 Moldvai útleve].

Szk: ~ *adatik*. 1663: Ha ezen Nagyságod méltóságos levelét előbb vehettem volna, hogy Szatmárra elküldhettem volna, kétség nélkül hiszem, eddig szabadságom adatott volna az bemenetelre [TML II, 662] * ~ *engedtetik*. 1668: Ha kik falubeliek s mások is a Maros mellett sóval akarnak kereskedni, s le akarják azon faluban sójokat rakni, tovább egy hétnél egy helyben ne tartsák, azért inspector atyánkfianak szabadság engedtetik az ilyen sónak fiscus számára való elfoglalásra [EOE XIV, 330 törvéyszövb-en] * ~ *ot ad*. 1591: Hallottam mastol hogy Mihály Vra(m) szabadsagot Adott volna valamenyre hogy megh yegecssek az legenth [UszT 13/70 Jacobus Chüter (?) de Beőgeöz jb vall.]. 1702-1764: Virmon gjenélar ada nagy szabadsagat az ezüst futatasra [Torockó; MNy IV, 233]. 1803: a Biro Karátson Adott Szabadságat Nékik azt mondván hogy most mehetnek bátran Fáért [F.köhér MT; Born. G. XIX. 3 órégebb Bogdán György (51) vall.]. 1832: Paksi István az Legénynek Szabadságot adot az fuserségre [Kv; ACLev. Hat.Prot. 1. — Szabó T Attila értelmezése: 'rászabadít'] * ~ *ot adhat*. 1567: valamyben k. kywanya myndenbe(n) barattya, akarok lennem, Towaba az kő myesekys kerezzenek, vala haza de azzoknak semy modon En zabadsagott, kwlőmben nem atthatok hanem ha k. meg változiaya (!) Ewktet, Erémest vyzza bochyattom [BesztLT Horvatt Jannos kowary kapitta(n) a beszt-i bíróhoz] * ~ *ot enged*. 1559: Thowaba az Coloswary Mesthereknek ew kegyelmek Illyen Zabadsagot engetek, hogy Se Thewsernek, Sem egyeb Re(n)dbely embernek, mynd Itwalonak, lth az Coloswary hatharon ne legyen zabad wagny walo Barmoth venny, deh csak az Coloswary Mezarozoknak, legyen zabad myndenkor ith Coloswarath mynd az pyacson, mind az Coloswary hatharon venny [Kv; TanJk V/I. 58]. 1589: minde(n) Zóchynek az barany bórnek Melto es Alkw arra Zerent valo megh veteleze Zabadsagot engeggyetek [Kv; MészCLev.]. 1671: Az Fejedelem^a kinek kinek zabadsagott engedgyen igasságának elő mozdításában [CC 21. — *Apafi Mihály]. 1780: mig a' Verő nélküli szüköl-köd Verős kovátsók ki nem elégítettnek, senkinek 30. Vas tsináláson fellyül való zabadsagot ne engedjenek [Torockósztyörgy; TLv. 9/16] * ~ *ot hagy*. 1586: el kerecet volt a' Ceh mesterteöl, Mikor penigh az dolognak Napia eleot kerezzenek, Ne(m) hagiöt zechi Istua(n) zabadsagot Neki az Czeh Mester az el Menesre, hane(m) azt monta hogy Nem Mehecz [Kv; Tjk IV/I. 557 Baisz Marton vall.] * ~ *ot kér*. 1598: Referala Fekete Pal az dologt hogy az karot az lokeoteöl parlagha kyllibb üerte az hatarnal Sofálvi Tamas, zabadsagot ker rah Capita(n) Vra(m)tul hogy ky haniathassa az karokat [UszT 12/131]. 1731: Hajduk Flore el szökven ment volt Berkenyére (!) lakni, az holot is meg halván hogy az Fejedelem Deakokat bocsátott ki a fugitivusok(na)k reductiojok iránt, az kiktől-is meg-ijedvén ugy jött

vala ide Katonába, s szabadságot kére magának hogy had lakhassék itten [Katona K; Born. XL. 79 Sütő János (64) jb vall.] * ~ *ot nyer vmire*. 1771: tudakztuk hogy mi formán nyertenek szabadságat az Erdőlesre [Nagymuncsel H; JHb 93. XIX. 6] * ~ *ot nyerhet*. 1792: Vintzen senki más kortsomát nem tarthat a Püspök eő Excellentiáján kívül, tsak Intzedi urak, B. Bánfi Ferentz ur és a fekete németek: hanem ha jo okkal moddal a Püspök engedelmevel nyerhet szabadságot [Bencenc H; BK. Bara Ferenc lev.] * ~ *ra enged*. 1710 k.: Ugyanakkor volt a palatinus, Kollonics kardinál, Matyasovszki cancellarius, Pálffy Miklós uraknak discursusa vélem, hogy Magyarország s Erdély árendáljuk meg a kamarától a sőt egészen 500 000 Rh. forintban ad summum, és osztán vagy engedjük az előbbi szabadságra a sókereskedést, vagy folytassuk per patriotas a commerciumot [BÖn. 922].

22. katonai szolgálat alól (egy időre való) megszabadulás; eliberarea (temporára) a unui tînăr prins cu arcanul; temporale Befreiung vom dem Waffendienst, Permission. 1766: Petrucz János most cir(citer) két Esztendeje Udvari Birotságot viselvén Ribicsorai Glis Thodor nevezetű Jobbagyát Aszszonyunk Eő Excellentiájának katonának el foggata volt, de szabadságát meg igyirte, ha Petrucz Györgyre hamis kalácsot vészen, aki maga szabadságát lelki veszedelménél nagyobbra becsülén, hamis kalácsot vészen Petrucz Györgyre [Grohot H; Ks 40/9 Román Juon (40) jb vall.].

23. katonaságtól való eltávozásra adott engedély; permisié acordată unui militar; Permission. 1784: most a katona-sággalis annyi bajam vagyon mert szinte két hétig hirtzoltanak ala 's fel, alig tudék egy kitsiny szabadságot nyerni ..., de még nem tudom hogy a General Commendo mire vizi dolgamot [Bencenc H; BK. Bara Ferenc lev.]. 1785: Árkoson lakó Illyés András az inclytum Oroszianum Regiméből szabadsággal hazajött katona provocálá ezen fórum eleiben providus Lemhényi Tamást [Árkos Hsz; RSzF 155].

24. leszerelés a katonaságtól; eliberarea unui ostaş, lăsa-rea lui la vatră; Verabschiedung vom Militärdienst | ? obsit, elbocsátó levél; certificat de eliberare de serviciul militar; Abschied (vom Militär). XIX. sz. m. f.: Szabadságam el van zárva Ferencz Jozsi ládájába Elveszett a láda koca Meg nem szabadulok soha [Asz; EMKt Egyes versek gyűjt.].

25. szabadlábban levés; faptil de (a fi în) libertate; auf freiem Fuß-Sein. 1669: Ő kegyelme menti magát mindenben ... kívánczik szabadságára akármintem jó kezesség és akármely condiitiók alatt való jó reversalison [TML IV, 544 Nalácz István Teleki Mihályhoz]. 1704: a director azelőtt négy hónappal beállott diétára evocáltatta^a, holott a diéta előtt nyolcadnappal kellett volna evocáltatni, mégpedig olykor, mikor szabadon, maga szabadságában lehetett volna [WIN I, 151. — *Bethlen Miklóst].

Szk: ~ *engedtetik*. 1763: az I. minekutanna gratiat magának instalna ..., az addig tömleczben valo raboskodása elégségesnek itilletett és pro nunc szabadság nekie engedtetik [Torda; TJKt V 171].

26. diszpenzáció, felmentés; dispensă; Dispensierung. **Szk:** ~ *ot ad*. 1600: iffyw Bwday Thamasnak oda ky ... az praedicatorok attak volt zabadsagott hazassagra [Kv; Tjk VI/I. 191 Puelacher Istvan és Hozzw Janos vall.] * ~ *ot kíván*. 1641: B. varalliaj Nagi Pal Alpari Cathanak procuratora kiua(n) zabadsagot Benedek Deaktol az Leany kepeben, de mivel insufficiens ratioia leven nem comparealt

az Legeni [SzJk 56]. 1670: Causa Bonczidaiensis. Tekéntes Ur Banffy Ur(am) Király János nevű koczsánának propositionja hajdoni felesége Vaida Annok ellen Kiva(n) szabadságot második házasságára [SzJk 109].

27. szabad székelység; secuime/populație secuiască liberă; freies Szeklervolk. 1616: vagion egy szel feöld ..., ezt most az Czakani Jobbagy biriak, az szabadsagh, mert Jobbagitól vette volt el Zelemeri Janos [Kisfalud MT; Berz. 13. II/2]. 1750: A' Koronkai szőlők háta megett fekvő Erdő ... mind a' szabadságnak marad [Koronka MT; Told. 14/38]. 1753: a Koronkai szabadság között osztatlan lévő Erdőtskék [i.h. Huszár lev. 17a]. 1763: az régi Kortsoma limitatioja szerént leg alág (!) Karatson Havában szabad volt kortsomárolni az Szegény Szabadságnak Udvarfalván [Udvarfa MT; Told. 44/15]. 1767: minek előtte in Anno 1750 a Koronkai közönséges és osztatlan Falu földit fel osztották mind addig a Falusi Biroságot a Koronkai szabadság viselte az után tsak az hatadik esztendőben viseljük mi szabad emberekül a Biroságot a hatadik esztendőben száll a szabadságra a Biroság [Koronka MT; i.h. 26].

28. az inasságból felszabadult állapot; calificare (a unui ucenic); Freigesprouchensein. 1811: Be Szegőttette Binder Joseff Uram Nagy Bányáról ide Városunkra Jövő Betsületes Légenkét Lipoteki Josefett olj moddal hogy az közeleb Jövő minden Szentek napi Sokadalamig tartozik egész hűséggel és Jamborsággal, az Levelért és az azután Szép Szabadságaért Szolgálni [Kv; KádCjk 104a].

29. megengedett idő; timpul prevăzut/acordat pentru ceva; Urlaubszeit. 1823–1830: Másnap Gyarmathinak is megmondottam, hogy induljunk el Bécsből, most is a szabadságnál többlet ültünk [FogE 173].

30. pihenőidő; concediu; Urlaub. 1809: ennekutánna a szabadság ideje irás által kéretessik ki, az Előljárokto, ... mellyet ha valaki, annak előre valo nyert (igy!) hosszabbítás nélkül által hágni mérészelne, az ilyennek, a réa háromolni érdemlett büntetésen kívül a szabadságán felyül mulatott időre fizetése el huzatassék [UstZ ComGub. gub. 1694]. 1839: Jóska hat heti szabadsággal tudja a' manó hova menni szándékozván, — ötet ismét fel kell váltanom [Kv; Pk 7].

31. szk-ban; în construcții; in Wortkonstruktion: lelkiismeretbéli ~ lelkiismereti szabadság; libertate de conștiință; Gewissensfreiheit. 1850: egy egész Egyház, Csak akkor tekintődhetik más hitfelkezetre át-léptetnek, ha annak minden tagjai egyenként, át lépésökröli nyilatkozatokat meg tettek — Csak ezen uton biztosíthatván, minden egyes tagnak, egyéni meg győződése, és lelki ismeretbéli szabadsága [Nagykapus K; RAK 44].

szabadságbeli a közszabadságot/az ország szabadságát illető; cu privire la libertate/la independență; die Freiheit betreffend. 1662: Írt vala ugyaninnen* Esterházy Miklós palatinusnak is a közönséges szabadságbeli megbántódásoknak orvoslása felől [SKr 210. — *Kállóbból I. Rákóczi György].

szabadságharc a m. nemzet 1848–49-es függetlenségi háborúja; luptă pentru libertate/independență a maghiarilor din anii 1848–49; Freiheitskampf des ungarischen Volkes 1848–49. 1869: hogy korrajunk kiegészített legyen, s hogy Marosszéknék szabadságharcunk dicsőségéből őt illető részét kiszolgáltathassuk, szükséges előadnunk a Marosszékről kikerült haderőnek ... történetét [Orbán, Szf-

Leir. III, 162]. 1873: Brassó az 1848. és 49-i szabadságharc alatt [i.h. V, 230 — fejezetcím]. 1889: kérem, írjon nekem ha 40–50 sort is, egy kicsi epizódot, amire élénkebben visszaemlékezik a szabadságharcból [PLEv. 151 Petelei István Szilágyi Sándorhoz].

szabadságidő az 1562-es székely lázadás előtti korban életbe lépett székely előjog, kiváltság, privilegium érvényesülésének ideje; perioadă premergătoare rebeliunii din anul 1562; Periode des Szeklervolkes privilegierte vor dem Aufstand von 1562. Szk: régi ~. 1599: Tudom hogi a' reghj zabadsagh ydeőbe az Nyres mezeőn fellyel orzag hauassanak hyttak [Oroszhegy U; EHA] | reghen mēgh a' zabadsagh ydeőbe az Leng' elfaluai my teőllunk a' zentlelekiető kertes uala egy eztendeőre walo zallas helyet [UstZ 14/11 Martinus Gal de Zentlelek (60) lib. vall.] | Az honna(n) mūtatak hogy be ytzek az orozhegiek a' lengelfalui diznot my birodalmu(n)k uala a' regy zabadsagh ydeon [i.h. 14/13 Joannes Menihart de Ilke (46) lib. vall.]. 1606: ez dologh az reghi zabadsagh ydeoben(n) is volt. mikor Benedek Gereb keresi vala az Korondiakat [i.h. 20/66 Thomas Georgy de Orozhegy (65) lib. vall.].

szabadságkeresés názuinjá spre libertate, căutarea libertății; Freiheitssuche. 1710: naponkint szállton-száll a kurucok szerencséje*, s a szabadságkeresés mellett már éppen az orszag elpusztult | Ez már hetedik karácson napja, melyet bujdosásban töltök el, Rákóczi Ferenc szabadságkeresése miatt ki kelletvén házunktól bujdosni [CsH 384, 437. — *1707-ben. *1709-ben].

szabadságkereső persoană care caută libertatea; Freiheitssucher. 1678: Nádudvari János uram sem volt üres ez tisztességes szabadság keresőknek társaságától, mely megvilágosodván urunk előtt, professori tisztitől amoveáltatott [TML VIII, 248 Baló László Teleki Mihályhoz].

szabadságnyerés megszabadulás; eliberare, cucerirea libertății; Befreiung. 1657–1658: ma is édeeseb nekem az vélek* való szenvedés, mintsem gyalázatos szabadságnyeréssel távolról hallása romlásoknak [Kemlr. 314. — *A nemzettel].

szabadságoltalmazó szabadságvédelmző; care apără libertatea; Freiheitsbeschützer. 1710: Magyarorszában a régi fundamentális törvények fenekestől felfordulának, a palatinatusi szabadságoltalmazó autoritás tollálaték [CsH 67].

szabadságos szk-ban; în construcții; in Wortkonstruktion: ~ katona kiszolgált/leszerelt/obsitos katona; soldat care a primit certificat de eliberare din serviciul militar, obsițar, obsitar; ausgedienter Soldat. 1797: A' Déési határon a Szamos partján tudva lévő Só Depositorium mellé, Kontrásnak rendeltetett a Felsőes Erdélyi Kamarától megörögedett szabadságos Katona Déési Civis Beretzki Samuel [Désakna; DLev.]. 1817: Temetteit Szabadságos Katona Fekete Martzi; nem tudatik sem az igaz neve, se Regementye, se Compániája nem lévén nálla a' pasaportya [Gyalu K; RAK 156]. 1840: háromszori ki hirdetés után esketődött össze Román Tamás Garassal (!) szabadságos Katona Bányai Juliánnával [Bádok K; RAK 59]. 1866: a' szabadságos és tartalékban lévő Katonák meg esketéséről

szollo Anya Könyi Kivonatok minta példányai küldöttek ki [Gyalu K; RAK 109] * ~ *levél* (függőségi viszonyból) szabadon bocsátó/felszabadító levél; *scrisoare de eliberare*; Freibrief. 1621: Mogyorosdi Marcz Peternek mostan Hunyadi Drabantunknak minemű Szabadsagos Matyas kiralytul regen adattatot löt levele legyen az Elejnek, mely ötet is lure Succesivo illeti [VhU 322 Károlyi Susanna ad. lev.].

szabadságtalan 1. jogfosztott; privat/deposedat de drepturi; entrechtet. 1670: Kérem azért alázatosan Kegyelmedet, jó consideratióban vevén ez nagy törvéntelen és szabadságtalan igyünket, ne tekintse nemzetem s magam egyigű sorsra jutott mivoltunkat, hanem régi nemesi szabadságunkat [TML V, 247 Ujhely Pál Teleki Mihályhoz].

2. ~ *hely* kiváltságokkal nem rendelkező hely; localitate fără privilegii; Ortschaft ohne Sonderrecht. 1695: En Tekei Tivadar ha ez magam fejem kötését valamelly részéb(en) fel bontanam mind szabad és szabadságtalan helyéken megfogattathassa(m) [Marossztkirály AF; WassLj].

szabadságtalanság jogfosztottság, a nemesi szabadságokkal való éles lehetetlensége; privatiune; Entrechtung. 1662: Kegyelmed ilyen dolgot^a senkinek meg ne engedjen, mert mind annak a helynek^b nagy szabadságtalanságára, s mind nekünk nem kicsiny bosszuságunkra vagyon [TML II, 408 Lónyai Anna Teleki Mihályhoz. — "Mint amilyenek Katona Mihály cselekedetei. ^bNagybányának]. 1670: ez elfogyott magyar nemzet ... siralmas igyét ha lsten s lsten után a mi kegyelmes urunk nem orvosolja, jaj bizony vagy utolsó pusztulásra, vagy siralmas csehországi, morvai és sléziai adófizető szabadságtalanságra jut siralmas igye [TML V, 245 Ujhely Pál ua-hoz]. 1671: minden rendeknek és mind a' Három Nationak eleitől fogva bé-csúszott, és Articulosokban iratott, vagy szokásban vett szabadságtalanságot, és meg-bántodásit első közönséges Ország gyűlésében ő Naga^a meg-orvosollja, és a' szabadsággal ellenkező Articulusokat Országgal edgyütt tollállja [CC 20. — "I. Apafi Mihály]. 1678: Félek édes Komám uram, addig nem nyughatnak némelyek, az országai szabadságtalanságokat hozzák be az szegény hazában [TML VIII, 4 Teleki Mihály Nemes Jánoshoz]. 1710: nem is fejedelemkeresésért hanem hazám szabadságtalanságainak megörvoslásaért insurgáltam^a [CsH 141. — "1679-ben].

Szk: *lelki (és testi)* ~. 1672: Nyilván lehet Nagyságtok és Kegyelmetek előtt, az régi jó hírrel-névvél tündöklő magyar nemzetet az felséges Úr lsten az ő nagy bünciért az ő tulajdon királyától minemű nagy lelki és testi szabadságtalanságra juttatta [TML VI, 305 Teleki Mihály Szatmármegyéhez]. 1678: Az már ennyiszer reménységében megfogatkozott magyar nemzet arra az lelki szabadságtalanságra is vissza menni kényszerítettén mind az fényes porta s mind ez világ előtt ha mi extremitasi már ezután következnek, Nagyságotat vadolja [TML VIII, 101 ua. a fejéhez]. 1679: Császár választás is Szalai által látom, elmehet derék conclusumával, ablak bizony elég rajta az magyarok testi, de kivált lelki szabadságtalanságára nézve [TML VIII, 399 Bethlen Farkas Teleki Mihályhoz] * *vallásbeli* ~ vallási elnyomás. 1662: a város lakosi is a vallásbeli oppressiót és szabadságtalanságot jól látván és érezvén, s már az vármegegyéknek is a fejedelem^a mellé való állásokat látván, nagy hajlandósággal valának, csak a generálist tudhatnák ki közülök [SKr 211. — "I. Rákóczi György].

szabadságtörő vásári kiváltságokat sértő személy; persoană care nu respectă diferite privilegii; das Marktrecht verletzende Person. 1593: Amj az ideghen Bor be hozast illethy ..., Akik Nyilva(n) ky tudattattanak, Azokat mingiarast teorwenyre hyak ..., Es Akik per Attest(at)ionem illien Zabadsagh teoreóknek ky Nilatkoztatnak Azokotis zemely Valogatansnelkw teorwennelkw Ne hagygyak [Kv; TanJk I/1. 227].

szabadságú előjogú, kiváltságú, privilegiumú; privilegiat, care se bucură de privilegii; mit Vorrecht/Sonderrecht. 1744: Váztmány nevezet alatt lévő Praediuma ... nemes szabadságú Helység és Tartomány volt mind eddigh [Told. 27].

szabadszajú 1. illetlen beszédű; slobod la/de gură; unfliätig redend. 1772: Széplaki Lajosné Aszszom (!) mást rágalmazó bestelenítő Szabad Szāju Nyelves Aszszony volt eleitől fogva [K; CsV]. 1789: Sebesteny Márton Uram mind feleségestől igen szabad szájuak, mutskolodók szitkozódók [Dés; DLt].

2. nyitott tüzelőnyílású; cu vatra larg deschisă; mit geöffnetem Ofenloch. 1847: Egy szabad száju Daniel kemence [M.fenes K; KLev.]. 1854: Zöld kályhábol készült szabad száju kementze [M. köblös SzD; Torma].

szabadtalan kb. fiskusi/kincstári v. földesúri joghatóság alá tartozó; care nu este liber, care nu se bucură de autonomie; ohne Autonomie, einer Gerichtsbarkeit unterstehend. Szk: ~ *hely*. 1654: ha valami szin és Pretextus alat maga Kőröz Jakab Torma Peter Ur(am) Certificaltatuan az Kezeseket Hozza nyulhasson minden nemű szabad és szabadtalan helyeken [Dob., Törzs]. 1656: valahun Czizer Ferencz uramot kaphatnak akar Falun, akar vamon, akar Malomban, akar vrak hata meget, akar mi szabad helyeken, és szabadtalan helyeken, megh Foghassa, Fogattathassa [Abafája MT; BLt] | Moldovai Tivadar (ha el menne ... az nemzetes Bagotai Istvanne Aszonio(m) vagy maradika földirol akarki földire akar szabados akar szabadtalan helyre, akar ki földirol s meg Fejedelem földirolis visza hoszhassa nemzetes Bagotaj Istvane Aszonio(m) vagy maradéka [Héderfája KK; Törzs. Szeredaj Péter praed. kezével]. 1658: ha Moldovány Sehán (!) el találna bujdosni tehát az kezesek tartozzanak minden neuuel neuvezhető Zabab és Zabadtalan privilegiumos helyekről ... haza hozni [Méhes K; WassLj]. 1679: Balas Jakab és Balas Oné ha ... el szöknék az kezesek akarmi nével nevezendő szabad és szabadtalan helyeken ... megh fogatvan reducálni tartozzanak [Mánya SzD/Dés; Ks 9. XXX] * ~ *város*. 1639: (A kezeseket) megh dulathassak Es vehessek, akar mi nevel megh nevezhető helieken szabad, Es szabadtalan varason [Dob; Ks 41. J].

szabadtalanság jogsértés, városi kiváltságok megsértése; prejudicierea unui drept; Verletzung des Rechts einer Stadt, so daß sie nicht mehr frei/autonom ist. 1584: eleyek-be veottek eo kgmek varosul Biro vramnak melto dolgokrol valo panazolkodasat Imillie(n) Amollian Rozzas Nemes embereknek zabadtalansagokrol [Kv; TanJk V/3. 279a]. 1585: Az Zilahiak lewele massat eo kgme Biro vram feyerwarra vigie es Vrunknak panazolkoggyanak hogy az Warosnak nylua(n) valo zabadsagara emanalatoth keonyeoreogiének hogy illien Nagy zabadtalansagoth ez Waroson eo Nga ne Engeggven [Kv; i.h. V/1. 8].

szabadul 1. (fogságból/örizetből/rabságból) ki/megszabadul, szabad lesz, szabaddá lesz; a se elibera, a scāpa (din captivitate/detenție/robie); befreit werden. 1590: azt mondja eó kegme hogj my hyreonkból tanachiunkból Zabādult volna meg az gyikos, Azt my telliessegl tagadiúk, mert my Akaratunkból, tanaczünköl hyrűnköl nem zabādult [UstT]. 1658: bárcsak két holnapig lenne békességnk, hogy a szegény rabok szabadulnának [TML I, 279 Bornemisza Anna Teleki Mihályhoz]. 1662: mostani fejedelem, méltóságos Apafi Mihály ki csak mostanában szabadulván Krimből, fogyatkozottul is volna, de a hazában nagy jó régi úri nemzet, a vezérnek is megjelentetett vala [SKr 664]. 1705: (A Csanádra küldött darabont) ma megjött, és sokat hazudott, mint fogták meg a kurucok és mint verték, fosztották, s mint szabadult | Én magam is pedig kezesnek ígértem magamat nyavalyásoknak, hadd szabaduljanak esztendei nyomorúságok után [WIN I, 379, 457. — *Toroczka István fiainak]. 1773: (A báró) gr. Rhédei Farkas urat kihívatta s egyebet nem mondott neki, hanem: „Engem sógor visznek, de hová nem tudom, azt sem tudom hogy s mint szabadulok ” [RettE 305]. 1792: Az rabnak kezességen való el bótásását nem másként lehet ki munkáldni, hanem úgy ha Csoklya a' maga Szovatyossát Topánfalvára viszi, és ottan az a' N Petri szovatyos recognoscallya, hogy ő adta Csoklyának, már e' szerint Szabadulni kelletik mingyárt [Kv; Somb. I].

Szk.: rabság alólrabságból ~ 1595: 4. Aprilis Tot Gaspar 4 loúl vit Deere 6. Győri és Papaj Azzonynepeket és 1. gyermeket Mellyeket az Tatarok foktak volt el, az el múlt esztendőben, és most az Rabsagból szabadultak [Kv; Szám. XVIIa/6. 51 ifj. Heltai Gáspár sp kezével]. 1704: (Bethlen Miklós) a generálisnak egy memorialet írván, kíváná, hogy az szoros rabság alól szabaduljon, hogy mehessen szállására, ha szintén a tanácsba addig fel nem jár is [WIN I, 119] * *sarcon* ~ 1662: Királyfiabástyája gondviselése biztattott Boldvai Gergelyre, Boldvai Márton fiára, ki Krimből igen nagy saccon a felső esztendőben Kemény Jánossal szabadult volt, Boldog Gábor, ez is saccon szabadult volt [SKr 583] * *vkinek kezéből* ~ 1704: Keresztesi uram is most küld fel egy commissariust, Pallos László nevűt, aki is a kurucok kezéből szabadult [WIN I, 71].

2. megszabadul; a scāpa din ...; loswerden. 1661. Édes Uram, szinte most, míg ez levelemet írtam, addig jöve híre, hogy az tatár érkezett, Engem megemésztett az félelem. Bizony, édes Uram, nem reménlem, hogy Kegyelmedd láthassam, csak Isten tudja, mint szabadulunk innét [TML II, 132–3 Veér Judit Teleki Mihályhoz]. 1657–1658: Én pedig, az mint lehet, Isten után az népet vezérlem s oltalmazom; ha pedig az jó Isten mást rendel felőlünk: én örömetben szenvedek minden nehézségeket és halált is vélek együtt, mintsem magam szabaduljak, édes nemzetem elvessen [Kemlr. I]. 1760: Onnat miképpen s hogy szabadultak, nem tudom [RettE 105]. 1822: Ked Kakasdi Biro közel vagyon, hogy szabaduljanak azok, akik meszsözönnen valok Ked Kakasdi várakozék hogy szabaduljon (!) a meszere lévőek [DE 2].

Ezek az adalékok más jel-ekhez is tartozhatnak.

3. teherből mentesül; a scāpa de o sarcinā; loswerden. 1735: (A) Hazunkon fekvő Város Penzének onussától kívánván szabadulni, a Nemes Városnak bizonyos Summa Penzt deponálni keszek vagyunk [Ne; DobLev. I/159].

Szk.: bajától ~ 1853: szabadulva hivatalocskám bajaitól, ilyekeztem dolgoiban el jární [Balástelke KK; DE 3].

4. jö szabaddá válik; a deveni liber; frei werden. 1636/1777: midőn Széket ültünk volna, és minden Jobbágyoknak dolgokat Személyekről el végeztük volna; Mi magunk solemniter proclamaltattuk hogy a' kinek Urával dolga volna, és szabadulni akarna, állana elé, és ágalná dolgát [Msz.; DobLev. III/505. 2a].

5. (határ tilalom alól) felszabadul; a fi eliberat (hotarul de sub opreliste); (Flur vom Verbot) befreit werden. 1680 k.: Ez mellé az tilalom mellé addáljuk azt is, hogy ennekutána is observáltassék, hogy az határok közönséges akaratból szabaduljanak, együtt tiltassanak [Zágon Hsz; SzO 385]. 1756: Balog Uram mikor már a nemesség maga Gabonáját bé hordatta, és az Tilalmas Szabadulni kezdet, adig az Marha gabonainkat fel dulta [Durusz Szt; TKI 5 r. jö vall.].

Szk.: nyomásba ~ 1767: mindenik Falunak és Possessor Vraknak a maga rátáját ki nem szakaszthattak addig mig Nyomásban szabadulván a határ genuine fel osztnak ezt is mondották azon Oculator Urak, hogy amig fel szabadul az Határ kiki mint azelőtt addig birja [TKHf 21. 19 Szilágyi nyiresi vall. — *A peres határból].

Vö. az el-, fel-, ki-, megszabadul címszóval.

szabadulás 1. (tömlőcből, fogságból, örizetből) szabadvá válás/tevés, kiszabadulás; scāpare, eliberare (din închisoare/captivitate); Entkommen, Freiwerden. 1542: ew k felne azon, hog az keth wayda ream zalanak Fogarast az raboknak zabadosokert [Fog.; LevT I, 17 Petrus Orozy Zalay Janoszhoz, Pozsony m. ispánjához és Fog. vára urához]. 1543: Az ezer forinth felöl nyilwan wagyon the k., hog ely kewlithem wala Hawasaly waydahoz, hog zegeytene megh az my vrvnk zabadosasat wele [Fog.; LevT I, 23 Gerdy Demether lev.]. 1569: Jelentshe megh ennekem ez leuel vüeo emberjm által ..., hogy mibe maragion az megh tartott embereknek dolga, mert en chak az enimet kiüanom, mert en semmy kepen nem akarom az eo zabadosasokot, meddigh az en penzem megh nem lezen [Nagysajó BN; BesztLt 56 Horwatt Lúkach Nagy sayoj tyzt tarto Dombj Gergely beszt-i bíróhoz]. 1590: Annak az megh holt olahtenak halaban Artatlanok vetetlenek vagiunk vgjan az ott valo fogoljnak szabadulassabanis Artatlanok vagionk [UstT]. 1592: nilwan ky tettzik az tanoknak vallasokol hogy az egy hian zaz forinthoth Moni Mihalyne nem az Janos deak marhaia eoreoksege feyebe atta Janos deaknak hanem az Zotos (!) Gergely val<c>zyagaert es Zabadosasaert [Szilágycseh; Borb. II]. 1657: nemcsak magam szabadulását kívánom és urgeálom, hanem vélem lévő több bösötletes rendekét is, ha lehetne; nemcsak vélem együtt kívánnám megszabadulásokat, sőt örömet hátrébb maradnék is az nyomorúságnak szenvedésében [Kemlr. 323]. 1658: Kelleték Kegyelmedhez, édes Öcsém uram, az szegény uramnak keserves, rabságos sorsa s állapotja felől folyamodnom, minek okáért kérem Kegyelmedet az Istenért is, Kegyelmed mostani nyomorúságát meg tekintvén, törekedjék szabadulásában [TML I, 161 Bornemisza Judit Teleki Mihályhoz]. 1667: Tusa Jakab, Az Lengjel orszagi Hadi expeditioban teob keresztien Atiankfiaival Eggiut tatarok keserves rabsagban esven abbol valo szabadulasanak sanczat hogy meg fizesse magatol arra Eleghtelen [Martonfva Hsz; HszjP]. 1675: ha mi foglyok kezi ala bizatnak azokat ... jo gondviszeles alat tartassa. ... hogy valami

szabadulásra való alkalmatosságot magoknak ne csináljanak [Fog.; UF II, 676 Bornemisza Anna ut.]. 1676: az gályán nyomorgó evangelicus praedicatoroknak nekünk írt levelekből, micsoda inségben s szenvedésben legyenek, értjük Ennekelőtte is nyavalyásoknak dolgok forogván előttünk, minden utakat s módokat szabadulásokban elkövetnénk, de ha római császárnak írunk, tudjuk, annak semmi láttatja [TML VII, 174 a fej. Teleki Mihályhoz]. 1700: kérem Mikés Pál uramat munkálodgia az Öcsém Vajna Orbán szabadulását [Zágon Hsz; HSzP Franciscus Vajna de Zágon (55) ns vall.]. 1768/1771: az utrizált Gornyikis Tömlöztbe való létekor, Sub praetextu, hogy Szabadulasomat az Ur Udvarbiro Uramnál alborallja egy forintot tsalt [Bukuresd H; Ks 114.61. 45]. 1777: Vagyon még egy Dsurka Petru Nevű rab ennek a dolga ha most nem igazíthatodhatik, méltotassának elégséges kezesseg mellett szabadulását meg engedni [Déva; Ks 75. VIII]. 1847: Én a szabadulásnak örvendő, a költségről gondolkodtam, hogy öfelsége eleibe mehessek panaszra [VKp 153 Varga Katalin kezével].

Szk: ~a történik vkinek. 1671 Az mely kiknek Urok el raboltatott, eletek feleől semmi hir nincnyen Az olyan fundusra, ha epíteni akarna valaki; Az hadnagy hwteős Assessorial mutassa ki Annak az hataratt ilyen qualification; hogy ha successu temporis, szabadulasa törtennek az hely gazdajanak, Istenesen valo aestimatio szerent, az valorat ha akarja deponalhassa [Dés; Borb. I egy-i biz. jel.] * ~t nyer. 1574: tudja a Tanu hogy Donáh Uraimék Illia Bukurt kegyetlenül Gomolyogba kötöztettek s nehezen nyertek az több Falusiak szabadulást nékie hogy kegyetlenül meg ne veretessék? [Vecsérd NK; RLt vk]. 1662: A tanács és a város lakosi látván, végre nagy nehezen nyolcvanezer tallérokban, néhány szekér posztóban, mindenféle nagy sok szekér élésekben neki megsarcolni kényszerítették vala és eképpen a tanácsnak szabadulást nyerniek [SKr 542] * ~t nyerhet. 1662: Goronczi János, nevű lengyel exuláns ember a tatárok által elfogattatván, néhány száz tallér sarca a kolosváriaktól megfizettetvén, szabadulást úgy nyertett vala [SKr 659] * ~t vehet. a fogságból kiszabadulhat. 1667: Im az mi kegyelmes urunk ő nagysága Szilvási uramat az tanácsurak tetszéséből rabul oda küldötte Enyedi uram által. Kegyelmed azért, Komám uram, úgy cselekedjék, hogy Kegyelmed és főviceporkoláb uramék gondviseletlenségek miatt szabadulást ő kegyelme ne vehessen [TML IV, 84-5 Teleki Mihály Katona Mihályhoz]. — b. megmenekülhet/szabadulhat. 1662: Nadányi Mihály ítélőmesternek a Minnye vajdához való követtség kelepcebe kerülésére s veszedelmére következett vala, noha csakhamar mindenét eladván, hogy szabadulást vehetne, nagyon igyekeznék, de vigyázás lévén rá, szaladó útjában megfogott [SKr 512] * ~t vesz. 1770: mikor Andonie Szimiont M Vásárhely felé fogságra kísérték volna az utban szabadulást vőtt [Nagyercse MT; Told. 3a] * ~t vesz magának. 1775: Pentek Lukats a Titt Expens Ur Erdejinek invasiojáért, bekességgel eleget kínálta, de meg nem békélhetett Titt. Lutzi Samuel Urammal s onnan Ettzának idejen Strásák el aluván, Ház ablakán kiugrat és így vet magának szabadulást [DobLev. III/515.5a]. — L. még: Blm. 1000-3, BÖn. 527-8, CsH 87-9, Kemlr. 326, 329, SKr 385, WIN I, 118-20.

2. felszabadulás; eliberare; Befreiung. 1664: az szegény magyar nemzet annyira meguntkozott tőlök^a hogy csak láthatná szabadulásának módját, úgy hogy az romlást tá-

voztathatná, szabadsága maradhatna meg [TML III, 189 Szalárdi János Teleki Mihályhoz. — ^aA németektől]. 1672: Meg is mondja Kegyelmed, hinném Istent, nem sokára módot mutat szegény nemzetünknek szabadulásában [TML VI, 137 Teleki Mihály Balku Pálhoz]. 1674: Én úgy látom, oda ki az emberek ... Isten után Nagyságodtúl várják szabadulásukat [TML VI, 570 ua. a fej-hez].

3. megmenekülés; scāpare; Rettung. 1658: Másnak senkitől semmi bántódása, avagy talán ő háborgat egyebeket, mégis ellenségítől való szabadulás, azokra büntetést kérés felől békételenkedik [Kemlr. 329].

Sz. 1619: az mi Kegyelmes urunk^a szabadított meg az szörnyű tirannizmusból, amaz mondás szerent, hogy: „egy ember által jött bé az halál és egy ember által a szabadulás” [BTN² 224. — ^aBethlen István].

4. felmentés; dispensare; Befreiung. 1596: en nekem nehez es sulyos teórüenyem lett volth az Actor megh zalogh-lasaerth, most abbol szabadulast varok [UszT 11/73]. 1625: az Actiotol szabadulast es az adossagot retorqueltatni keuanuiuk [i.h. 81].

5. házassági kötelék alól való feloldás; eliberare/scoatere de sub obligatiile căsătoriei; Befreiung von Ehe. 1628: Ezekert az okokert az Isten szerent valo törvenytől es z. zektol szabadulast varok tölle^a [SzJk 20. — ^aAsszony a férjétől].

6. jobbágyságból/szolgaságból való felszabadulás/szabadítás; eliberare, dezrobire; Befreiung. 1616: Kantor Peter az Zabadulastol fogua Nemes Givkerben lakot, s feyedelmeket szolgalt [Kozmás Cs; BLt 3 Demetrius Matte nob. de Kozmas vall.]. 1680: Gál Ferenczet István Deák bocsátotta ki, két ökröt adot szabadulásáért [Dánfva Cs; CsVh 77].

7. katonaságtól való leszerelés/elbocsátás; lăsare la vatră; Entlassung (aus dem Militärdienst). 1850: ara kérem Edes apámekot a mibe lehet járjonak utána mert nem tudam szabadulasomat [DLT 860 Erdődi Károly dési újonc lev. Gyf-ról].

8. inasfelszabadulás/szabadítás; calificare a unui ucenic; Freigesprochen-Werden. 1718: Chehis imponala Haranczki(na)k szorossa(n) hogi már hatra maratt kevés idejét igen tisztessegesse(n) folytassa es vegezze el szabadulasaig [Kv. ACJk 108].

Szk: ~t fizet. 1834: a Maister ruházó és szabadulást fizetti [Kv; KovCLEv.]. 1835: bé szegőttette Nagy Joseph uram az maga inassának Kurka Jánost 4 Esztendőkre olyan feltételek melet hogy az Meiszter ruházza bé szegőtetést és szabadulást fizesse [Kv; KCJk 116b].

9. szülés; naștere; Entbindung. 1661: Az én régi igen kedves uramnak, bátyámnak ajánlom nagy szeretettel való szolgálatomat. Örvendem egzségét és szerencsés szabadulását, kívánom szívből látnom [TML II, 40 Teleki Mihály Bornemisza Annához. — A szö. a címlapon Kapi György kezével]. 1672: Az feleségem az asszonynak szerencsés új esztendőt és boldog szabadulást kíván [TML VI, 37 Bethlen Miklós Teleki Mihályhoz].

szabadulhat I. (tömlöcből/fogságból) ki/megszabadulhat, szabaddá válhat; a se putea elibera (din închisoare/cap-tivitate); frei werden können. 1657: Egy Hetei Pál nevű szolgám van ott Szmilben, azt fogatta volt^a, hogy törekedik kiszabadulásában, a felől írtam neki; bizonyos embertől kérem küldje meg Török Pálnak, hogy az íránt is Kegyel-med jóakaraja által az szegény legény szabadulhasson [TML I, 105 Kapi György Teleki Mihályhoz. — ^aTörök

Pál]. 1658: kérem Kegyelmedet, hogy Kegyelmed szólnon urunknak, hogy bárcsak egy kevéssé várakoznék ő nagysága, az míg az szegin rabok szabadulhatnának [TML I, 280 Bornemisza Anna ua-hoz]. 1662: az hatalmas török nemzet illy nagy magamegalázását látván szíve ismét hozzá lágyítottván, méltóságába ismét helybe állapodhatnék és a szegény, nagy romlásba, kárba merítettett haza is nagyobb veszélybe nem verődven, a tatár rabságban levők is szabadulhatni fognának [SKr 395]. 1704: az asszony a Toraczkaiak mellett is szólott, hogy a fejedelemszony instáljon a generálnak mellettek, hadd szabadulhassanak [WIN I, 311]. 1763: Isák Daniel exponállya hogj veretettése után sem szabadulhatott addig míg kételenségből katonának bé nem eskütt [Kisborosnyó Hsz; HSzJP].

Szk: *sarcon* ~. 1662: Tőle^a azért nagy sok becstelenséggel s gyalázattal illetetnek vala. Kik noha előtte magokat eléggé hitlere méltó okokkal mentetnének, de hogy azon igyekeznek a kegyetlen hatalmas ember, mentül nagyobb sarcon szabadulhatnának, minden mentségek haszontalan vala [SKr 541. — *Szejdi Ahmed pasától].

2. elszabadulhat; a putea scăpa (de undeva); loskommen können. 1664: Ím nekem is mit írjanak, Kegyelmednek meg küldtem. Hazudnak eből, én ígértem úgy, noha ha ugyan kívánták volna, bizony annál nagyobbbat is ígértem volna, hogy mentül hamarébb szabadulnák közülük [TML III, 87 Teleki Mihály Gillányi Gergelyhez].

3. megmenekülhet; a putea scăpa (cu viață); fliehen können. 1662: De a sürű nyilas pogányság úgy rajtok lett vala, hogy életben benne nem sok szabadulhatott vala [SKr 446].

4. szülhet; a putea naște; entbunden werden können. 1679: féltven menyemasszonyt mostani állapotjában nyomorúságához képest hogy hamarébb megszabulhasson, ím küldem egyet^a, ... Kgltd azért kérem, mutassa jó akaratját, mennél hamarébb szabadulhasson [TML VIII, 478 Lónyay Anna Teleki Mihályhoz. — *Asecuratiót].

5. (lelkiismeret) megnyugodhatik; a se putea liniști (sufletește); (Gewissen) sich beruhigen können. 1657: Kegyelmed azt az dolgot viheti véghez, az kit akar, hadd az én Kegyelmednek tött szóm és lelkem ismereti is csendesen szabadulhasson hamarébb [TML I, 64 Bónis Ferenc Teleki Mihályhoz].

Ha. 1835: Szabadulhassan [Vaja MT; MvLt 9].

szabadulhatás szabad lefolyásolhatóság; posibilitate de scurgere; freier Abfluß. 1795: a közelebb múlt szörnyű vasszag Jegék Nagy erővel valo szakadások alkalmatosságokkal a szoross helyekenn, gátokonn s Hidaknál valo nem szabadulhatások miatt a vizeknek ki tojulásai ... eo Nsgoknak, s Embereiknek, ugy Másoknakis ezen Ádámosi, s Dombai két Határákonn a ki tojult Vizek sok felé ágazott árjaival sok károkat okoztanak [Ádámos KK; JHb XIX/48].

szabaduló 1. kiszabaduló; care scăpa/se eliberează; loskommend, frei werdend. 1710 k.. Keservesen szemlélem s gondolom, ezen hatalmasság tömlöcében mint járanak nemrégen amaz nagy talentumokkal bíró confessor, próféta, Otrókócsi, amaz nagy törvényeket igazgató politikus, Szirmai, és amaz Bukari tömlöcből vallások elhagyásával szabaduló tíz prédikátor atyámfiai? [Blm. 1014].

2. ~ levél (céhlegénységéből/inasságból) felszabadító levél; scrisoare de calificare (obținută de o calfă/de un uce-nic); Freisprechungsbrief. 1741: bé adván Bányai Pál re-

remekezendő bltes Attyánkfia is szabadulo levelit [Kv; OCJk]. 1789: 2. Diarium edgyik albumi A' Néhai Vládár Adám Szabadulo Levele Pergamentre Pétsétesen [Mv; ConscrAp. 89]. 1799: szabadulo levelemet Gunyámat is ben tiltotta [Dés; DLI]. 1808: végeztetett, hogy már ennek utánna felszabaduló legény nem csinál ezután szabaduló levelet [Dés; DFaz. 34]. 1819: Mihent a vandorlo legény az atyamester Házához meg érkezik, azonnal töle a Szabadulo Levele Cuntsaftya keretessék elé [Kv; MészC Lev.]. 1823–1830: Az apámról való atyafiakat ma is mind Szabó néven nevezik, én a Fogarasi nevet láttam az apámnak szabaduló levelén legelőbb melyet kapott a szabócéhtől, mikor az inasságból mesterlegénységre felszabadult [FogE 60]. 1830: Duplán Josef Uram az Chzé Engedelméből be Szegöttette Esztendőre Suller Jánost Szabadulo Levélért Szolgálni [Kv; KádCJk 113].

szabadult (fogságból) kiszabadult; eliberat (din captivitate); losgekommen. 1710: Húszat peng a praedikátorok közül Leopoldus Kolonich, aki győri püspök és a praedikátorok romlásának, fogságának császártól rendeltett commissáriusa vala, júdási kalmárságból egy Constantinápolyból nem régen szabadult német officérnek ajándékozá [CsH 98. — *1674-ben].

szabály előírás, irányelv; normă, regulă; Vorschrift. Norm. 1835: Az 1835 ik év 8ber hónapja 3kán vett esperestí kerülő irat szabályai [Nagykapus K; RAK 10]. 1847: A jó rendel nem gondolo, és az Erdőkben kárt tehetők büntetése melybe az Igazság nyomán a Silvestris Ordo Szabályai lehetnének használhatok, de ezt a körülmény annyiban kívánna modositanni, hogy azon eddig is ugy ezután is a tüzelésre használando Erdőkbe valaki vágo eszközzel nyers fát vágna, és csak hátán hozando, az ilj egyén elébb egy M. forint, a kárnak meg fizetése, és a Pásztonak 10 xr díjj büntetésen marasztassék [Torockó; TLev. 10/9]. 1847: a vádlott ... az embereket ... az úrbéri szolgálatnak a maga által helyesnek állított régibb szabály szerinti tételére és a korszomárolási jogának önkényes használására ingerelte [VKp 295–6]. 1858: a bérlő köteles a favágásra nézve az erdőszeti szabályokat megtartani [Kendilóna SzD; TKHf 15 Kővári uradalomra von.]. 1861. küld (!) a' T. Esperes ur minden Egyházak számára a' Köz Sz. Zsinaton egyet értőleg meg állított Presbiterialis alap szabály egy vagy több példányát ez után már ezen ujabban meg állított szabályok szerint szervezendők az Ekklák, és a Praesbiteriumok [Gyalu K; RAK 63]. 1863: Jo lesz az egymás szomszedságába lévőeknek többen öszve gyűlni, hogy az utasítás szabályait tisztábban értelmezhezzék [Gyalu K; RAK 79].

szabályellenes szabálysértő; contrar norme/regulii; vorschriftswidrig. 1879: Rózáéknak kell felszólítani a papot. Hass te is ide. A szabályok követelik töle ezt az bolondságot. Reád nézve nem jár nehézséggel, s a szegény pap sem lesz azon kellemetlen helyzetben, hogy szabályellenes dolgot csináljon [PLev. 48 Petelei István Jakab Ödönhoz].

szabályoz jogszabályokkal/utasításokkal megszab/rendezi; a reglementa; regeln. 1847: az Fa vágások a Biztosok és Birák általi meg becsülles nélkül nem eshetnek meg, és nem is szabad, a hirtelen vagy véletlen történhető romlásokat, ezen meg szorító pont nem szabályozván (A birák) a Közönségnek ... meg hagyott kevés részetskéje-

vel^a, szerfelett vissza élnek, mivel azt nem a köz Nép száma mennyiségéhez alkalmazva Szabályozzák, hanem azok száma felett 50.10. sőt 100. Nyillalis többet fel szagatnak, s nyilaznak^b [Torockó; TLev. 10/9. — "Ti. erdőrészcsekjével. "Folyt. a részl.]. 1863: Házasságunk a polgári törvénykönyv behozatala előtt történnén, bár melyikünk halála esetében, a Városi municipalis törvény fogná szabályozni a hátramaradt örökösödési jogát [Kv; Végr.].

szabályozott megszabott, megállapított; stabilit, fixat; geregelt. 1845: az észtenákról fizetni kellett Szabályozott mennyiség nemis a Juhok Sokaságától függ [Usz; UszLt XI. 85/3.38].

szabályrendelet önkormányzati/saját hatáskörben érvényesítő rendelet/szabályozás; ordonantá; Satzung, Normative. 1864: a' M.K. Kormány ... a' segély gyűjtésnek saját hatás körökben hiveik el intézését, jövőre az illető Egyházi felekezeti Fő hatóságokra bízván, mi célra a' Mlgs Egyházi Fő Tanács egy szabály rendeletet nyomatott [Gyalu K; RAK 85].

szabályszerű 1. szabály előírta/megszabta, szabályos; regulamentar, conform cu regulamentul; regelrecht. 1852: A bírodalom más tartományaihoz tartozó katona kötelezett-ségüknek, Magyar, Erdély, Toth, Horvát országokba a' Temesi bánság és Szerb vajdaságba át bocsátatása tekintetében, az eddigi szabályszerű el járás, további rendelésig meg marad [M.bikal K; RAK 97 hiv. rend.].

2. szabványozott; conform standardului; standardmäßig. 1850: (Az) ideiglenes törvény ép úgy kötelezi a papi hatóságokat és egyes papokat, mint akérmely más hatóságot, és hivataloskodokat, kik az illeték köteles hivatali irományokat, Csak szabályszerű díjjal papírra (stempel papir:) írva köteleztetnek bé venni v(agy) ki adni [Nagykapus K; RAK 6 esp. kl].

szabályszerűleg szabályosan, a szabályoknak megfelelően; reglementar; regelrecht. 1876: Elnök gondnok választásra hívja fel a gyűlést a szabályszerűleg kijelölt 3 egyén, u.m. Kozma János, Vig Pál és Vig János közül [M.bikal K; RAK 322].

szabás 1. ruhaszabás; croit; Zuschneiden. 1823–1830: Az apámnak az udvarba egy külön szoba adattatván, abban őrizet alatt dolgozott, de maga is bezárkózott, mert sok látogatók jártak a nyakára, úgyhogy gyakran levetette singjét, ollóját, s félbehagyta a szabást [FogE 61].

2. kiszabás; stabilire; Bestimmung. 1772: mind Négy Malmaknak meg becsülését és azokra tett kölcségek(ne)k, és fáradozások(na)k árroknak szabását írtuk meg igaz hittünk szerint [Kisfenes és O.léta TA; JhBK II/17].

szabású I. nu-szerű haszn-ban fn, mn v. nm mellett; cu funcție de postpoziție precedat de un substantiv, de un adjectiv sau de un pronume; als Postposition nach einem Substantiv, Adjektiv oder Pronomen: oylanforma/szerű (mint a megnevezett személy/dolog/tulajdonság); de-o seamă cu ..., la fel cu ..., ähnlich. a. vkinek/vminek a külsejére (alakjára/méretére/színére von.). 1631: Ennel egjeb kuruasagat nem tudom az Aszonnak csak hogj latta(m) ollia(n) szabasu legenynt a hasan mint en magam vagiok [Mv; MvLt 290. 55a].

Szk: *békakő* ~. 1627: Egy kopot Arany giwrw, Beka keo szabasu benne aestimaltuk tt f. 3 [Kv; RDL I. 132] * *fejér*

1627: Egy feyr szabasu saflyos Arany giurw tt. 7 [Kv; i.h.] * *hosszú* ~. 1681: Vagyo(n) ezen Pitvar(an) Kereszt labas, hoszsu szabasu, bomladozott, közönseges Asztal Nro 1 [Vh; VhU 544] * *kétarasnyi* ~. 1585: Margit keres leorinczne Vallia hayadon feowel chak egy lngben vala lukach, egy ket Arazny zabasu fa vala Nalla [Kv; TJK IV/1. 421] * *magas* ~. 1637/1639: Egy fel fwggezteo magas zabasu Eöreh hat vedres wst f. 6. [Kv; RDL I. 111] * *mezőség* ~. 1614: Itt az Novák- havasának az végébe vagon egy szép tér, mezőség szabású föld [BTN² 68] * *nyolcesztendő* ~. 1727: Tót Györgynek nyöltz esztendő szabású fia Élesden szolgál [BfN] * *öszön* ~. 1584: Bekken Thamas vallia igen hayta egy keöwel Egy ozton zabasu temerdeek palczais vala Nalla es Azt is mind hozza vere [Kv; TJK IV/1. 373] * *pálca* ~. 1617: talalek Egy Darab Palcha zabassu fat [HSzj *pálca* al.] * *patyolat* ~. 1576: Wagion egy Syngh patiolath zabassw (igy!) Igen o [Szamosfva K; JhBK XVIII/7.15] * *pitvar* ~. 1632: Palotan az Tomori bastiaban pituar szabasu, aitaia festet tarka [Fog.; UF I. 156] * *szarufa* ~. 1595: vöttem Ezen pallohoz Jaszoll gatt czöuek faknak vallami szarufa sabasu tolg fatt niolczatt | Ezen Hidhoz vöttem Hidlani vallo fell fakatt szarufa sabasu tolg fatt Huson niolcz sallat [Kv; Szám. 6/XV 58–9] * *szegény* ~. 1592: Az Piaczy haznal 1590ben termeth bor Zegheny zabasu vagion Vr. 80 [Kv; i.h. XI/5.17] * *szoros* ~. 1657: (Füleknek) az vára szoros szabású [KemOn. 268–9. — "Nógrád m.] * *vessző* ~. 1570: Lenart Vra(m) egy vekony uezseo zabasu palczackat hozza kj kezében [Kv; TJK V/1. 3 Musnaj Georgj vall.].

b. vkinek a tulajdonságára von. 1659: Szarka Lukácsot igazítom a gondviselésre, de igen szófogatlan szabású [TML I, 344 Teleki Jánosné Teleki Mihályhoz].

Szk: *jó* ~. 1662: Szatmár megyei egy jó szabású nemes ember, Tunyogi Ferenc fogatván és vitetvén fel többek között, az asszony eleibe parancsolta vitetni | magát, hogy jó szabású, természetes és ifjú ember is volna, rabbá tévék [SKr 24, 439] * *részeg* ~. 1573: Marton deak holdwilagly Azt vallia hogi az mely Nap leot az haitas lanos deakon latta hogy lo kedw (!) es Rezeg zabasw volt [Kv; TJK III/3. 277]. 1585: Peter Dam (!)*, En Rezegh zabasu valek Aztalos Istwa(n) hazanal [Kv; TJK IV/1. 444. — "Vallja] * *süketes* ~. 1629: Simon Georgji Süketes szabassu vagus chiganert leönek kezesek ily forman es ket fiaertis* [Dob; Ks 41. I. — "Köv. a részl.].

c. állat színe von. Szk: *fakó* ~. 1682: Fejer Szürke fako zabasu gjermek lo [Görgény MT; UtI] * *füstös* ~. 1619: Egy küsed füstös zabású fejér lovon ül vala ő maga* [BTN² 280. — "A követ] * *vércse* ~. 1595: vagio(n) wgymond egy verche zabású kek lo [Uszt 11/45].

d. vminek a minőségére von. Szk: *beteges* ~. 1592: Rab Gergeli ... vallia, Lattam egy Veres holdos zar labu lowat hog* ot farkas vczaa az hidnal iart beteges vanzorodot zabasut [Kv; TJK V/1. 274] * *hitvány* ~. 1601 1 zeoreo zyta 2 Rostha hytwan zobasw [Kv; AggmLt A. 41]. 1627: Egy rez serpenioczke Egy Kis fel fwgesztő wstecozke hitua(n) zabasu aestim: f—d. 50 [Kv; RDL I. 133–4] * *kappan* ~. 1596: veöt Egy kappan zabasu kakast egy Giebrgi falui Azzontol d 7 [Kv; Szám. 6/XXIX 154 Bachi Tamas sp kezével] * *új* ~. 1638: Vagion mas uy szobasu kapuis, felliuol rosz sendelyes [A.porumbák F; UF

I, 664] * villa ~. 1697: Béres ökrök Rött villa szabasso (?) [Almakerék NK; UtI] * viselt ~. 1627: Egi len lepedő viselt szabasw f—d. 50 [Kv; RDL I. 133–4].

e. mennyiségre von. Szk: szük ~. 1598: az eless zwk zabasw es dragab feirwarat [Kv; Szám. 7/VIII. 24 Masass Tamás sp kezével].

II. hsz-szerű haszn-ban ragozott ige mellett; cu funcție adverbială precedat de un verb conjugat; als Adverb/Postposition nach einem konjugierten Verb: olyanformán van, mintha ..., úgy tűnik, hogy ..., așa se pare că ...; es sieht so aus als ..., ähnlich. Szk: haragszik ~. 1629: Kerekesne leanya monda nem megyen mert haragszik Zobasu ream hogy az An(nya) feleol szot talaltunk volt Zolnj [Kv; TJK VII/3. 121] * nehezteli ~. 1658: Édes Öcsém uram, bizony majd nehezteli szabású (?) néném-asszony, mert ő kegyelme mint szabadossát úgy tartotta [TML I, 176 Bornemisza Kata Teleki Mihályhoz] * panaszkodik/panaszlik ~. 1618: menék ismét az divánba, és nem tűrhetém, hanem ugyan panaszlék szabású ugyanannak az tihájának és az asszony atyjafiának [BTN² 127]. 1620: Ott Balassi uram erős panasszal panaszkodik szabású az hoca effendinek [BTN² 400] * tart ~. 1619: Az velencei követ — úgy vagyon, minthogy az catholica religio detrimentuma láttatik benne forgani — tartana-szabású abban valami difficultást [BTN² 359].

III. fn-i jellegű haszn-ban; cu valoare substantivă; mit substantivischem Wert: vmihez hasonlítható, olyanforma/szerű dolog; lucru de genul — vergleichbar. 1847: Öt féle bort kellene készítenem: u.m.. 1. — Pészt 2. — Aszút, édest 'Tokaji' szabásút, 3. — Szalambort, kevésbé édest 'Sect' szabásút 5. — Mászlást azon finom fejer vagy piros bort 'Cap vine' vagy 'Bordeaux' szabásút [Csekelaka AF; KCsl 13 Kemény Dénes kezével].

Szk: fekete lé ~. 1584: Az Aniamtul hallottam eszt, hogy Eyel ez Catalin azony oda me(n)t ahol fekw Ania(m), es fekete lew zabasut Adot ereowel az zaiaba kit el nyelt [Kv; TJK IV/1. 278] * örmys kolya ~ '9' 1595: 9. Júl Kerekes Balint Wrünk ő fge kerekese, hozot Somlyobol hadj szer-számot Apro Taraszkot Jt(em) Egy Örmys kollya szabasút, 4 forgo Taraszka vala benne^a [Kv; Szám. XVIIa/6.80 ifj Heltai Gáspár sp kezével. — "Fels-ből kiemelve"] * tél ~. 1620 k.: mikor az Nap onnat az Indiákról az mi nyarunknak idején ide mifelénk jó közelb, és az Occidentalis Indiák akkor mintegy tél szabásúba kezdnek maradni, három egész holnapig soha sem éjjel, sem nappal az rettenetes esőnek szüneti nincsen [BTN² 413].

Vö. a poroszka-szabási címszóval.

szabat 1. ruha (ki)szabást (és megvarrást) végeztet; a pune pe cineva să execute croitul (și cusutul) a ceva; zuschneiden lassen. 1598: Gerendj Marthonnak szabattam egy Faylandis mentet [Gerendj TA; Törzs. Gerendj Pál végr.]. XVII. sz. m.f. Az nest béliest kedvesen vettem Kegyelmedtől; mindgyárt szabattam az mentét [TML V, 422 Nálácz István Teleki Mihályhoz]. 1670: Szabattam az Incedine Aszonyo(m) kis Fiacskájának zöld granatból egy dolmánt [UtI]. 1672: Aduán Aszszonyunk Kezemhez egy uégű Remek posztót szabadtam ezeknek belőle^a | Szabadtam Rudalyi Mihoknak Nadragot. Radnothi Istoknak Nadragot [UtI. — "Köv. a fels.]. 1674: Die 18. Júl szabattam az Deváról hozot két Inas(na)k s varro Peti(ne)k két két bokor inget labravaloستól ment rejók negyven nyolcz sing s egy fertály ul 48/1 [UtI]. 1687: Zoltantult vött Framia Szin

Szürke Remekből, avatatlan mas fel singű Kaposinak szabattam egy nadragot [UtI]. 1704: Ugyan ma szabattam ennek a hitvány lovásznak köntöst [WIN I, 248].

2. bőr(ki)szabást végeztet; a pune pe cineva să execute croitul unei încălțăminte; Zuschneidung des Leders machen lassen. 1672: az mennyi kordoványokat neke(m) fel adtak, azokból mennyi Csizmát szabadtam s kiknek erogaltam Kautorosokra s Conventiosokra, ez szerint következnek^a | Szabattam két kis olló bőrből egy pár Csizmát Incedine Asz(szonyom) kis Fiacskájának az pénzen vót bőrnék egyik darabjából egy kis Csizmat | szabadtam Tizen három pár Csizmát par. 13 Gombkötő Miklos Ur(ama)nak két bőrt három bokor Csizmáját ő Nsaga parancsoltatlyából Szabadtam az Györkei öcsivel kilencz bőrből Tizenhárom bokor Csizmat par. 13 Szabadtam az Inasoknak Tiz pár Csizmát fél singeseket par. 10 [UtI. — "Köv. a fels.]. 1704: ma szabattam egy új karmasin csizmát magamnak, veres karmasinból, egy Fogarasból elvándorított csizmadiával [WIN I, 245].

szabatik ki/megszabatik, meghatároztatik; a fi stabilit; zugeschnitten werden. 1815: bizonyos üdő szabassék [Dés; DLt 14].

szabatlan kiszabatlan; fără să fie croit; nicht zugeschnitten. 1574: az feier ladaba egy veg zobatlan obroz, azokba az harom Leannak Saranak Katanak Borkanak zobianak harom harom abroz [Gyf; JHbK XXI/12.4].

szabatlanság szabályozatlanság; lipsă de reglementare; Ungeregeltheit. 1580: Myert hogy Az zoló mybe, es zólók Myweltetessebe Az vincerleknek zabatlansaga myat Az keössege sok kwlemb kwlemb fele karwallas esset essyk is Teczet eo kegmeknek egez varasul hogy ennek é Rendtatlansagnak eleyt vennek [Kv; TanJk V/3. 214]. 1581: Az kősségnek legie(n) eo kegmek Zegitseggel hogy az zegeny kősséog ne vallia(n) kart valamj zabatlansag miat [Kv; i.h. 245b]. 1583: Elseoben vezik eo kegmek varosul minden Rendbely zolgaknak Nag zabatlansagokat, kerik azért eo kmekeket Thanachul hog megh Inchek eoeket vgian valoba hog akik arra valok zwntelen Biro vram mellet forogianak De feo keppen az Trombitast inchek meg eo kegmek Mert feyenkent lattiak Minemeo lozantlansagba Visely magat [Kv; i.h. 270b].

szabatos szabályos; regulat; regelmäBig. 1846: Berka Petru középszerű nyulánk testalkatu ..., szabatos orru, száju és állu [Kv; DLt 1200 nyomt. kl].

szabattatik 1. megállapíttatik/határoztatik; a fi stabilit; bestimmt werden. 1781: az Administrator Instructioja az Mlgs Familiától a' Felsőes Királyi Rendelésekkel meg edgyezőképben leszen zabattatva [Torockó; TLev. 9/20]. 1791: Szükségesnek ítélvett, hogy a Quartások számokra készítették Egy Instructio, a' melyben a' Dézmának mind bé vétele, mind pedig ki adása iránt olly rend zabattassék, hogy a mennyiben csak lehet a' Dézmából valo jövedelem szaporíttassék [Kv; SRE 277].

2. vmihez hozzáigazíttatik/alkalmaztatik; a fi potrivit de ceva; angepaßt werden. 1781: a' vasnak árra a' vajda Hunyadi vas árrához képest proportionaltatvan az üdő és Emporium állapathoz szabattassék [Torockó; TLev 9/20].

szabatú szabású; de o anumită croială; von bestimmtem Zuschnitt. Szk: *kecele* ~. 1653: Azok a szolások három százan vagynak; dolmányok hoszsú selyem ruha, azon feljül fejr gyolcs vagy tafota kezele szabatu vagyon [ETA I, 133 NSz].

szabbatálé a szombati örlésből származó malomvám-járandóság; uium din măcinătură de simbătă; Mühlenzollgebühr für samstäigiges Mahlen. 1681: Az malom Proventusa-bul az itt lako magiar p(rac)dicator(na)k Sabbathale jar; Ennek terminusa: Szombat veczernyejétel fogva, vasarnap vecsernye üdoigh valo [Hátszeg H; VhU 604]. 1683 k.: Az Bideskuthi es Kátai Uraimék vízi malmabol Sabbathale adtanak azis el kopott [IppSz; SzVJk 57]. 1722 k.: A Varbol a Ministernek Edgy verő Diszno. A Malombol Sab-tale [Vécs MT; GörgJk].

szabbatális a szombati örlésből származó malomvám-jóvedelem; venit realizat din măcinătura de simbătă; aus samstäigigem Mahlen stammend. 1615/1687 k.: Daniel Vágási adott az malombol Sabbathalist. Azonképpen Bako Jstvá(n) a malombol Sabbathalist adott [Szeredaszta MT; MMatr. 243]. 1617/XVIII. sz. *eleje*: a Bagosi Ecclesiá-b(an) lévő és léjendő keresztyén lelki Pásztoroknak hétről hétre, égi egi napi és éjjeli proventussát (:kit közönséges-se(n) Sabbathalisan szokunk hivni:) igazán fogiatkozás nélkül meg adom [Bagos Sz; SzVJk 199]. 1622: Praedicator Jovedelme Az Malombol ismegh Sabbathalis iar mostannis mint regenten [Bonchida K, SzJk 7]. 1634: (Az udvarbíró) az honnet eddigh Sabbathalis iart vagy papoknak vagy deákoknak, azt igazan ezutannis ky szolgaltassa es megh adgia [UF I, 331 I. Rákóczi György gazd. ut.]. 1681: Mindenik Malombol Sabbathalis jar az Hunyadi P(rac)dika-tornak es Oskola mesternek; (:akar mi fele magot öröllye-nek akkor mindenből ki adatik:) ennek előtte kezdetet terminussa ennek szombaton delystei könyörgeskor, s tartott vásarnap délyesti harangozasigh; de hagi az vasárnapi munka el tavoztassék az keresztyen Urak ugi rendelték, hagi Szombaton nap fel jötetől fogvan; vasarnap nap fel jöteigh légyen es mostis vgi obrevaltatik [Vh; VhU 48]. 1683 k.: A' ket malombol mely az Szamoso(n) vago(n) ad ó Naga Sabbathalist [Ardó Sz; SzJk 107].

Szk: ~ *búza* 1651/1682: Az Füzesi Schola Mester Pauai Janoss kivana hagi az Füzesi Molnunkbol az ot valo predicatoroknak kegmessegunkbol conferalt Sabbathalis Buzanak harmadat nekie conferalnak. Melyre kegmes te-kintetünk leven, nekie conferaltuk harmadat annak az Sabbathalis Buzanak mind penigh iövendöbeli Mestereknek mostantol fogva ennek utanna [SzJk 180. — *Az ördögös-füzesi (SzD)]. 1682: Parancziolliuk azert keg(yel)messen molnunkból provenialando Sabbathalis Buzanak har-madat hadgia es engedgie percipialni [i.h.].

szabbatárius szombatista, szombatos vallású; simbătaș; Sabbatarier. 1614: 1595 Szent György-napi gyűlésben Fejérvárait végezének articlust az szegény sabbatariusok el-len, hogy persequálják őket [BTN² 42–3].

szabhat 1. vmihez igazíthat, hozzászabhat; a putea potri-vi de ceva; an etw. anpassen können. Szk: *mértékhez* ~. 1780: az első futatott darab vasat meg mérván, ha a' figált százhusz fontot nem talállya, a' másodikban potolhattya, és harmadikban, ha több, a' második fuvásra keveseb követ

hordván a' kemenczére, apaszthattya, annyival inkább a' harmadikkal darab Vasait a' mértékhez szabhattya [Toroc-kó; TLev. 5b].

2. megszabhat; a putea stabili; bestimmen können. Szk: *módot* ~. 1662: ha a hitlevelét a vezérnek exámenbe, viz-gálásba veszik vala, az álnokság megtapasztaltatván, ma-gok* is úgy rendelheték volna a dolgokat, s a nép eleibe is olly módot szabhattak vala, ki-ki javacskaít kihozhatta vol-na [SKr 624. — *A mieink] * *törvényt* ~ *magának* 1770: A falu szabhat magának törvént, de úgy, hogy az haza tör-vényivel megegyezzen [M.hermány U; RSzF 209].

3. elrendelhet; a putea ordona/dispane; verordnen kön-nen. Szk: *osztást* ~. 1597: Jol lehet az hatalmas ne(m) zab-hatott osztast, de mind az altal ne(m) kellett volna teörüe(n) nelky! ra wzny az barmot* [UiszT 12/90. — *A füre].

4. alkalmazhat, vonatkoztathat vmire; a putea adapta la ...; zustimmen können. 1658: (A) mostan is vélem együtt sanyarú rabságot viselő magyar vitézlk rendek az emlétt és egyéb fogyatkozástételek nélkül olvashassák, hallgathas-sák és magok szükségekre szabhassák az szent zsoltárokkal való éléseket [Kemlr. 329].

Sz. 1669: 8. praesentis Kőváról panaszszal írt Kegyel-med levelét ma vettem böcsülettel méltatlan panaszát pedig bizony bánom, s az mi reám néz benne, semmikép-nen magamra nem szabhatom, sem ujját, sem gallérát [TML IV, 515 Rhédei Ferenc Teleki Mihályhoz].

5. ~ja magát vmihez vmihez tarthatja magát; a se putea conforma de ceva; sich zu etw. halten können. 1619: Ma-gyarország nem egyes a némettel sem ebben*, sem más do-logban. Ezt én sem az én uram leveléből nem annyira erősít-tem, sem magamtól, hanem tulajdon az mostani jött magyar követek szájából és híréből. Ehhez nagyságod csak úgy szabhatja magát [BTN² 310. — *A fentebb említett].

szabhatás valamihez való hozzáigazítás/mérés/viszonyít-ás; potrivire de ceva, raportare la ceva; Richten nach einer Sache. 1813: Báro Kemény Simonné Ur Aszszony ó Ex-cellentiája, és Báro Kemény András Ur, ha a' Pap magát kedvelteti, a' Tiszteletes Papnak érdeméhez képest szoktak hol többet hol kevesebbet ajándékozni. De ez nem conven-tio gyanánt, hanem a Papnak ahoz szabhatása, és tudása vé-gett mutatódik bé [Szava K; SzConscr. külön mell.].

szabható vmire vonatkoztatható; care poate fi raportat la ceva; auf etwas beziehbar. 1796: a' Torotzkai Paraszt Com-munitás Torotzkohoz semmi Vérségit Jussát, és succes-sioját bizonyittani soha meg nem tudja 's következés képpen, azon képzelt Privilegialis Levélhez is, sem Wér, sem valóságos Haeres nem lévén, tsak ebből is nyilvánága (!) meg tetzik, hogy a pretensióban forgó Levél iránt valo törekedése, a' Levelek fell kéréséről szollo Törvé-nyekre, tellyességgel nem szabható [Mv; TLev 5/16 Transm. 45].

szabling, szajbling pataki galóca; fintinel; eine Art Fisch. 1710 k.: A jóságából igen szép pisztráng szabling és galóccal gazdálkodott [BÖN. 862].

szablya 1. görbe kardfajta; sabie (de cavalierist); Säbel. 1551: Az keg. zablyayanak mynden myet megfyztem [Nsz; LevT I. 90]. 1570: Paly Janos, Ezt vallya, hogy Kys Isthwan ky vonta volt zablayat es Nagy Imre az Men-the allyawal megh Ragatta volt kezebe az zablyanak vasat

[Kv; Tjk III/2. 195]. 1572: Thamas dyak Rangattyá wala Theglas kezebe(n) az szablyát [Dés; DLt 182]. 1582: Anna, fabian teil felesége vallia az Zablianak hwelitt ott tallalia es az Sebes embernek Sweget [Kv; Tjk IV/1. 97]. 1591: Valkai Georgi vallia érkezék oda Zilagi Istuan, es mikor eggikhez czapot volna, (:nem tudom, ha zablia lapossauale, vagi elíuel:) arra is rea tamadanak [Kv; Tjk V/1. 87]. 1592: 26 die Noðemb(ris) Zok Petter hozott Lengyel orzagbol Ezer puskát es Eóttzaz Zabyatt [Kv; Szám. XIV/5.313 Eppel Péter sp kezével] | Kalotazegi Benedek ... vallia leoue mihelembe ez Istuan Deak, kezdé kerni hogi eo neki ezwsteoznek megh egi zabliat Mint hogy vrunknak chinalok vala egi zabliat Aranibol, toettem vala le az miheli tabliaira valami darab Araniat [Kv; Tjk V/1.187]. 1596: vala my nekeónk Nagy Galambfalui Vduar helizeki Kouachj Andrassal uegezeseónk az hadakozo zerzam feleónk az hadakozo zerzamok, vgyminth szaks panczel kopia es zablya es egy lo fekke nyeregebe kj megh ért tizenhat forintot [UszT II/35]. 1599: adot eo kegmé Theke Ferencz Egy zablyat, egy pallosth, egy pus-katt egy panczel' vyatth mind huzon ket ftertt [Dés; SLt 29.J.10]. 1600: Chako Balinth megh ragada mind zabliastol az Nemes ember ky vethe az mentet niakabol Enys megh fogo(m) kezebe az kardot ky tekerem kezebeol [Kv; Tjk VI/1. 445 Mich(ael) Zenthianu Seruitor vall.]. 1619: Nagyságod inditsa utána Mehmet pasának az lovat, szablyát, botot, kaftánt [BTN³ 325]. 1620: Egy Zabliara valo Selyem eütül f—/5 [Kv; KvLt II/69. VectTr 5]. 1628: Valami szabliara valo dirib darab ezwst egy ruh(ab) a kótvé [Gyalu K/Kv; JHbK XII/44.5]. 1629: kerekas Züle kepeben jeot rea aual fenyegeti hogy az Zablyat az gegejnek veti es mind ala kettoe hasitya [Kv; Tjk VII/3. 121]. 1633: Cassaj Ferencz az Fekete Janosne kapujara mene, es az szabliauall vaga az kaput, es beis szura az szabliauall az kapún engemis lsten oltalmazza megh tolle hogi megh ne(m) vaga az szabliauall [Mv; MvLt 130b]. 1651: Hozak be az Ceh eleiben az Kun Gergely Vra(m) szablyajat, az melliet Eperiessi Balint vra(m) czinalt volt, de az belyeget rea nem vteotte volt az mikor ki atta kezéből [Kv; ÖCJk]. 1653: Marko Istuan, szabad akarattibol, az szabadságot fel veven magát hűtél keotelezte, hogi minde(n) szükségnek idejen maga fegivereuel, puskaiaual, szabliaiaual, es egieio le kezűlettel, eleo áll Mathaeus Arkosj juratus ciuitatis Colosvár Notarius m. pria [Kv; RDL I. 140]. | (A várat) sok veszedelmes napokon építettük, ... a szablya éjjel-nappal oldalunkon volt és a puska kezünkben [ETA I, 89–90 NSz]. 1691: az hazamtól veszen el flor. 18 penzem, sabljám, seljem főre valo es egyeb egyet masomis [Kovászna Hsz; HSzjP].

Szk: — *miatt hal meg.* 1570: Martha Nagy Mathonne, hythy zarent vallya, hogy hallotta az vtan az Molnar Jakabtwl azt Monta, hogy ha Rea talal Kwthy Antalra az ew Zablaya Mya kely — megh halny | ha vettikem volt vele^a az oldalamon valo zablya myath halyak megh [Kv; Tjk III/2. 102a, 103. — ^aA molnárlegénynek Rengő Annával] * *~ra hány/hányat.* 1590: az Alperes Engemet pedig Barthá mihalt Iljen zoual zida, monduan, halgass te Barta beste lelek kuruaiffia, mert maydan szabliara hanlak [UszT]. 1653: (Bástát) nem bocsáták bé a városba^a, nem tudhatom mit gondoltak. Azt hiszem, hogy azt tudták, hogy őket menten mind szablyára hányatja [ETA I, 91 NSz. — ^aKv-ra] * (csak egy) — *ra jua.* 1662: ez után is, míg lsten éltet, véres veretékemmel is, és csak egy szablyára, avagy kuldu-

lásra jutok is, Kegyelmedre gondot viselni igyekezem [TML II, 390 Teleki Mihály Teleki Jánosnéhoz] * *~ra kel.* 1585: Zeoch Andras vallia, Zeóch Mathe Rutalmazza a' tizedest, es chak Nem zabliarais kelenek [Kv; Tjk IV/1. 462] * *~ra lát.* 1665: untalan izennek reám, hogy nem megyek, mert jó szívvel látnak akár puskára, akár szablyára [TML III, 490 Naláczy István Teleki Mihályhoz] * *~ra vetekezik.* 1592: Nagi Mihaly vallia Latam hogi Nyreo Istuan Tamassal vezekedik vala ad megh esse pogan kurua fia az fw arrat, es meni dolgozdra Ezt hogi hal-la Tamas, zabliara vetekezek, es ezembe vgi chapanak mind ketten eozue eccersmind, Istuan egy villauall, Tamas zabliaual [Kv; Tjk V/1.261] * *~t hozzáfog vkihez.* 1573: Eothues ferench hity vtan vallia, Kappa Myhal Mond hogi haromsoris Ment volna az Santa Azzonra, az legeniek megh akartak fogny, De eois^a Zabliat fogot hozzayok [Kv; Tjk III/3. 53. — ^aKerestury Peter] * *~t (ki)ránt hozzá/vkihez/vkire.* 1572: Balint Lakatos Peter fia, Azt vallia hogy Azon mynd fely Indwltanak es az ki hozza ter volt^a veryk vonzak vegre ky zalad a hazbol zabliaiat ky ranta [Kv; Tjk III/3. 24–6. — ^aGáspárhoz]. 1582: Istuan, Polpeser (!) Keleme(n) fya valia hogy vtaban talliak (!) ketten eleol es az egik Zabliat rantt hozzáia [Kv; Tjk IV/1. 98]. 1584: Theoreok Illies vgray ... vallia hogy ... ez Kis Mihaly hozzá(m) ranta Az Zabliat [Kv; Tjk IV/1. 321]. 1585: Filep Georgy vallia Az chaplarhoz Az lengiel Inas zabliat rant, Pethy es chakant vga zekerczet ranta hozza [Kv; Tjk IV/1. 532–4]. 1592: Zouati Balasne Marta, ferencz deakne, Anna valliak Ezen keozbe Markos Gaspar zabliaiat ki ranta, es hozza chapa az meztelen zabliaual [Kv; Tjk V/1. 241]. 1606: lata(m) egyszer hogy Dienes Georgy az aztalnal zabliat ranta Albertra [UszT 20/112 Petrus Balas Dalliai pp vall.]. 1633: több katona Inassokis szabliakot rantua(n), oda futanak kezökiben [Mv; MvLt 290. 114a] * *~t (ki)von.* 1568: Michael chaplar fassus est ... az bornemiza zolgayt latta hogy darabfakkal vzik uuolt fratay Gergely zolgaiat ... Az legendy penig Maga oltalmaba vontha ky az zablyat [Kv; Tjk III/1. 140–3]. 1595: In Anno p(raese)nti 1595 Vmap Vtan valo hetfeon engemet az eggik al peres ... beste arúlo kúruafion nak zida zabliat vonua(n) haszam (!)^a [UszT 10/19. — ^aTi hozzám; a vága szó tollban maradt] * *~t ragad/ragadoz.* 1570: Keleme(n) Janos vallia, Ez Orban zabliat Ragadott, es senkit Nem bocsttot hazaban [Oroszfalu^a, BesztLt 114. — ^aA. v. F. oroszfalu SzD]. 1588: Erdeóteleki, es chyan Janos az vtan dardat zabliat ragadozanak, hogy Immar Az Seb meg eset wala chyan Janosson [Perecsen Sz; WLt] * *~t tart.* 1677: A' kiknek^a pedig arra valo értekek nincsen hogy lovat tarthassanak, az olyan emberek, szab-lyát, puskát, és jo gyalog embernek valo fegyvert tartsanak [AC 226. — ^aTi. nemes embereknek] * *~val (hoz-zá)csap/csapdos/csapkod (vkihez).* 1568: Michael s(er)uitor St(ep)h(a)ni dobszay iur(at)us fassus est, Ezt lattam hogy Ez fenesy Gorgeoth az Vaczy Peter szolgaya az zablyauall chyapa [Kv; Tjk III/1. 243]. 1597: Ferenczy Istwan wallia Nagi Benedekhez igen chiapkod ez fogoli legendy az zabliaual [Kv; Tjk VI/1. 51]. 1598: Kwn Iacab varos zolgai wallia az horwatis ereossen kezdé meztelen zabliaual hozzam chiapdosni, ... en derekon ragadam mind zabliastol [Kv; Tjk V/1. 149]. 1633: lata(m) hogi az legénj az Borbeli Janos haza előtt tetoua cziapkod vala az szabliauall [Mv; MvLt 290. 131a] * *~val fenyeget.* 1600: ferench Janos ... azt monda^a hogy ... engemet zabljaddal

ne fenjeges [UszT 15/64–5 Georgi Andras Zentheghihazas olahfalwy Zabab zékely vall. — 'Jakochy Andrasnak] * *~val be/hozzágyak*. 1591: Zoldi Georg' vallia meztelen zabliaual megh aluan az Aitot, háromzoris giakot be zabliaual [Kv; Tjk V/1. 170]. 1597: Reodi Warga Martonne wallia halla(m) hogi az Azzony mind awal sirata hogi az vra colte megh az giermeket az zabliaualis hozza giakot [Kv; Tjk VI/1. 41] * *~val hozzálegyint*. 1605: Bykafaluy Janos hoggyaban lako Pripipilus fassus est

Josa Jstwan wte eczer egy P<a>lczawal, ozton fel zeokek es Balasi Palra akara menny hozza legyente az zablyawal, vgy wte az kezét az meztelen zablyaba az nyomoru legenj [UszT 19/89]. 1632: Vstgjarto Istua(n) megh en hozzamis hozzam legjinte az zabliaual [Mv; MvLt 290. 62b] * *~val hozzáöklel*. 1606: Latam hogi Georgy az zabliaual hozza cokiele Palhoz [UszT 20/112 Helena coniunx Petri szekeli ppa vall.] * *~val összecsap*. 1635: azonkozbe(n) özue mennenek, es szablyajokkal ozue cziapanak, is Molnar Mihaly el eyte az szablyajat [Koronka MT/Mv; MvLt 291.36b] * *~val támad vkire*. 1635: Tudode hogi hatalmasul fegiuerees kezze puskauual zabliaual az falussz birora es az falubeli emberekre tamaduan puskakot czapontottanak hozzajok [RLt I vk] * *~val vág*. 1633: nem tudo(m) ha szablyauual vagtake vagi baltauual uteittek, de az vallan le cziorogh vala az vere [Mv; MvLt 290. 114b] * *~val (verten) ver vkihez*. 1591: Diosi Marton vallia, Latam hogi Haczkoi Thamashoz az Bonczidaiak sokan vernek vala, mind zabliaual s mind egieb fegiuereel

Ezembe az Biro verten vert zabliaual hozza [Kv; Tjk V/1.88] * *aranyos ~*. 1590: Chaki Gabor chinaltatot uelem egy mereo Aranyas zabliath esmegh egy mereo ewzsteos chakanth egy mereo ewzsteos zekerczeth [Kv; Tjk V/1. 19. Greg. Balasfy vall.]. 1595: Egy Aranyas zablia het boglar rajta keowesek az zájajs (!) mind mereoh ewzsteos Aranyas az kerezthjn ewzst lanch [Zsombor K; Sombori László reg.] * *damaszki/demecki/dömöcki ~*. 1610: Az kett Aruat ozto Byrak vram Emlkezeteot megh Ayandekozok egy demeczky Zablyauual az melje(n) hat keotto uas az farkauual egiwit vagio(n) [Kv; RDL I/6]. 1620: én fiannak is az mit per manus adhattam, adtam; penig úgymint: egy lora való szép s tisztességes ezüstös-aranyos szerszámot minden instrumentummal, jó damaschi szablyával, szép aranyas — ezüstös hegyes törrel [BTN² 422. — "Folyt. a fels.]. 1627: Egy Debmeczkzi szablya melinek het boglára vagion aestimaltuk f. 60. d— [Kv; RDL I. 132] * *ezüstös-aranyos ~*. 1581: Továbbá tottem az én marhámból ilyen testamentumot, Egy ezüstös aranyas szablyát azt hagyom az nagyobbik öcsémnek Tamásnak [SzO IV, 75. — "Alább a forrásban aranyos alak is] * *ezüstös/ezüstözött ~*. 1560: Egy parazult ezustozoth zablia [Jhb QQ Temeswary János reg.]. 1564: Az ezustose szablyat a kyt ennekem az en Batyam adott wala, azt is meg az eo fyanak hagyom [Szentdemeter U; LLt Fasc. 159] * *horgas ~*. 1714: Horgas Szábja (!) mind hozza valo apertinentiakkal egjütt fl. Hung. 14. — [AH 7] * *kivont (meztelen) ~val*. 1600: boldysar danyel Azon Chyorgo kut arokabol ky wont meztelen zablyawal hozzam vago zo nelkwl [UszT 15/5] * *meztelen ~*. 1574: Takach Istwan, Es az felesége Margit Azt valliak hogi lattak hogi az ky zitkozodik volt az ablak alah lwt es Meztelen zablia vagi teor volt kezében [Kv; Tjk III/3. 357] * *viselő ~*. 1581: Sibrik Györgynek hagyok egy ezüstös aranyas zomakot egy párducz bőrt, az viselő szablyámot, és egy veres lasnakot [SzO IV, 76].

Sz. 1633: Szöcs Pal cziak azt mondotta pokom az szablyadba [Mv; MvLt 290. 135a/2].

2. szablyautés; lovitura de sabie; Säbelhie. 1631: ha my megh nem oltalmazuk vala Varga Mihalt ugjan megh ölik uala az sok parazt emberek, mert ugjan jöt s ment az sok palcza s bot szablya miczoda rajta [Mv; MvLt 290. 245b].

3. katonai erő; putere militara; militärische Kraft. 1614: Ha igen akarta volna császár kiüzni Sorbán vajdát, nem volt-e annyi szablyája császárnak, mint Báthori Gábornak? [BTN² 73]. 1618: ne gondolja azt senki, hogy az hatalmas császárnak szablyája nincsen, mert eddig is megérzette volna Erdély ennek a fenyegetésnek izit [BTN 127]. 1619: meg is irom az uradnak, te is mondd meg, hogy úgy cselekedjenek, hogy az hatalmas császár szablyáját ne várják Jenő alá | Isten azt az szablyát fordította vissza az németre, amely szablyával ő az török nemzetre hadakozott [BTN² 281, 354]. 1630: ha ezeket az békességnek condiitioit, articulust öfelsége megtartja, teljes életében Erdély országát nagy békességben bírhatja, hatalmas császárnak azmeddig három szablyája lészen, addig egyik övé lészen [i.h. 435. — "Báthori Zsigmond].

Szk: *~t vár magára*. 1619: Monda arra az pasa: azhová az had megyen, oztán ott nem kémelik sem urat, sem szegényembert Azért jól meglássák, ha szablyát várnak magokra [BTN² 278] * *erdélyi ~*. 1619: Kamuti uram ő minden szavaiban fenyegeti vala török császárt némettel, hajdúval, erdélyi szablyával [i.h. 260] * *Mihály vajda ~ja*. 1653: (Básta) a minap vette el az egész magyar nemzetnek — de fő képpen a nemességnek — az nyakáról a Mihály vajda szablyáját [ETA I, 58 NSz].

4. szablyával felfegyverzett katona; soldat/militar inarmat cu sabie; mit Säbel bewaffneter Soldat | szablyával felfegyverzett személy; persoană înarmată cu sabie; mit Säbel bewaffnete Person. 1662: nem én voltam-e a váradi kapitány, s az én kegyelmes uramnak volt-e, nincsen-e tíz-tizenkétezer szablyája az én kezemben, hogy az országnak illy nagy dolgot az én tetszésem, tanácsom, voxolásom nélkül cselekedni kellett volna? [SKR 394].

Szk: *vhány ~val szogál*. 1673: azon ket Telek ket Sze-mélynek adatot, ugy hogy ket Lovál es ket szablyaval solgallyanak tölle [Vh; VhU 350].

szablyahűvelű teacă de sabie; Säbelscheide. 1621: Zo-liomi Matthias az be Jaro hozua(n) Biro vramnak Gubernator vramtol eo Ngatol paranchiolatot hogi egy sing veres dupla barsont kwidene ket zablia huilire [Kv; Szám. 15b/XI. 39]. 1629: azt latok minianjan hogy az szüszeke alol eo maga veon eleo egy kendeott, es egy lngvalat s az szablya hwuel [Mv; MvLt 290. 144b]. 1638: ez az süueges lanos egykor monda az szablya huuel turesse(n) vagio(n) nala | az hwuelie az Zablianak az Vezekedes utan az földön heuer uala es en vim Andor utan az Zablia hweliet [Mv; MvLt 291. 126b, 138b].

szablyakereszt szablyán keresztvas; gardá; Parierstange. 1658: Az szablya keresztet elküldöttem markolatostúl együtt [TML I, 252–3 Teleki Jánosné Teleki Mihályhoz].

szablyás 1. szablyát tartó; cu sabie în mână; mit Säbel in der Hand. 1570: Vrsula Molnar Boldyzarne hithy zerent valya, hogy hayadon fewel wzte ki az ayton zabo Janos az feleséget, zablyas kezze alah kergette [Kv; Tjk III/2. 79–80]. 1600: Zekely Janos ... valya ... az Marton vajda-

nak eoehye ... ki futa hazambol zablias kezzel [Kv; Tjk IV/1. 398]. 1653: a kettője a toronyból lövöldözött alá; de a darabontság oda felhágott, és letaszították onnat. És itt alatt a sok nép úgy várta szablyás kézzel [ETA I 117–8 NSz].

2. szablyát viselő; ínarmat cu sabie; mit Säbel gewaffnet. 1633: en nem latta(m) kj vagta megh, tudom mind azo(n) altal, hogi ot egieb zablias ember ne(m) volt Ciaszar Istua(n)nal¹ [Mv; MvLt 290. 135a. — ¹Rajta kívül].

3. kb. harcoló, katonáskodó; luptător; kämpfend. 1630: Erdély nem pénzes ország, hanem szablyás ország [BTN² 436].

szablyáskodik szablyával vagdalkozik; a lovi (orbește) încoace și încolo cu sabia; mit Säbel um sich schlagen. 1584: Kis Gabor Az varos lobagya vallia: Ez Kis Mihaly cozwe veszet volt, es Latam hogy ot zabliaskodik vala egy Mezite(n) zabliaual vala ... De oztan a¹ chaplar az zabliat ky vewe kezebeöl [Kv; Tjk IV/1. 321]. 1632: aztis lata(m) hogi szabliaskodnak vala az Hazba(n) [Mv; MvLt 290. 66b].

szablyaszij szablyakötő/öv; centură de legat sabia; Tragband für Säbel. 1629: Az mikor ez az dologh esset vala, ott az haz mellett egy arokbol ugy fordita(m) fel az Czapragot parducz beört, patko vereöt es szablya szyatt [Mv; MvLt 290. 144a].

szablyatársoly geantă de piele în care se păstrează sabia; Säbeltasche. 1592: Olaz Mihali vallia Mas nap az zolgalo ember kezdé panazolkodni ekkppen: Jm ez hituan legini hozzam ada magat, es illien kart vallotta(m) miatta, hogi egi hattal bellet skarlat mentemet es egi zabliamat, melinek zablia tarsoliaban volt egy arani giwrwm el lopta [Kv; Tjk V/1. 189]. 1630: Fenesi Marton Hozot Lengyel orszagbol 10. Szablia tarsolt d 21 [Kv; Szám. 18b/IV 59–60]. 1638: az Tisza mellet megh szallank egjüt, s ennekem egi keötő fekeöm vesze el, eö maga Szabo Giörgy talalta fel az szablia tarsaliaba(n) ennek az Samukanak az maga szolgálaiának [Mv; MvLt 291. 148a]. 1645: Egy Portai forman csinált ezüstös Aranyas kard, Szijauaal boglarauaal, Szablia tarsaliual edjut [LLT Fasc. 125]. 1653: az apámnak ... volt a szablia-tarsolyában egy igen szép tafota lovaszázslója, melyet Miriszlónál nyert volt [ETA I, 63 NSz]. 1662: Mondják, az urak midön Kassáról Bornemisza Jánossal aláindultak, sokak s nevezet szerint Csáky László Battyhány Ádámnak játékképpen megmondották volna: úgy menjetek, úgymond, sógor, által a Tiszán, egy-egy csolnakot is vigyetek szablya — tarsolyotokban [SKr 141]. 1673: Egi vas formán tsinalt aranyas kard. szablia tarsolyaval [Marossztkirály AF; IB. Bethlen István inv.]. 1675: 1672 esztendőben adtam János deák fiamat az Kendi János ítélőmester uram udvarába. Akkor vöttem neki jó paripát, egy szép pár pisztolyt, kardot, hegyes tört, szablyatársolyt, lödöngöt minden szerszámmal [Kv; KvE 193 LJ]. 1688: Egy Gyermekkek(ne)k valo Portaj Arányas kárdocska véres barsnyal borított szyal fel kötve boglarosson szablya tasalys (!) rajta [Beszt.; Ks S Misc. 27]. 1736 k.: Az kard szijához volt függve kötve az nagy szablyatársoly, az szintén olyasformában volt elkészítve mint az lödöng [MetTr 371].

szablyavas szablyapenge; lamă/tăiş de sabie; Säbelklinke. 1584: Theoreok Ilies vgray ... vallia ... a¹ chaplar ...

A dolmannak az Alliat, kezebe foga es az zablia vasat vgy foga megh az Boldaia Kis Mihaly kezebe volt [Kv; Tjk IV/1. 321]. 1599: Enedy Mattias Deak Hozot Bechj Marhatt ... 1 Ladaban. Zablia wasak 1/50 [Kv; Szám. 8/XIV. 39 hj]. 1623: Leorikének Jutot haro(m) zablia vas az keszerw leoteol (!) valo Reszel eggiut neki teszen f. 1 d. 5 [Kv; RDL I. 121]. 1627: Egy szablia vas. aestimaltuk tt f.—d. 75 [Kv; i.h. 132].

szablyavillogás szablyacsillanás/csillogás; luciri de săbii; Säbelblitzen. 1585: Annos Maytini Gergelne vallia, latam hogy chapkodnak vala Az Lengielek, Az zablia villogast(is) lattam [Kv; Tjk IV/1. 535]. 1637: Hallottam az rivalkodásokat veszekedéseket s az zablia villogastis lattam [Noszaly SzD; WassLt Kis Thamásné Laszlo Martha (40) jb vall.].

szablyavonás szablyakihúzás/vonás; scoaterea săbiei din teacă; Ziehen des Säbels aus. 1597: Sententia Sedis. Miuel hogy zoüal valo p(ro)positioiaban az Actor az rah tamadaser vt allasnak terhen zollott, es zablia vonaserth halal akaraso(n)nis ... Az bizonsagok pedig megh vallyák az vt allast, es zablja vonast, Az vt allasert 24 ghira(n), Az zablia vonaserth halal akarasnak terhe(n) vagio(n) az Inctus [Uszt 12/19].

szabó I. croitor; Schneider. 1592: keöüetkezik Az postasagra walo kelch(eg) 7 die february Battery Boldisar Zaboyatt Zabo Janost vzyi Timar gergy 2 Loüan Postan Tordara f—d 50 [Kv; Szám. 5/XIV 279 Eppel Péter sp kezével]. 1595: Cziernara atta(m) az zabanak f—/16 ... Kapoczra atta(m) az zabanak f—/10 [Kv; i.h. 6/XIV. 9]. 1597: Lameknek az Bogaty Miklos fianak Az tw kegelmetek alumnusanak ... Egy sing három fertaly fodor iglert Nadragnak —/80. Az Chinalasatwl az Nadraganak ... —/20 Az Menteienek földoszatwl az zabanak —/12 [Kv; i.h. 7/XIV. 8 Masass Thamas sp kezével]. 1598: Egi zen wczay küldusnak hogi az zwrt ki walchia az Zabotol atütk f—d 12 [Kv; i.h. 7/XVI. 41]. 1600: Egi zegini mendicansnak váltottam ki egi szwrit az zabotol d 20 [Kv; i.h. 9/IX. 29]. 1607: Czere Birtalan az Nadragat az zabohoz kwlte volt [Mv; MvLt 290.439]. 1610: Buday Mihaine Margit Azony oda ahoz az hazhoz Jart az Santa zaboni [Dés; DLt 321a]. 1621: Estwe keseön erkeözuen ide eo Fligének Vrunknak Satorhoz valo Zoboy Szabo Istwan, es Zabo Janos ... Satorokat Viuen odaki Vrunkhoz [Kv; Szám. 15b/XI. 54]. 1625: Vrunk eo felge paranchyolattayara keottettünk keonteos premezni valo ezüst fonal premet, mellyet az eo felge Zabojanak Baranyaj Janosnak adua(n) kezében ... fizettünk az munkajatul f.12 [Kv; i.h. 16/XXVII. 1]. 1632: egiszer Földuari Janossal Szebenben mentönk vala, es haza jöüöben, Meggiessen valan be egi emberseges Szabonal es az gazda kerdeze töllönk mint vagion Geörgi Deak [Mv; MvLt 290. 98a]. 1674: Folthi Kato szamara hogy az kek viselt szoknyajat beszterczen be sztek es veres barsony vallatis hogy hozza igyengettek adta(m) az szabanak de 40 [Beszt. körny.; Törzs]. 1699: az Szabók házában ... van ... Fenjö deszkákból valo fejér paraszt ágjak Nro 3 ... Fonal vető Nro 1 [O.csesztve AF; LLT Gyulafi László lelt.]. 1705: Az éjszaka 12 órakor egy Tyukodi nevű öreg emberünk, aki még Bánffi Dénesnének, mikor még legelsőben férjhez adták véle adott szabója volt ... meghala [WIN I, 374]. 1721: az Halo Mente iránt nem

talaltam oly szabóra az ki tudna csinálni [Ks 96 Bornemiza Imre lev. Nsz-ből]. 1755: Szabok(na)k Tőre xr. 24 [TL Teleki Ádám költségnaplója 41b]. 1807: az also három szobában a mint menyen az ember bal kézre egy szabo vagyonszálya [Kv; Wlt Papp Sámuel lev.]. 1823–1830: a köntösöm újítani akarván, elmentem egy szabóhoz, és azt a boltba híván, vásároltunk valami szürkés mellirtes posztót kurtan német nadrágnak s lájblinak [FogE 169].

Szn. 1436: Zabo [Kv; Csánki V, 316]. 1453: Jacobus Zabo. Zabo Myclos. Zabo lucas [Kv; TT 1882. 531, 533–4]. 1513: Petrus Zabo [Dés; Dlt 93]. 1526: Petrus Zobo [Dés; Dlt 115]. 1530: Stephano Szabo fl II [Vh; DomH 67]. 1554: Zabo gergel. Zabo Andras [Kv; Szám. I/IV. 3, 40]. 1555: Paulus Zabo filius q(uon)dam Emerici Zabo [Kv; Tjk 32]. 1558: Zabo lazlo [Kv; TanJk V/1. 22]. 1568: Anna c(on)sors gregory zabo. szabo lazame [Kv; Tjk III/1. 210, 229]. 1570: Zabo peter zabo Miklosneh [Kv; Tjk III/2. 85, 196]. 1571: Zabo Estwan [Retteg SzD; BesztL 3514]. 1578: Fabianus Zabo judex [Dés; Dlt 201]. 1588: Zabo Demeterth [Torda; Pk 2]. 1589: Zabo Thamost [Szu; UstZ]. 1591: Zabbo Marton [Kv; Szám. 5/1. 75]. 1598: Poztometheo Zabo Martonne Anna azzonj [Kv; Tjk V/1. 230]. 1602: Szabo Gergely lőfő [Bánkfa Cs; SzO V, 238]. Szabó Mihály szab. [Kásonújfalú Cs; SzO V, 218]. 1606: Matthias Zabo de Hoggia nob. [UstZ 20/221]. 1612: Stephanus Nyilas alias Szabo Hungarus [Kv; PolgK 123]. 1614: Szabó Peter jb. Zabo Janos jb [Komollió Hsz; BethU 238]. 1627: Szabo János Molnos. Szabo János Koncz. Szabó János Virágh. Szabó István Kerekas. Szabó Miklós Nyírő^a [Mv; EM XVIII, 401. — ^a A felsoroltak mind szabómesterek]. 1634: Zabo Gyurka [M.köblös SzD; Dlt 383]. 1638 k.: Zabo Jakab eős iobbagy [Szászfenek K; GyU 34]. 1653: Nagy Szabó Ferencz [ETA I, 125 NSz]. 1687 u.: Nagy Szabó Miklosné Szilagyi Ersébeth [Harasztkerek MT; MMatr. 116]. 1700: Szabo Peter. Szabo Peterne [Dés; Jk 307–8]. 1716: Szabo julia [F.csernátón Hsz; HSzjP]. 1722: Szabo Gabor pp [Szárhegy Cs; LLt]. 1735: Szabo Mihalyne alias Szitasne [Kvh; HSzjP]. 1745: Kalaputi Szabo János [Nagy-szeg Sz; Wlt]. 1751: Nemzetes Szabo Gergely Vram [Kv; KvRLt X. A. 43c]. 1762: Paulus Horvath al(ia)s Szabó [Torda; Tjkt V 144]. 1791: Szabo Andrj [Aranyosgaigó Sz; Jhb I/23]. 1805: A Szabo Familat a Mlgos Kir Tablais ... valóságos armalistai nemesek(ne)k Itéletével talalta [Szu; Borb. II]. 1819: Szabo Borbára [Kv; Pk2]. 1823–1830: Fogarasi Szabó Sámuel [FogE 58]. 1850: T. Balog Lajos Ur, és nője T. Szabo Rátz Károlina aszszony [Ne; DobLev. V/1297].

Hn. 1656: Szabo Janos neuú Bastia [Fog.; UF II, 102]. 1669: Az Szabo mihaly tava farkanak (sz) [Mezőbánd MT; EHA]. 1715: Szabo gödriben [Étfva Hsz; Borb. II]. 1727: Szabo nyiresen kívül [Bibarcfa U; EHA]. 1744: a Szabo szegbe (sz) [Szentdemeter U; EHA]. 1762: A Szabo Kosánál (sz) [Szilágycseh; EHA]. 1786: A Szabo Josef Ur(am) Malma Gáttýára jövőben (sz) [Szentmárton Cs; EHA]. 1818: Szabo mezeje [Küsmöd U; EHA]. 1853: a Szabo revinel (sz) [Gelence Hsz; EHA]. 1862: Szabo köz [Mv; MvHn].

Szk: magyar ~. 1768: egy vándorló korhel Magyar Szabó [MKG] * német ~. 1736: A Német Szabonak az Urfi számára két nyári melyre való csinálásáért ... fhum. 1 den. 76 ... más hasonló két nyári foszlánnak csinálásáért ... fhu. 2 den. 34 [Kv; Szentbenedek SzD; Ks 72/53] * olasz ~. 1594: az vrunk olaz zaboyath vitte volth Madarasi Mihali

2. Ioan Deesre [Kv; Szám. 6/VI. 18] * udvari ~. 1673/1681: Hunyadon Iako Many Peter valaszsa. Udvari Szabom lévén mar ez utan nem léssen szorgos szolgálattya [VhU 449 Thököly Imre vál.]. 1758/1792: Szabo Sándor br Kemény György conventios udvari szabója [O.péterlaka TA; EHA]. 1823–1830: Ezen id. báró Bánffí Farkas úrhoz állván tehát udvari szabónak az apám, mikor a Mlgos Királyi Tábla Vásárhelyre ment, akkor az apám is a praeses úral odament [FogE 62] * vándorló ~ → magyar ~.

2. tbsz szabócéh; breasla croitorilor; Schneiderzunft. 1589/XVII. sz. eleje: az Varosnak edgik reghi Torniat, Bastiaiat, az mely dél feleol, az Szabok szegh torniatol niugot feleol harmadik, mind az két fele mesterek^a egész cehul egi arant valo keolczeggel oltalmazzák [Kv; KömC Art. 3. — ^a A faragók és a rakók]. 1653: Indul az egész tábor és Kolosvár alá menyen és löleti egy ideig a szabók tornyát | Ebben az esztendőben volt bírāja városunknak Pál deák uram, és a Kozma-utca felől való bástyát — a ki mostan a szabóké — elvégzé melyet azelőtt 1638-k esztendőben a Nagy Szabó Péter bíróságában kezdettek vala építeni [ETA I, 65, 148 NSz]. 1658: Az Szabok Torgyanal (!) Vagio(n) egy hold Buza es Roz vetesem [Mv; EHA].

3. jelzői haszn-ban; cu funcție de atribut; in attributivem Gebrauch; szabómesterségben használatos; de croitorie; beim Schneiderhandwerk gebraucht. 1824: Egy, Szabo Teglázo Vass [Fugad AT; HG Mara lev.]. 1844: Pászka Móses vitt el egy szabó téglázóvasat is [Dlt 1042 nyomt. kl].

szabóasztal masă de croitorie; Schneidertisch. 1823–1830: amint ő^a varrt a nagy szabó asztalnál, engemet sokat ültetett a lábánál az asztallábon [FogE 78. — ^a Egy szabólegény].

szabóbogár vörös poloskafaj; Pyrrhocoris apterus; vacadomnlui; rote Wanzenart. 1870 k./1914: Gombozás: a tavasz első szabadban üzött játéka. Mihelyt a falak mentén a sar annyira szikkadtott (a szabóbogár előmászása idején), letapostatott, hogy 3 lépésnyire lehetett szárazon mozogni: mindjárt sorjába fűrtattak a tenyérmény lyukak s folyt a lyukbavetődsi [MvÉrt. 14].

Sz. 1770: Légy magadnak, spaczéroz már, Mint a nyöstény szabóbogár [EM XX, 499 Dersi István, Diarium Elegans c. daloskönyve].

szabócéh breasla croitorilor; Schneiderzunft. 1637: Ő kglmek az búcsületes marosvásárhelyi szabó czéh vgymint Nagy Szabó Ferenczet és Nyírő Szabo Lukácsot választatának czéh mestereknek (igy!). Táblás czéhmasternek Nagy Szabó Ferencz vramat, ifiú czéhmasternek Nyírő Szabó Lukács uramat [Mv; EM XVIII, 403]. 1646: Uolt az B. Nemes Szabo Cehnek egy keues Ezeöst marhaja, Egy kis pohar, Eöt Ezeöst kalanok^a [Kv; SzCLev. — ^a Folyt. a fels.]. 1647: die 1 Januarii Az kiknél az búcsületes szabó-czéh pénze künn maradtott restantiára, így következnek^a [Mv; EM XVIII, 404. — ^a Köv. a fels.]. 1651: az búcsületes szabó-czéh ... fizettek az szabómestereknek az czéh pénzből f. 6, mivel az 1648, esztendőben fejedelem dolgára Fejérvára kényszerítették volt menni köntösök készítésére [Mv; EM XXI, 536]. 1658: Leodévo szerszamim az menyevagyó(n) Az Szabo Czhenak azokból hagyok Musketat Nro: 1. [Kv; Nagy Szabó Ferenc végr.]. 1757: Nagy Szabó Andráas a nemes szabó chének hitcs czéhmastera [Dés; DFaz.

20]. 1845: a' Szabo Czéh Tagjai őszve gyűlvén, 25 vRforint büntetést kívántak réam sujtani 's rajtam zsarnokilag fel tsikómi [Mv; Mv-i szabó céh iratai]. 1846: A' Déési Betsületes nemes Szabo Czéh anélkül — hogy Principálissam panasztolt volna a' nemes Czéhnek műhelyéből fel tiltatt [Dés; DLT 850].

szabódészka a csizmadia- v. szíjgyártómesterségben használt bőrszabásra való deszka; scindurá de croit; Zugschneidebrett. 1788: Csizmadia mű szerhez való portékák Szabo Deszka mellyen csizmát szabnak 1 [Mv; MvRK 6]. 1810: Két szabó deszka Egy hársfa jó szabó deszka xr 45 [Mv; MvLev. Trincseni Mihály szíjgyártó hagy. 18–9].

szabódik mentegetődzik; a se scuza; sich weigern/herausreden. 1573: Adam Katws Zok Peterne hity vtan vallia hogy Azt halwan Kapa Myhalne valaztig zabodot es eskwt hogi Bwntelen Benne [Kv; TJK III/3.58]. 1595: Biro W(ram) para(n)czola meg az 2. Ispannak, hogy adgyanak 4 köblet az hordasra az maioragsbol: Ne vetnök az Terhet, csak az szegeny varosf Nepre: Erössen szabadek hogy nincz [Kv; Szám. 6/XVIIa. 273 ifj. Heltai Gáspár sp kezével]. 1597: Tummes (?) Wendler vallia zolitanak engemet az Lato Mester vramm hogy lass(m) michoda húst arol Paztor Istwan ackor Paztor Istwa(n) elegge zabodek hogy hogy io hús, de latny walo dolog wala hogy deogh volt | Sas Jakob Monostor kapuba(n) szolga vallia: Egykort mondok Hegedüs Jstuannal nekj, igen szereted az Daikat ő is teged igc(n) szeret, miért hogy ne(m) veszed ell Mi előttünk váltig zabodot, hogy ő nekj ne(m) kell, nem veszi is ell, mert tisztatalan személy [Kv; TJK VI/1. 6, 136]. 1609: az Biro zabodnj kezdde hogi eo Nem hozat mert nincen [Dés; DLT 318].

szabogat 1. (faanyagot) felszabdos; a tăia (materialul lemnos) după măsură; Holzmaterial zerschneiden. 1791: Az asztalos munkájatis meg alkudtom a Gyogyi Pap Öttsével, és már az ablakokat és ajtókat kezdetteis szabogatni [Bencenc H; BK. Bara Ferenc lev.].

2. (ruhát) szab/varr; a croi/coase (haine); Kleid schneiden. 1584: Molnar Leorincz Es Jller Andras vallia hogy giogitot es Zabogatot foldozot es azal elt⁴ [Kv; TJK IV/1.223. — *Szabó Kató].

3. vmihez méreget; a compara/confrunta (cu ceva); nach einer Sache richten. 1764: főcémester Diénes András atyánkfia <há>zánál celebrálván, az arbitrativa sessio az <cau>sának revisioját meghallgatván, az nemes céh részéről feladatott punctumokat ventillál<ván> előbbeni conclusionumokat szabogatván más nemes céhek módjához is rendjeket tettünk egy <ilye>tén deliberátumot [Dés; DFaz. 22].

szabógyűszű degetar (de croitorie); Fingerhut. 1823–1830: egy kést az asztalba játékból belé akarván ütni, a keze azon lecsúszván, a mutatóujját elvágta, s a merőn maradván, a középső ujjába fogta a tűt, a szabógyűszűt a gyűrűs ujjába tévén, csakugyan a szabóságot így nem folytathatván, azután kádározást folytatott [FogE 58].

szabóház szabóműhely; (atelier de) croitorie; Schneiderwerkstatt. 1594: Az Varbeli hazakban ualo Inuentarium Az szabó hazban. Aztat uagion No. 2. Almarium vagion

No. 1. Vy zeőkreni zaaros No.1. Hozzu Pad zek No. 2 [Somlyó Sz; UC 78/7. 22, 28–9].

szabóinas ucenic de croitor; Schneiderlehrling. 1629: Zabo Peter en Szabo Inasom volt [Kv; TJK VII/3. 72]. 1705: Ugyan két gyermek, egyik egy szabóinas, a kis Bethlen Elek jobbágya, más a Gyulainé asszonyom szakácsnasa el akartanak menni együtt [WIN I, 554]. 1729: Usore Thodor Szakác Inas Bute Istok Szabo Inas Mathe Josi Ifjú legénj Takác Inas [Marossztygyörgy MT; Ks 23. XXIIb]. 1744: Sütő Jantsi szabóinas [A.zsuk K; EMLt]. 1770: a koltsár és a' Szabo Inasis eo Nsgával edgyütt egy Házban háltnak [Bencenc H; BK sub nro 1027]. 1823–1830: az apám bement Vásárhelyre, és ott egy Ústgyártó Szabó Sámuel nevű emberhez szabóinasnak beállott [FogE 60].

szabókés szíjgyártó kés; csütj de croit; Schneidmesser/Schneiderschere. 1810: Három szabó kés xr 9 Egy csont nyelvű szabó kés xr 3 [Mv; MvLev. Trincseni Mihály szíjgyártó hagy. 17–8].

szabólegény 1. calfă de croitor; Schneidergeselle. 1585: Joannes Scholcz Beszterczey Grűsz Istwan(n) zabo legénye | Varro Caspame vallia, Grűsz Istwanne, Az zabo Georgy huga Zabo Georgy eleybe kwldé az Zabo legennyet [Kv; TJK IV/1. 436]. 1588: Ertyk eo kegmek az paticulariusne feleol valo panaszt hogi Egy zabo legennyel egywt Laknek [Kv; TanJk I/1. 80]. 1602: Zabo Andras Zabo legény [Kv; TJK VI/1. 624]. 1653: Akkor én Kolosváron lakom vala, szabólegény voltam, vén Palástos Istvánt szolgáltam [ETA I, 53 NSz]. 1681: hallottam, hogy Ingett keszenőt adott volna Borbelly Janosne Aszszonyo(m) a' Szabo Leginynek [Dés; DLT 445 Anna Czepellyes cons. Martini Végh (18) vall.]. 1748: Albert Mihály Szabó Legény Fia Albert Pista [Kv; TJK XVI/6. 75] | Azt tudom hogy Szabó legény volt, és tsak vékonyan birta magát [Torda; Borb.]. 1823–1830: a' Falu végén pedig tanálkozván egy 'Sidonéval, kérdeztem, hogy volna é a' Faluba egy Josef nevű Szabo legény? [FogEK 461]. 1828: Mária Sinka Mártonné meg bírálá előttem a' maga részére ezen írasomat mutató Tordai 'Sig' mond nevezetű bujdoso Szabo Legény testvér Öttsét [Nyárádszereda MT; DobLev. V/1144 Ertei Pál M. Szeredái Ref. Pap Dobolyi Sigmondhoz].

2. jelzői haszn-ban; cu funcție de atribut; in attributivem Gebrauch. 1757: Groff Kornis Sigmond Vrnak Szabo Legény szolgálja el szőköt [A.gyékényes SzD; Ks Jura Tordor (36) ns vall.].

szabómájszter szabómester; maistru croitor; Schneidermeister. 1826: Dési Szabo meiszter Fodor Moyzes Uram [Dés; DLT 704].

szabómester croitor; Schneidermeister. 1608: Itt Feyer varat lako Zabo Mesterek adgiak keónieörgéseknek általa ertiseonkre, hogy az w Priuilegiumok, ellen, ez helyben, sok külömb külömb Zabok zallananak" [Gyf; Törzs fejr. rend. — *Folyt. a részl.]. 1629: vöttünk ő felsége itt létekor az szabó mester uraim, hogy az szekér födelét csináltak uraimnak ő kgemeknek bort cup. 4 [Mv; EM XXI, 535 a szabó céh ir.]. 1651: az böcsületes szabó-czéh ... fizettek az szabómestereknek az czéh pénzéből f. 6, mivel az 1648. esztendőben fejedelem dolgára Fejérvára kényszerítettek

volt menni köntösök készítésére [Mv; i.h. 536]. 1652: mikor vrunk ő nagysága szabó mestereket kéréte Rannótra a darabantok ruházatjára, vöttünk két font sajtot, ismét két font szalonnát d. 40 [Mv; i.h. 536].

szabó-mesterember croitor; Schneider. 1823: Szilagyi Josef ... az bitskát elé vévén így Szabo mester emberhez kezdet döfözödni [KLev.]. 1823–1830: A felső szomszéd-ban lakott egy Kis Szabó Péter nevű szabó mesterember | Ez a Virág János szabó mesterember volt. Mind csak harisnyákat csinált, s a vásárban adta el. Egyébként nem szabós-kodott [FogE 85, 284].

szabó-mesterlegény calfă de croitor; Schneidergeselle. 1790: Endrédi Josef Szabo Mester Legény egy ide valo Reformatus Városi Ember Leányával meg mátkásodott [Kv; SRE 265].

szabómesterség szabóság; croitorie; Schneidere. 1679: Szabo mesterséghez valo teglazo vas nro 1 [Uzdisztpéter K; TL. Bajomi János inv. 72]. 1754: Néhaj Szabó Péterné Aszszanyomat hitták Makai Krisztinának (:innet tudom hogy szabó Mesterségen Inaskadtam eő Kegyelmenél:) [Ne; Doblev. I/269 Samuel Balasai (61) vall.]. 1783: midőn Báro Apor Anna férhez ment én akkor Szabo mesterség tanulására voltam [Sárfva Hsz; HSzJP Nobilis Michael Kondrat Miles L(imitaneus) Equestris de Sárfalva (49) vall.].

Szk: –et űz. 1823–1830: Fogarasi Szabó Sámuelnek a felesége, aki egy kisdob asszony volt, űzte a szabómesterséget, mégpedig úgy, hogy egy szabótarisnyát a nyakába vetvén, abba hordozta mivszereit, s faluról falura járt dolgozni az urakhoz, s még katonatiszteknek is dolgozott [FogE 58–9].

szabómunka muncă de croitor, munca croitorului; Schneiderarbeit. 1809: A Groff kalpogjának Szabo Munká 2 Rf. ehez a Szöts Munka 2 Rf [Kv; TKhf]. 1829: Kádár, Kováts, és Szabo munkára, Pokrotzok rámázására, fa vágásra 's több egyéb költségekre, a' melyek az Háznál tétettek ment Rf 46 xr. [BLt 12 a kv-i dolgozóház nyomtatott szám.].

szabómű szabómesterség; croitorie; Schneiderhandwerk. 1622: szegődtették be Nagy Szabó János uram fiát Istókot, Sarkó Szabó István uramhoz 3 esztendőre szabó műnek tanulására [Mv; EM XVIII, 400]. 1628: Nagy Szabó Istvánhoz szegődték be inasságra Telegdi Mátyást 3 esztendeig szabó műre [Mv; i.h. 401]. 1629: szegődtették be Nagy Szabó Györgyhoz Nánási Máté fiát Istókot az szabó műnek tanulására három esztendeig szegődtették be az Csiszár Gálné asszonyom fiát Istókot a szabó műnek tanulására három esztendeig [Mv; i.h.]. 1642: szegődtették be az Nagy Szabó Ferencz uram fiát János deákat az szabó műnek tanulására ugyan magához [Mv; i.h. 403]. 1665: Szegeottünk bé az Szabo műre Gyurkot egy Lengyel Inast Toroczka Jánoshoz, attak teolle f 4 [Kv; SzCLEv.].

szabóné szabónő; croitoreasă; Schneiderin | szabó felesége; soție de croitor, Frau des Schneiders. 1570: Angalyt Borbel Marthon Zolgaloia ezt vallya, Azt hallotta hogy az zwr takachne kwrwaza volt az zaboneth oda be az habza az ablakrol [Kv; TJK III/2. 94]. 1600: Zeochy Peterne Varady Margith azzony ... vallya ... az Ablakon tekintek be

amelyben ez Zabo Marton gazda(n)k lakik vala, azt latom hogy az monostori zabonewal egy Agyban fekszik vala coze eolelkezwe | Zeochy Peterne Varady Margyth azzony vallya az nap harman mind egygeott Jwanak az dayka es az monostory zabone [Kv; TJK VI/1. 489]. 1787: eő Nagysaga Szabonéja [Backamadaras MT; CsS]. 1788: Regiments szabónénak 26/40 [WLT Cserei Heléna jk 19a]. 1806: az Özvegy Szabonénak 3 köb(öl) Búza [Tresztia H; Ks 109 Vegyes ir.]. 1823–1830: Ez a szabóné szállásomra jöven mondja, hogy a leány nagy keserűségben vagon, Azért kér, hogy menjek az ő, ti a szabóné házához, hogy a leány bár kettőt szólhasson velem | Én szemérmesebb vagy talán kevélyebb voltam, mintsem a szabónétól a dolognak titkát kérdeztem volna [FogE 292].

szabóolló foarfece (mare) de croitorie; Schneiderschere. 1585: Ket hytwan Zabo ollo d. 50 [Kv; KvLt Vegyes I/24]. 1627: Egy io szabó ollo aestimaltuk f—d. 32 [Kv; RDL I. 133]. 1653: Egj öreg ollo Egj Hehel jo zabo ollo [Ilencfva MT; DLev. I-IIb. 12]. 1737: Egy Szabó olló [Br; ApLt 5 Apor Péter inv.]. 1787: Két nagy szabó ollo Dr. 40 [Mv; MvLev. Nagy György hagy. 5].

szabóság szabómesterség; croitorie; Schneidere. 1691: Szabo Simon fia Haranglábi vr(am) eő kgmét szolgálta szabóságával [Harangláb KK; Ks 39. XIV 1]. 1761: Tot Jeremiás Ur(am) szabóságot tanulván, jo darab ideig oda vándorlot [Ne; DobLev. II/328. 5a Rebeka Földösi quondam civis Danielis Konya rel vidua (62) vall.]. 1823–1830: Itt folytatta az apám megint mesterségét, a céhbeli mesteremberek a Tabulae praeses úrhoz a Tanács által panasza is mentenek, hogy tiltsa az idegeneknek való dolgozástól, de a praeses úr azt felelte: A szabóság neki tanult mestersége, én attól el nem tilthatom [FogE 62]. — L. még i.h. 58.

szabóskodik szabómesterséget folytat; a se ocupa cu croitoria; als Schneider tätig sein. 1752: Filimon Urszully Malomszegen Milgos Baró Bánfi Farkas Ur Földin szabóskodik ... hivattya magát Szabo Ursznak [Búamező SzD; Ks 16. LXVIII.]. 1823–1830: Ezzel az udvarral ismeretes volt az apám, mert a gróf Bethlen Sámuel atyja udvarában szabóskodott volt | Ez a Virág János szabó mesterember volt Mind csak harisnyákat csinált, s a vásárban adta el. Egyébként nem szabóskodott [FogE 99, 284].

szabótarisznya szabószerszámok számára való tarisznya; traistă în care transporta croitorul unelte sale; Sack für Schneiderwerkzeug. 1823–1830: Fogarasi Szabó Sámuelnek a felesége űzte a szabómesterséget, mégpedig úgy, hogy egy szabótarisnyát a nyakába vetvén, abba hordozta a mivszereit [FogE 58–9].

szabott 1. kiszabott; (care este) croit; zugeschnitten. 1648: A kapu felet vagon egy negy agason allo sendelies tomaczos nyari fel haz Vagon benne 6 bokor szabott botskor beör [Porumbák F; UF I, 879–80]. 1773: Egy vij gyapatos vászonbol szabott ing [RLt Salánki Ráchel lelt.].

2. hozzászabott/illő, találó, potrivit, care se potrivește cu ...; angepaßt. 1648: Harmadik also házra nyilik, hasonló festékes, záros, az irt aytokhoz szabott ajto es illetett minden modon [Komána F; MF I, 926].

Szk: *testéhez ~. 1800:* Gautieur Friedrich August visel tsuka színű, testéhez szabott fekete hajtásu köppeneget [DLt nyomt. k].

3. kijelölt; marcat, indicat; markiert. 1585: Az feleky Juhokatis Azonkeppen bewntessek, ha az zabot határ kiweól találaiak Johokath [Kv; Tanjk 1/1.12]. 1589/XVII. sz. eleje: Valamely Mester az eő neki zabot helylere az Cehben nem wlné, seőt az Iffiu az wdeős mester helliet szant szandekkel maganak foglalna, huszon eőt penzel bwntessek [Kv; KőmCArt. 25]. 1767: Ha hol a' bányák(na)k a' szomszéd bányákkal aemulatioiok vagion, ilyen helyen a' bányászok reggel az arra zabott és egy más Consensussából tett bizonyos Jel által kezdjék és Végezzék munkájokat [Torockó; TLev. 7/1].

4. megsabott, előírt, megállapított; stabilit, fixat, prevázut; bestimmt. 1764: Madarasi János öklime a nemes céh céhmersége elviselésével és azon hivatalnak szokott és zabott onussa befizetésével ennek előtte bizonyos időkkal nemes céhét contentálta [Dés; DFaz. 22]. 1765: az pénzt, ha az zabott üdöre meg nem szerezzük, s nem adminisztrálttjuk, a Tömleczebe küldi a Biráket [Marosszimre H; Eszt-Mk Vall. 213]. 1780: Senkinek olly helyekben tsak közélis Nyárban bányászkodni, semmi szín és pretextus alatt meg nem engedtetik, valaholott Város törvénye szerént zabott munkáju bányák, és tiltott helyek szoktanak lenni sub poena fl. 12 [Torockó; TLev. 3a]. 1780/1804: (A) rendes munka tételben reggel a' Bányászok az arra zabott és egymás consensusából tett bizonyos Jeladásra kezdjék és végezzék munkájokat [uo.; i.h. 7, 42]. 1848: Lakatos Béniámin jelenti Mivel Kulitsecch András a Czéh által elejeben zabott rendszabáljokat illón nem tartatta ... Lakatos Béniámin legénye továbbé tartásától fel oldoztatik [Kv; ACProt. 28]. 1875: ki egyházi közmunkára kirendeltetvén, a zabott munkát hanyagság vagy macaksságból nem teljesitené, az azon időben folyó igás vagy tenyeres napszám árában marasztaltassék el [Damos K; RAK 199].

Szk: ~ ár. 1705: Ugyan az úr egy csanádi bort kezdetvén ki, harminckét pénzen ejtelét a magyar urak számokra, hogy pénzen iganak belőle, melyből az maga fia is Dienes pénzen, úgy mint zabott árán iszik belőle egy-egy ejtel, amikor pénzt kaphat valahunнан nyavalyás [WIN I, 587]. 1784: Grof Toldalagi László Ur ó Nga M Vásárhelyi Nemes Udvar házának Felső Tractussában, az Uttza felől való nagy Palotáját adja által Fridricht Novák Ó Kegyelmenek és Feleségének az alább meg nevezendő Naturaléknak zabott árrokon kívül, magok teljes tettzése és Limitatiojok szerint kereskedhessenek [Mv; Told. 16/87]. 1823–1830: Az ilyen ordinaire postán való utazásnak mind zabott ára vagyon, melynél sem többet, sem kevesebbet nem vesznek [FogE 254] * ~ *makkbér*. 1765: (A jobbagyok és zsellérek) tartozzanak Makknak idejen a' Sertésekből minden tizedikből Dézmat adni Makk létében zabot mak bért adni [Topasztkirály K; JHBK LI. 27] * ~ *óra*. 1780/1804: Mikor a' Város Birája vagy polgári bizonyos Törvényes napot rendelnek, a' zabott Orára, mely dél előtt legyen, mind az Esküttek mind a' peresek, mind a' procátorok sub poena flor. 3 megjelenyenek [Torockó; TLev. 3a] * ~ *rend*. 1640: Szolgálatyok allapottyaban zabot rendet nem tarthatni [Fog; UC 14/48. 13]. 1681: Szépvtzi harminczadnak és eőrneke álloji az igaz ügyben és kereskedésben járó embereket annak zabott rendi szerint való taxával, vectigállal, harminczados czédulája mellett békével bocsássanak [CsVh 104].

szabta szk-ban; in constructi; in Wortkonstruktionen: *törvény* ~ törvény meghatározta, törvény által meghatározott/előírt; prevázut de lege; vom Gesetz vorgeschrieben. 1849 u.: a ház, melynek törvényes hivatása törvényeket hozni és a ministeriumot Controllirozni a kormányzásba, mihelyt maga elegendne bele a kormányzásba, túl csapong e törvény szabta határokon [EM XLIX, 547 Zeyk Károly kezével]. 1858: Reformálódott Bakos Julianna a' graeci Ritus vallásból a' törvény szabta négy hét után [Gyalu K; RAK 48]. 1859: Kertész Károly 21 éves ifju legényt a Romano Catholica vallásból a' törvény szabta uton vettem át vallásunkra [Szucság K; REAk 46].

szacellum kápolna; capela; Kapelle. 1634: Az mi peng az Rez Tablara valo kepeimet illethj, es Romabol hozott Oltar Reliquiaimat, ha az Paterék be joehetnek, es itt az Orszagban Collegium lehet, azokbol mind az Collegium Sacellumiaban, egy igen szept Oltart epiczenek, eo kegmek magoknak [WassLt Wass János végr. — "Jezsuita páterek].

szacska l. szecska

szád l. hegyszorosnak/völgynek kezdete/bejárata; gura, deschizătură; Mündung, Eingang. 1592 k.: egyky földem ... volna az Chiere haton az Nagy völgly zadan azt ennek az varos eőreök földem helyet atta [UszT].

Hn. 1350: aque Nogzad [Marossillye H; DocVal. 118]. 1590: Heazo Zadanal valo feold [A. boldogfva U]. 1648: Vásár Szadon (sz) [Hidalmás K]. 1651: Eormenies szadaba ! [Körispatak U]. 1653: szalo szada neü helyben (sz) [Tarcasfva U]. 1679: Hoszszu Ay szadan (sz). Gorsád száda(n) (sz). Konczod száda(n) (sz) [Vadasd MT]. 1693: Bök szadb(an) (k) [Vargyas U]. XVI. sz. v.: Illjes aj szadan alol. Bota szadaba [Kál MT]. 1729: Atyha Szadan (sz) [Pálfa U]. 1731: Szád pataka tövönel edgy darab föld [Kásonújfalú Cs]. 1746: Az Szád Lapossan (sz). Híred Szádán (sz). Harmad völgy Szádán (sz) [Vadasd MT]. 1773: Erdő szád (sz) [Szárhegy Cs]. 1775: A Palástas Völgy Szádánál (sz) [Oklánd U]. 1781: Palo szeg száda nevü helyben (sz, k) [Kecsetkislud U]. 1783: Bodon száda (sz) [Pálfa U. — "Ugyanebben a vallatásos összeírásban az itt levő földet Bodon Torkában valónak mondják]. 1787: Süvényes Szádánál (sz) [Körispatak U]. 1815/1817: Az Hat kuta szádán (sz) [Béta U]. 1821: Havad Szádába (sz) [Makfva MT]. 1849: Bartsa szadaba (sz) [Körispatak U].

2. út/utca bejárata; începutul străzii; Beginn/Anfang der Straße. Hn. 1781: Az utza Szádába (sz) [Kecsetkislud U]. 1797: Szakat ut Szádánál (sz) [Bencéd U]. 1799: Körös út szádában (sz) [Fiátfva U]. 1864: oláhok utja száda [Alfalu Cs; GyHn 22].

3. építmény bejárata/nyílása; intrare, deschizătură; Eingang. 1727: Ezen Csűrös Kertnek a' Közepiben szalmás nagy Csűr vagion, mely(ne)k edgyik vége (:vagy száda:) délre, a' másik peng északra áll [Csákiigorbó SzD; JHBK XXVI/13. 15]. 1763: A ... Kortsoma Ház(na)k kamarája alá, egy Föld Pinczetskeis vagyon ásva Melynek száda felett hitván régi drániczváu fedet, és fenyő fábol való deszkakkal két felől bé tsinált árnyék van [Hortobágyra Szb; Born. XXIXa. 19 néhai Hortobágyi Gergely György conscr. 28].

4. kemence szája; gura cuptorului; Heizöffnung des Backofens. 1751: égy Sütő kemencze szádán lévő Vassaval

edgiütt [Gyéressztkirály TA; SzentKzs Conscr. 7a]. 1781: Egy sima Zöld Kalyhábol valo Kementze, vagy Füttő melynek szádán Vas ajtótska zárjával [Mocs K; CU].

5. edény szája, nyílása; gura, deschizătură; Öffnung. 1832: a' kander' szád-szélessége 7 1/4 hüvelynyi [DLT 535 nyomt. kl].

6. ? széles száju edényféle; un fel de oală cu gura largă; Gefäß mit weiter Öffnung 1687: Egy Pohár Szék. Egy Szádb(an) kender mágh, Egy kevés árpa [Veresmart TA; Berz. 11 87/1]. 1806: egy romladozott száda Lugzo [Bodola Hsz; BLt].

A címszó forrásjelzet nélküli adalékai az EHA-ból valók.

szádok, száldok hársfa; tei; Linde | hársfa erdő; pădure/păduire de tei; Lindenwald. Hn. 1592 k.: coreoksegemet hiak Szaldok newu helynek [Szu]. 1668: Zádok kutnál (sz) [Bö MT]. 1688: Zádog alatt (sz) [Szentgerice MT]. 1740: a Szodok patakára jár véggel (sz) [Egrespatak Sz]. 1758: A Szoldok hágojába(n), az árak mellett (sz) [uo.]. 1783: Szoldok ret [Somlyó Sz]. 1785: A Zádok alatt (sz) [Harasztkerek MT]. 1865: Szodok gödör (e). Szoldok gödör alya [Zilah]. — A jelzet nélküli adalékok az EHA-ból valók.

Vö. a száldok címszóval.

szádok-budunka hársfából készült bödön; budái/putină din doage de tei; kleiner Lindenzuber. 1840: Juh fejd veder 2. Krinta 1 és 2 Turos Dása R. for. 3. 2. Zádag vagy hársfa Budunka R. for. 2 [Várhegy MT; Tlt Köz. ir. 1042 Bencze Illyés lelt.].

szádokerdő hársfa erdő; pădure de tei; Lindenwald. Hn. 1696: az Szadok Erdő mellett [Gyergyóalfalu Cs; EHA]. 1773: A Bakta Nyirin a Zádok erdőnél (sz) [uo.; EHA].

szádokfa 1. hársfa; tei; Lindenbaum. 1744: Ezen házak előtt egy régi nagy burkos Zádok fa, fa kapczokkal össze foglalva, minthogy az Szél el hasította volt [Csicsó Cs; Ks 65. 44. 12]. 1765: itten vagyan egy Zádogfa [Jedd MT; LLt].

Hn. 1854: A' Szodok fánál (sz) [M.kecel Sz; EHA].

2. hársfából készült; lemn de tei; Lindenholtz. 1699: Ezen Ur házából menni ki az ebédő palotára ... Zaldok fából csinált, es felbe szerbi béliet iratos ajton [Szentdemeter U; LLt Inv. 13]. 1736: Zádog fabol tsinált ablak [Sárpatak MT; CU]. 1840: Bentze Illyésnek Vagnak Továbbá e következendő Felkelhető Jovatskai Pálinka főző üst sisakjával, Csős Csebrivel R. frt 4. Két Budunka Zádog fából [Várhegy MT; Tlt Köz. ir. 1042].

Szk: ~ deszka. 1692: A' Gabonashaz hyan talaltatott Zádok fa Deszka no 1 1/2 [Mezőbodon TA; BK 3] * ~ bot. 1759: Csehi Janos le ültt vala a Tötésen a Haznak szeleltire Egy Nagy Fejer Zádogfa bottal [Csejd MT; VK].

szádokos hársfás; loc cu tei; Ort mit Lindenbaum. Hn. 1762/1779: A Szodokos alatt [Szilágycsch; EHA]. 1804: a' Szodokosba (sz) [Bagos Sz; EHA]. 1805: A Zádokos n. h-en (szb) [A. boldogfa U; EHA]. 1818: A' Zaldakos patak-jánál (e) [Marossztkirály MT; EHA]. 1825: a Zaldogos Patakja mellett (k) [Nagymoha NK; EHA].

szádós ? a boroshordó nyílását elzáró személy; persoană care închide vana (butoiului) cu dop; die Öffnung des Weinfasses schließende Person. Szn. 1602: Stephanus Szá-

dos 1 [Mezőbánd MT; SzO V, 266]. 1603: G. Szádós szab. St. Szádós szab [uo.; i.h.].

Talán az 'edény nyílása, szája' jelentésű szád fn -s képzős foglalkozásnévi származékából alakultak e szn-ek. A köznévfőfordulása azonban nem adatolt. E jelentésre nézve vö. a *beszádol*, *beszádolhat* címszók adatait.

szádú vmilyen nyílású, száju; cu un anumit fel de gură/deschizătură; mit einer Art Öffnung versehen. 1801: két Romladozott Legel egy pengi jo onos Szádú [Vargyas U; CsS].

szag 1. bűz, bűdösség; miros urit; putoare; Gestank. 1586: Anna Lakatos Gergelyne vallia Immar Grusz Leorinczet haza vittek vala, De hogy ot ben rutolkodek a' hazat a' zagha mind el hatta vala [Kv; TJK IV/1. 547. — "Okádozó részeg emberről szóló vallatás]. 1590: az mely zeke rajta vala oly nagy szalon(n)a avas szagh vala hogy aligh alhato(m) vala ell [UszT]. 1596: Hogi az Scolaban a' Cloacanak nagi gonoz zagat hogi az kamarak kezibe ne zeledeznék preuenialny akartak volna [Kv; Szám. 7/II. 21]. 1625: mind Ezenek az napoko(n) az necessarius locus felet valo heazato(n) dolgoztak az Achok hozatta(m) Egetet bort, hogi az gonosz szagot Inkab el Alhassak [Kv; Szám. 16/XXX. 23]. 1640: hogy bemenék az házban, afféle rátot bűzt érzek. Kértem az leánt hogy micsoda szag [Mv; MvLt 291. 236b átírásban]. 1710 k.: Szaglásom felettébb is erős volt, akár jó, akár kedvetlen szag iránt majd a kényességig [BÖn. 492]. 1808: az Oriás növésű Ro'snak neve Szarvas Ro's, Ro's anya [Secale Cornutum ...] Az illyen Ro'snak szagja mételyes [DLT 868 nyomt. kl]. 1840: ki mentem ... olyan bajom lévén, melyet bent végezni a szagja mián nem kívántam [Kvh; HSzjP]. 1853: azon hely, melyen a' Templom létez, a' Bako házához oly közel vagyon, hogy az ebből ki fejlődő peshedt szag a' Templomba hat [Dés; DLT 175].

Szk: rossz ~ot bocsát szellent. 1805: hejtelenül, rossz szagot bocsátottam mellyért a Rector az asztallábara ültetett [Dés; KMN 63].

2. illat; miros plácut; Duft. 1710 k.: adta volt az Isten Zsidóországnak az opobalsamumot, balzsamolajat nagy bőséggel, melynek az ő minémúségeit, mind jó szagára, egészségre, szép ábrázatának megtartására, sokféle betegségeknek orvoslására nézve nem tudnak eléggé leírni s dicsmíni az orvosok és phycusok. Az emberek is mind férfiak, mind kiváltképpen gazdag asszonyok, igen éltek az ilyen drága, jószagú kenetekkel, nemcsak betegségeknek idején azoknak gyógyítására, hanem jó egészséges korokban is, csak a szagáért, gyönyörűségből illatoztatták [BÖn. 408].

3. átv utálatosság; putroşenie; Scheußlichkeit. 1811: De mit bibelödöm én az hazugokkal, Orromat is sértik a' bűdös szagjokkal [ÁrÉ 92].

szaggat 1. tépdes, (ki)ráncigál; a smulge; reißen. 1582: Theowissy Menyhart, Kowach Isthwan, es Kowach Mathias az warosnak eskwt Drabanty ... Azt valliak, Nem lattak hog Rengeo Annat verte volna Igiarto Georgy Awag haiait zaggatta volna [Kv; TJK IV/1. 32–3]. 1583: ell vinek engem az Talas gergely vayda hazához ott ereossen meglanczolwan ... az zakalomat zaggottak [Zsákfa Sz; WLt Luc. Barlas jb vall.]. 1688: A Montecucolli Lejttmán kapitany Companiajabul valo szallom a be szállás után Hajamat szakállomat ki tépte, szaggatta, arczul csapdosott verbenis képült [Kv; Ut]. 1747: az A. eo kglme potentiose meg tá-

madott, a' Pisle(ne)k fejeket el szaggatozvan Juonnénak haját szaggatta kurvanak pronuntialta [Torda; TJKt III. 157]. 1759: Tkts Palatkai László Uram mint két Kezeivel az hajába is ragada Providus Marusán Gavrila(na)k, de Tkts Mósa László Uramis és egyenlő akarral Ő Keglmekek téptek, szaggattak [Árpástó SzD; BK].

2. megtép/tépáz vkit; a scärmăna pe cineva, a bate (pe cineva) trăgind de păr; an jm zerren. 1632: ez alat mys berekezteők Zakmarit, az uta(n) ereössen rugta teorte az ajtot Erdeli Mihok beleöl Zakmari Palis ereössen szaggatot bennünket [Mv; MvLt 290. 78a]. 1682: Nemes Des varosnak Suho Marton nevü Legitimus szolgajat mind(en) igaz ok nélkül az Varos közönseges Uczajan le nyomva(n) hasara ült, tepte szaggatta, fojtogatta [Dés; Jk]. 1767: Imre György társaival a házban tépte (!), verték s szaggatták [Torda; TJKt V 256. — "Murvai Jánost]. 1804: azzal meg ragadá az Exponenst és tépászni, szaggatni kezdé [KLev.].

3. (emberi/állati testet) roncsol, marcangol; a sfîşia, a rupe în bucăţi; zerreißen. 1662: a sánkra egynehány helyen berohanván, az lövészszámokat is elnyernék és azokat is ottan rájuk forgatván, azokkal is szemben nagyon lövöldözni, szaggatni kezdenék őket | a tarackokkal kezdék seregenként szakgatni őket, és hol egy-, hol másfelől üzni, kergetni és vágni is [SKr 139–40, 146]. 1704: Egi madarak Szagatyak a' vadak oldalát és tsantját [EM XXXV, 274 gyászének]. 1708: az juhaim kétfelé szakadván sokat vert le a farkas ... Elevenységben az enyimben hatot értek farkasmartát, az többit halva, szaggatva [SzZs 508]. 1776: soha ilyen Farkasak nem láttattak s hallattattak mineműek ezek mivel az szegény kopokat njagattjak es szaggattjak az Puskasok szemek láttokra [Négerfva SzD; BfN Bánfi Péter lev.].

4. (gyümölcsöt/virágot) letép/szed; a rupe/culege (fructe, flori); pflücken. 1592: Zaz Simon vallia latam Azomba hogi egi giermek be mene a Tot Istuanne zeoleieben, es zaggatni kezdi az gerezedeket [Kv; TJK V/I. 305]. 1757: Azakat a drága sok virágokat kik szaggatták hordották, és hová hordották [Csicsókeresztúr SzD; LLt 49/1277]. 1823–1830: A kertben temett valami apró kerek répa, annak levelét aloiról szedve adta a teheneknek, táblánként szaggatva, s míg az utolsó táblát is leszedte, addig az elsőben meg-nőtt a répalevél [FogE 230].

5. szétszakít; a rupe/face ferfeniţă; zerreißen. 1705: Kit is felvivén Kálnoki uram és behívatván a generál, igen dure tractálta, és a kezéből kikapván a patenseket, eltépste, szaggatta és a lábaival megtapodta [WIN I, 570].

6. feltép/nyit; a deschide; aufreißen. 1666: Ha mégis szaggatják az leveleket, eltököllett szándékom, irjak egy levelet ugyan kegyelmednek fog szólni, de az continentiája annak, az ki fel fogja szakasztani kedvem ellen, mivel continentiája leszen: lélek, beste lélek, kurafia [TML III, 594 Bethlen Miklós Teleki Mihályhoz].

7. folyóvíz partot lehasít/elmos; a spăla/rupe malul; | (viz) rombol; a distrüge; wegwaschen. 1592/1593: az zamos Jobban kezdte zaggatnj az Zent Benedekj partot Azulta esek az derek viz folias Jde Zent Benedek fele [Décse SzD; Ks]. 1619: Az nagy erős kőpádimentom utcákat úgy elmos-ta, szaggatta az rettenetes víz? hogy magam az szakadásokban sok helt torkig is beleállhattam volna [BTN² 285–6. — "Háromnapos eső]. 1625: az uiz az mj saiat eőreoksegunket zena fuuunket minden nap zagattia es karosittia [UzslT VI. 56/22a]. 1693: Az Bagoly lyukba(n) egy tsegely rét a' maros mellett ... mint hogj az marus szaggattya, kaszálással

igaz méréssel merjék fel, és ugj kaszálják az négi Atyafiak [Ne; DobLev. 1/37]. 1715: Lévéen nemelly szánto földet, mellyeket az viz Szagatni kezdett volt, töltést csinált éppen az viz helyének folyamattára [Gyalmár H; BK ad nro 434]. 1736: Vagyon a' Küküllő parton egy darabotska pusztá Telek a Küküllő annyira el szaggatta, és most is szaggattya és annyira vágja mint valami vár oldalának Szegezettett ágyu [Mikefva KK; EHA]. 1811: (Az árvízzel) sokkal könnyebb módon bántunk, Mert tsak egy nem széles tsaló sántzot hántunk, Meg áradt, 's keményen szaggatván mérgébe Bámult, látván magát ennek öblébe [ArÉ 40].

8. széttör/ront; a distrüge/nimici (spărgind); zerbrechen. 1662: azmelly lövések az igen teméredk erős kőfalakat annyira megrontának annak erős gerendáit pozdorjánként szakgatná, szerén-szerte hányná, semmivé tenné [SKr 595, 601]. 1818: A viz a Malom alá hajtotta a Deszka Tuta-jokat, s úgy rontotta öszeve az Malmot, hogy darabokba szaggatva fogdoshatták ki [Torda; TLT Adm. ir.].

9. részekre vág; a tăia în bucăţi, a debita; zerteilen. 1623: Gerendaytt vgy zakassa hogy az jstallokall eggewt cryek ell az tornaczynakys gerendazasatt oly hozzak legyenek az fak az jstalloknak zaruazasatt menteoll alacsoniban lehet vgy meresse zagassa akar mint bezelyenek az acziok hogy terpe lezen [BGU 124].

10. (ételt) kisebb darabokra oszt; a tăia/rupe în bucăţi; aufteilen. 1621: kezitettem etelt ez szerent Tehen belt teyben. Borsot. Saffrant hozzáia d 17 Egy Tiukot gieom-berbe(n) zaggatua d 13* [Kv; Szám. 15b/XI. 290. — "Folyt. a fels.]. 1742: 30 s 40 vakarukra, a kenyérnek is 40 darabokra is szagatták téstját [Kv; AggmLt. C. 12]. 1823–1830: A pennacsinaló késcskémmei vágtam kenyeret, az hust még szaggattam is [FogE 276]. 1838–1845: szaggat „l. téstját cipő- vagy kenyerekre szaggat, oszt” [MNyTK 107. 34].

11. elkülönít/választ vmit; a separa; absondern. 1638: egykor latok hogy ki ki mind külön külön szaggatia az eőkreit [Mv; MvLt 291. 150b]. 1677: A Nemes embernek szabadságában vagyon Soldosit mindenik Várme-gyebeli jóságáról egybecsomportálván és transferálván, onnét állassa csak, külömb külömb Várme-gyebéliek közé ne kényszeritessék szaggatni jóságát [AC 96]. 1722/1814: Kezdetünk az külső pertinentiáknak osztásához Lábokra vagy Szakaszkokra szaggatván, kinek kinek nyil czedula vonással e szerént osztottuk a' mint következik [Kisjenő SzD; BetLt 1]. 1736: az Udvarház vagyon két részekre szaggatva. Első a' Palota, mellyben az Urak szoktak lakni ... Második ezen Palotának oldalában lévő kis ház, melly hivatatik Leányok házának [Bongárd BN; CU]. 1750: Balog János eő Exjának széna fűit magde-hoz szagatta [Mocs K; Ks 83 Csegezi T. Gergely lev.]. 1765/1801: a Borju motsár árkaig fel a hegy felé szaggat-ván a nyilakat [Timafva U; EHA]. 1786: Rosnyai János, István, Samuel, Josef Urak és Rosnyai Julianna Asszony az Allodialis Főleket öt egyenlő részekre szaggattak magok között [Udvarfva MT; Told. 44/56].

12. csoportokba oszt vkiket; a împărţi/repartiza în grupuri; gruppieren. 1657: az vitezlő rend tölem s általam várnak vala valami felőlök való jó provisiót; kelle azért élnem ily okoskodással: hogy nem convocálám s hagyám őket conflualnom, hanem kapitányságonként szaggatva proponálám nékik az dolgot [KemOn. 287]. 1662: Mócest rendelvéen és állitván fejedelemül az ő népének Aegyptomból való kihazására ... szaggata vala a népet külön-külön feje-

Szagittarius Nyilas (állatövi jegy); Săgetătorul; (Stern-zeichen:) Schütze. 1560: Meg lass Mykron cemmenteln akarz, hogy ahoz valo signu(m)ban kezgyed Mwuedeth, Tudny Illik, az kosban, orozlanban, sagittariusban, es Mikoron sextilis es trinus Martis vagyon Mert akoron könnyen vekhöz Megyen az cementeles [Nsz; MKsz 1896. 351].

szaglás szaglólérzék; miros, olfactie, simțul olfactiv; Geruchssinn. 1710 k.: Szaglászom felettébb is erős volt, akár jó, akár kedvetlen szag iránt majd a kényességig [BÖn. 492]. 1811: 'S Az Or' szaglászának kedves illatokkal, A fűleket-is megtsendítõ zengéssel ... Remélték^a, hogy fog az Igaz tápláltni Holta után [ArÉ 127–8. — "A pogányok].

szagló jó illatú; cu miros plăcut; duftend. Szk: ~ *ezüsttökcska* jó illatú, szagolgatásra való kis tok. 1732: Egy Szagló két felé nyíló kis ezüst tökcska [Szu; Ks Kornis Zsigmond lelt. 21] * ~ *selyempárna* jó illatú, szagolgatásra való párnácska. 1824: Egy kisdéd Sellyem ezüstös Szagló párna [Fugad AF; HG Mara lev.] * ~ *üveg* jó illatú, szagolgatásra való üvegecske. 1822: küld egy otkolonas üveget teli otkolonnal s egy kitsi szagló üveget meg töltve szekfü és tztitrom olajjal | ide jöt rot károly ur a Déési Patikarius s elhozta hogy az üveg hutába akar menni | Édes Apám osztán kérte hogy hozzon nékem egy kitsi szagló üveget mert még regen emlegettem volt én az szagló üveget [Dés; Ks Kelemen Benjamin lev. Bot Kata kezével].

szágó sago; Sago. 1808/1818: 1/4 Font Szago 1 Font Riskása [Mv; Told.].

szagol a mirosi; riechen. 1632: az zolgamnak zagolua(n) az szajat aztis mondotta hagi az te zadbol igen io illatt Jó ky [SzJk 36]. 1710 k.: rettenetes háborodást szenvedtem; úgy hiszem ha még el nem bocsátottak volna, el sem kerültem volna a gutát. Szabadulásom után egy vén úr, jó uram, adá tanácsul, hogy olyankor szagoljak reszelt tormát [BÖn. 527].

Szk: *papirost sem* ~ se nem ír, se nem olvas. 1879: Tentát se látok, papirost se szagolok. Kedélyállapotom hát az oka, hogy neked sem irtam [PLev. 53 Petelei István Jakab Ódönhöz].

szagolhat átv vmilyen rossz következményt elszenved; a putea mirosi; riechen können, schlechte Folge erleiden. Sz. 1678: csak legyen parancsolatja az német residensnek az portán, hogy Béli s Csáki uramékat segítse pénzzel, minden bizonynyal pünkösdi napján az kinyílt pünkösdi rózsákat szagolhatják [TML VIII, 113 Teleki Mihály Nalánczi Istvánhoz].

szagos rossz szagú, bűdös; cu miros urit/räu, care miroase urit; stinkend. 1589: veottem Bechy fywet Myert hogy az Tanachy hazban zagos volt az wy Kemenczetol d. 8 [Kv; Szám. 4/VI. 18 Stenzely András sp kezével]. 1722: kértém vegje be mert a buza jó, de azt praetendálja hogy Verembeli, és szagos [KJ. Rétyi Péter lev. Fog-ból]. 1784: ha az holt Test még is tapasztalhatóképen szagos lenne, az ilyen Testnek ... bé vitetése meg nem engedtetik, hanem a Templomon kívül a' Porticusban tétessék le [Kv; SRE 315]. 1795: oly iszonyatos Szagos volt, hogy még a' Cselédek is erőltetéssel bibelődtek ő velle [Mv; Told. 47].

Ha. 1807: szagos [KLev.].

szagosan bűdösen, szennyesen; avind miros urit; stinkend. 1595: Azzú Matheneual mosottam az Oh Taalakat, melyek Tasnadra voltak, és olly szagossa(n) haza hoztak (igy!), hogy kezünkben sem foghattuk d 3 [Kv; Szám. 6/XVIIa. 146 ifj. Heltai Gáspár sp kezével].

szagú vmilyen szagot árasztó; cu un anumit (fel de) miros; mit Geruch. Szk: *elromlott* ~. 1851: egy hitvány elromlott szagú általag [Erdősztgyörgy MT; TSB 34] * *jó* ~, XVIII. sz. v.: Ha az Isopot Veres hagyma közzé veted, job szagú, és bővebben nő [Ks Kerti Oeconomia] * *kedvetlen* 1710 k.: senki az üddövel hamar avasodó, kedvetlen szagú faolajjal nem köpülte bé orcáját, testét, mind magának, mind másnak kedvetlenségére, és ruhája mocskolására [BÖn. 408].

száguld 1. gyorsan fut, rohan; a goni/alerga/fugi; rennen, stürmen. 1588: Chyoma Balas perechény, Bathory Sigmond Jobagia ezt walla: hatt Immar Erdeótheleki Marthon kezeben nyncz kopia, megh eokelte wolt Immar chyan Janos es az teóbbihez zagwida es Az teóbbi kopia-yan kezde kapny, hogy Ismegh wizha (!) jeoyeón Reayok [Perecsen Sz; WLi]. 1600: Kamundert Istwan vallia ... Amikor Jde Jutottunk volna Barbely Marton vgy zagulda az eo kerty fele keozcolleonk valamý zekerek keozze [Kv; TJK VI/1. 509].

2. (lóval/szekérrel) gyorsan halad, vágat; a înainta foarte repede; sprengen (mit Pferd). 1572: latam hat egh gyermek Erwssen szaguld Egy veres Loüon [Dés; DLt 182]. 1582: Vida Miklos Barat Peter zolgaia ... vallia latam hog' ereossen leó az lowal az lo zaguld vala Alatta [Kv; TJK IV/1. 16]. 1584: Agota Varga Leorinczne vallia hallek egykor Nagy Ropogast mintha keowes vton leone Zaguldwa egy zeker [Kv; i.h. 264]. 1599: Lato(m) hogy zaguld uala loua(n) Benedekfj Christoph [UszT 13/109 Catherina relictá quond(am) Stephanus Zakál de Kadiczfalua jb vall.]. 1662: (A) lovas rend is ... mind felültek vala, sokak, akik jobban laktak vala, előttök járójoktól sem várván, aki mint mehetne, csak nagy szágoldva megyen vala a meggyújtott falu felé [SKr 316].

száguldás 1. vágatás; goană; Raserei, Dahinjagen. 1582: Vida Miklos Barat Peter zolgaia vallia, hogy latam hog' ereossen leó az lowal ... az lo zaguld vala Alatta Az Azzonion mind Lowastol Altal esek vincze, mert az Nag zaguldasban megh Nem tarthata az lonak sebessegeth [Kv; TJK IV/1. 16]. 1606: Kouaczj mathe zaguldast mene egj Kuczual oda az Beldi Ferenczj zallasara [Uzon Hsz; BLt].

2. roham; asalt; Sturm, Attacke. 1704: ök^a oda alá feles haddal lévén, várták a követek által való választ. És hogy úgy esett — hozzájuk lövöldöztek —, megharagudván Csáki, úgy lőtt, hogy az hadakat ez elébb megírt közel való száguldásra bocsátotta [Kv; KvE 286 Szf. — "A kurucok].

száguldó gyors haladásra alkalmas; pe care se poate goni/înainta foarte repede; rasend. Szk: ~ *út*. 1767: A Fekete to innetső reszeb(en) a száguldó és az királyi érre vezető útnak jobba felől vagyon 14 holdból álló Rét [Ne; DobLev. II/380. 4a].

Hn. 1645: az zagoldo utra iu labal (sz) [Ne; EHA]. 1685: A szaguldó ut mellett ... Négy hold föld [Ne; EHA].

1770: a Száguldo után belől [Ne; EHA]. 1775: a Száguldo után innét a' Harmadik Labban [Ne; EHA].

száj 1. emberi száj; gurá de om; Mund. 1564: Erdélyben a papok conciliumot tőnek Enyedre a Kristus vacsorája felől; mert a száz papok azt mondják vala: hogy a Kristus teste az ige által a kenyérben elváltozik, az az a kenyér Kristus testévé léssen az ige által, és az ember szájába ugyan a kristus testét adják. A magyar papok ellenben azt mondják vala; hogy nem változik el a Kristus testévé az a kenyér, és az ember szájába a Kristus testét nem adják a Kristus testét lelki szájál eszi az igaz hitű ember [ETA I, 21 BS]. 1573: Borbely Kelemen ... vallia Latta hogi

Nagy Beosegel vgian Marokál hanta ky az Sayabol az vert keresztwry peter [Kv; Tjk III/3. 53–4]. 1582: eomagatol Az Azzontol Mas Nap hallottam, hog az zayatis be dugtak volt hog Ne kialthasson [Kv; Tjk IV/1. 5]. 1639: innia kezdem, igen daraboson kezdé az szamra jönni en az szambol ki pöktem [Mv; MvLt 291. 19a]. 1644: fenő magot harom szemet uegi az szabadban es ast ragiad, azt ki pökuen megh mast uegi az szabadban es aztis ragiad pestis ellen illien oruosagot chinali [LLt Gyulafi László feleségéhez, Balási Erzsébethez. — "Köv. a részl.]. 1710 k.: nemcsak én (:ki egyébkor is nehezen jánytam, csak főfájással voltam a tengeren); hanem a hajósok is, ugy okádtunk, amint kifizért a szánon [BÖn. 590]. 1715: az Néhaj idvezült Ur idősbik Rhedey Ferentz Ur(am) megparantsolta volt hogi hordattassam el a ganej Dombot harmad nap alatt mellyet ha nem tselekednék a szájával is hordattya el [Rücs MT; WH. Gregorius Görög (67) jb vall.]. 1771: En elégszer láttam Imbrefi Ferenczet pipaszni mikor a maga szenáját hánta fel a kalangyára, hogy akkoris a pipa a szájába volt o klmének [Dés; DLt 321 10a Joannes Sebestyén (48) vall.]. 1826: láttam Nagy Miklost Muskátával ösve ölelkezve 's egy más szájából ro'solyist innya [M.légen K; KLev.].

Szék: ~ mosni. 1793: egy száj mosni valo pohár credentiajával [TL Conscr.] * ~*ába romlik a foga.* 1573: Iacab Regeny peter Inassa ... hallotta hogi Leorinch Mongia volt az Nyenyen Te Roz lator ros ageb ha myt Ne(m) Neznek vgi wttnelek archwl Menie fogad vagion Mind zadba Romanlegi | Margit Nerges peterne latta hogi lakatos peterne az vchan Megien volt, Azomba ky zeokellet Eleybe lakatos Leorinch Es Mond hogi te hytwan lator eb koffa ageb ha valamit Nem Neznek vgy chapnalak Archwl hogi Menie fogad mind zadba Romlana [Kv; Tjk III/3. 248] * ~*ába vető falat.* 1664: Ezek a szegeny ket drabantok el hálnak éhel ... Tudja kegyelmed ez téli idő, s ezeknek szájokba vető falat sincsen [TML III, 12 Kászonyi Márton Teleki Mihályhoz] * ~*án kiad kihány.* 1665/1754: Ha ki penig a' bort száján kiadja, büntetése egy heti bér [Kv; ACArt. 17. 1] * ~*át bedugia.* 1613: Mikor az kertben giomlalnak oda iöve hirtelen hatra dőite, es be duga az szamat hogi ne kialczak [KJ] * ~*ától vonja meg.* 1823–1830: kivált a postillion-pénztⁿ elhúzni nem lehet, mert úgy összemocskolja az embert, hogy amíg él, megemlegeti, s még a következendő koccsinak is elszólja. Azért inkább a szájától vonja meg az ember, s őket fizesse ki [FogE 254–5. — "A postakoccsinak járó viteldij] * ~*bedugia/fogja a ~át.* 1582: Paulus Veres fassus est az zayatis be dugtak volt hog Ne kialthasson [Kv; Tjk IV/1. 5]. 1658: Boricza asszony jó egészségben vagyon az Kegeylned szolgálatjára; kérdém, hogy mit izen s be fogá a száját, nagyot kiálta [TML I, 110

Bornemisza Susánna Teleki Mihályhoz] * ~*betapasztja a ~át* erőszakkal elhallgattat. 1583: Margit Mihaly Kowachne vallia Maglas Tamasne Monda, Ne zoly olliant it Mert be tapaztom az Zadot, Mondot Megis Gergel kowachne, No vgmond az ky teotte Nyellie el az [Kv; Tjk IV/1. 147] * ~*kieszi a ~ából.* 1765: mikor az szegény ember enni akart, melléje ültek, s ettenek vélle, s hégába mondotta a szegény ember hogy ne egyék ki a szájából mert nekik ki jár az övek mert semmit nem hajtottak rá [Marosszitimre H; Eszt-Mk Vall. 209] * ~*orrán, ~án kicsordul/jön/megy a vér.* 1570: Makaj Benedek vallya Latta hogy Lazlo vgy wtheotte az zekerche fokawal hogi az orran Zayan azonnal ky Jeot az ver [Kv; Tjk III/2. 74b]. 1600: Vistay Mihaly vallja zylagy Istwannak az felesége vgy eoteotte eotte pofan hogy mingyarast ky churdult az vér orran zajan [Kv; Tjk VI/1. 423]. 1628: orra(n) saja(n) az vér mingiarast ki ment | ot fekusik, az orra(n), sajan az ver ki jö vala [Tövis AF; Told.]. 1722: A mikoron Soos János a' birákokkal bé hajtotta vala az Utrumban Specificalt bikát, vgy el verték rongálták volt hogi orrán Szajan egy aránt ment a' vére [TL. Josá Márton (40) jb vall.].

Sz. ~ában (marad/szeg) az ize vminek rossz emléke/következménye marad. 1657: Báthori Zsigmond, Gábor avagy azután Rákóczi György két fejedelmek cselekedetének, kinek ízi szájunkban elfelejthetetlenül marada [KemÖn. 80]. 1662: addig rugánk port az öfelsége szemibe, hogy im, valóban szájunkba kezdé szegni nyakasságunknak ize [SKr 697]. 1710: Tövisen a régi pusztá templomot Apor István megépítetté, és a fejeérbarátoknak conferálá (:noha a szájában az ízi a successorainak, mert a barátok a maga jószágát is holta után hatalmasul elfoglalák ...) [CsH 301]. 1710 k.: Rabutin ráküldé egy nagy lovas companiát ölés, vágás ugyan nem volt, de egynehány napig tartó vendégség, sarcoltatás. Szájokban az ízi [BÖn. 931] * ~*az anyja teje sem vesz ki a ~ából* túl fiatal vmihez. 1654: Hallam Pall pap Uramtól feddődüé hogi Istuan deaknak monda, mégh az Annad teje sem uezet ki száiadból, jmmar embert itiliz [Kászonyiimpérva Cs; BLt 7 Györgj Peter Imperfaluj (38) pp vall.] * ~*ingyen jő ~ába a falat.* 1811: Kik ... gondolván hogy másutt Mind palantsintákkal terítettett az ut, Bütsuzni kezdettek, olly reménység alatt, Majd nékik ingyen jő szájokba a' falat [ArE 34] * ~*az Isten a zabolát a ~ában megrántja.* 1662: ha Isten a zabolát szájunkban hirtelen meg nem rántja vala, azon valánk ... hogi az ajtónkon zörgető Krisztust ne bocsátanók be [SKr 715] * ~*kiveszi a kenyeret a ~ából.* 1712: Ha pedig kgm(e)d Azt akarja hogi a kenyeretis számbol ki vegyék valamire a Nagy szükség kénszerit, kételen lésezek arra lépnm [JHb Jósika István Jósika Imréhez]. 1727: Instálók a Mlgos Fő Ispány Vr(amna)k méltoztassék ... meg tekinteni ezen Causának régiségét és terhes költsége-met Ugy annyira hog ez szük pénznek idején az Arvám szájokból a kenyeret kivettem, és perre kellett költenem [Ne; DobLev. I/129] * ~*kivonja/vonssza a koncot a ~ából.* 1585: Anna Aztatlos Imrehé vallia ... Monda Istwan(n)ak a Biro Mihaly leania Zereteo Istua(n) vram Nem Vonzuk ky Zadbol a' koncot Igial ha kel, Monda Istua(n) kurwa lelek Curwaneó megh az Curwa Aniad sem vonna ky zambol Az koncot [Kv; Tjk IV/1. 536] * ~*megégeti a kása a ~át.* 1618: mondá: Nem nyughatikⁿ, hanem kérjetelek segítséget s örömet adunk. Arra én mondám: Ne adja Isten azt, hogy mi segítséget kérjünk, mert bizony az is megégeté az szánkot, mikor segítséget kértünk [BTN² 171. — "Göresi

Mehmet pasa. ^bA török császár]. XVII. sz. m. f.: Kezdé ő nagysága mondani: Akkor Szamos Ujvárott is nem kell vala az dologgal úgy sietni és Kegyelmednek, Bátyám Uram, az választ az supplicatióra iratni; megégeté úgy mond, az én szájamat az kása [TML V, 425 Teleki Mihály Nalácz Istvánhoz]. 1752: itellye Isten s maga Mlgs Sogor Ur(am) hogy incertumra tehesseke valóságos dispositiot avagi sem: ha incertumra tészek megadom az árát mivel meg egette a kása a szájamat [ApL 5 Apor Péter Kálnoki Antalhoz] * *megrántja a zabolát vki ~ában* erőlesen figyelmeztet vkit. 1710: Így lón vége Bánffy Dénesnek Teleki Mihály factioja miatt, aki sok excessusokat cselekedett, amelyekért méltó lett volna ugyan megrántani a zabolát szájában, s egy kevéssig leültetni [CsH 122] * *mihelyt az anyja teje ~ról elszárad* alighogy felcseperedik. 1710: Azért is vadnak olyan tudatlan urak Erdélyben, mihelt az anyjok teje szájról elszárad, mindjárt házasságnak, s minden experientia nélkül applicáltatnak a haza szolgálatjára, érezzük is a gyermeki directionnak keserű gyümölcsit [CsH 465] * *a mindennapi kényeret a ~ába adja*. 1703: az en Anyam nem hogy örökséggel josszággal penzel birna, de megh az mindennapi kényeret is en adom az szájában en ruházom csizmáját en fodatom etc. [Kv; Pk 6] * *mindent a ~ába vár*. 1695: Eytel borth Attam az Segítő Drabantunknak d 12 Mert nagy munkánk volt velek, miért hogy az a Nemzet mindent zaiában var [Kv; Szám. 6/XVIIa. 179 ifj. Heltai Gáspár sp kezével] * *mintha a ~ából pökte volna ki*. 1777: Podár Vasília minden teste állása s személye és még tsak minden mozdulása is úgy hasonlít Néhai Filep Antal Uramhoz mintha éppen szájából pökte volt volna ki [Szásznyires SzD; Ks 30. 28 St. Tsorba ludimagister vall.] * *most esik ki a tömlő a ~ából* most került ki a gyermekkorból. 1691: Zigethi Miklosne vallia monda az Eottues legini, ha megh czufoltalakis el zenuedhetned en teollem mert te neked most eset ki az teomleo az zadbol, de en legeni vagiok [Kv; Tjk V/1. 374] * *a sültgalamb a ~ába repül*. 1665: bizony senkinek a sült-galamb nem repül szájában; serénkedjék gondviseléssel, elme-törődéssel, nyughatatlansággal; sok tanácskozással jár ám az jó fejedelemség [TML III, 512 Paskó Kristóf Teleki Mihályhoz Konstantinápolyból] * *zabolát vet vki ~ába* vmi rossz megtételől visszatart vkit. 1718: Csuncs mihály rajtam gonosz szándékának vegb(en) vitelit elkövetheti, ha Nagyságtok zabolát nem vét szájába [Szentdemeter U; Ks 96].

2. ajak; buze; Lippe. 1582: Margit Igiarto ferenczne vallia, hog zaiabol hallottam Rengeo Annanak hog ereossen Zitta Igiarto Georgiöt ... hog mercuriommal kenette volna be az felesége zaiat, es Abba holt volna Megh [Kv; Tjk IV/1. 70]. 1638: Varga Miklosne ... ott ijjt Nagi Miklossal ... es holt reszgeg uolt okadozott es ez az Nagi Miklos honia ala fogta es keszkenoieuel törölte az zaiat [Mv; MvLt 291. 142a]. 1710 k.: Angliában az asszonyoknak, leányoknak köszöntésének módja a szájak végének megcsókólása, mint a magyarok között a kézfogás [BÖn. 587]. 1736: Az bajusza az száját némelyiknek egészen befogta [MetTr 350]. 1747: adgya Isten hogy hamar időn csokolhassam meg mosolygo Szajadot [Buzd AF; Ks 96 Mikó Ferenc lev.]. 1759: az nap kezdett gyengén észre venni az Gyermeknek nyelvcskéin szájánis hasonló mozgast [M.csesztve AF; Ks Mikes Antal lev.]. 1846: Bása Pistának szája nagy lepcsés [DLt 1008 nyomt. kl].

3. beszéd, élőszó; vorbá, gurá, ceea ce spune cineva; Re-de | a száj mint a beszéd szerve; gurá (consideratá ca organ

al vorbirii); Mund als Sprachorgan. 1619: Azmit egyszer szánkkal megmondottunk, azt akarunk neki betéjesíteni | nagyságod immár az én számból is érti, hogy az csehek méltán támadtak fel Ferdinandus királra [BTN² 206, 299]. 1659: bizony a szájjammal ki nem tudom mondani, az mely szívem szerint beszélénék, én is veled [TML I, 344 Teleki Jánosné fiához, Teleki Mihályhoz]. 1661: édes Uram oly búsulással vagyok, hogy kiírni, avagy szájjammal kibeszélni nem tudnám az én gyötrelmemet [TML II, 214 Veér Judit Teleki Mihályhoz]. 1710 k.: Az egész világ mondja szájjal: Soli Deo gloria, de másfelől azt vallja és nagy része tanítja: Deo et mihi gloria [BÖn. 441]. 1762: sok száz s nyelv panaszolkodik ellened [Hosszúaszo KK; Told. 5]. 1771: Pap Andrásnet hallottam szólni az Urát az Ura pedig nem halgathatván motskos és káromkodo száját felment és a kender közibe bújtt [Dés; DLt 321. 37b]. 1785 k.: Nyelvétől magadat alig tudod öni Szája mást rág, mikor másutt leül fonni [EM XX, 504 Balás kódex]. 1796: kétség kívül kívánta magát meg kimilleni az emberek szájától [Lukafva MT; DLev. 4 XLA]. 1800: tsak a szája lármáját hallottam [Dés; DLt]. 1846: Ifj Imre Mihály mind ösze szidta gazolta Dosa Imrénét s annyira le motskolta rakta a szájával, illeten szavaival, hogy olytan miolta vagyok nem hallattam [Kakasd MT; DE 2]. 1849: Német János Egy lora valo nyereg takarotis hogy vitt el szájával el esmerre [Héjjasfva NK; CsZ. Pap Ferenc (33) vall.]. 1855: Banfi Jossff Ur azt állítja hogy hízlekedő hazug száj nyomán indul fel [Nagyalak AF; DobLev. V/1391 Koréh György Dobolyi Bálinthoz]. 1879: Akkora szája van, mint tordai hasadék, s a nyelve úgy kalimpál benne, mint egy faltörő kos [PLev. 61 Petelei István Jakab Ödönhöz. — Imre Sándor feleségének].

Szk: ~ába ad. 1618: mondá az pasa Az ti adótokat az hatalmas császár semminek tartja, csak tennél választ Jenő felől. Kire monda Kamuti uram: En számba azt nem adták, hiszen én követ vagyok, s azmit az uram az én számba nem adott, azt nem mondhatom [BTN² 95]. 1668: magunk kértünk audentiát tülle, s meg is hallotta szónkat, melyre mit felelt és utolszor is levele mellett mit adott számba ez inclusából Kegyelmed megértheti [TML IV, 285 Inczédi Péter Teleki Mihályhoz]. 1679: az mint Cuculi leveliből látom, szóval is bőven beszélt ott Vajda uram, holott szájába semmi nem volt adva, mit mondott azért s mit hozott, jó volna tudni [TML VIII, 420 Bethlen Farkas Teleki Mihályhoz]. 1710 k.: Az egész országnak és nékem számba adá az Isten a 11., 12., és 58. zsoltárt [BÖn. 715] * ~ába rág. 1751: Tsak egy kevéssé sajditom Mit beszéltek alig hallom Bár nagyobbban kiáltnátok Es az jó számba rágnátok Mert én öreg ember vagyok Szakálamtól nagyot hallok [Hétfalu Br; EM LI, 123 betl. játék] * ~a bedugódik a rosszindulatú szöbeszéd abbamarad. 1678: Hogy pedig távullétemben sok gonosz akaróim s vádlóim szájak bedugódjek, Nagyságodnak is reversalisomat küldöttem [TML VIII, 104 Teleki Mihály Bornemisza Annához] | resolútiója elmeneteléről megszorított, mert most Isten után azon állapotja Kegyelmednek, hogy becstületes alkalmatosság adatik vala és sok irigynek szájak bedugódiak vala, jovallottam volna [j.h. 147 Mikes Kelemen Teleki Mihályhoz] * ~án és nyelvén halhat meg halála előtt hagyakozhat. 1568: Margareta Consors Andree Batyzy fassa est Ezt hallottam hogy monta zanto tamasne, ha zamon es nyelvemen halhatok meg, Ez leannyak (!) hagyom az hatulso hazat [Kv; Tjk III/1. 159] * ~án penget felelőtlenül beszél vmiről. 1770:

Deliberatum. Apellálja ugyan az inctus pásztor ezen törvén, de ki pecsétinek erejével? Csak szájakon pengetik [M.hermány U; RSzF 206] * *~ára járó szó. 1812:* az Bepanaszolt reszegesnek, Miselnek, Nyavajásnak, és egyéb szájjára járó motskolo szokkal szidta [Petrilla H; JF 36. Prot. 21] * *~ára jut. 1573:* Katalin Nehay Nagy Menhartne vallia ... Azon fel Indwtlatik az Azzon Mind Beste-yevel Mind lelkel Mind kwrwal hwl My zayara lwtot Ereoszen zitkozodot az gyermekert [Kv; TJK III/3. 271] * *~ára teszi a kezét* nem zúgolódik Isten ellen. 1679: Ő is az szájjára tette kezeit, egyebet nem szóltott, ha a jót elvesszők, az gonoszt is Istentől el kel vennőnk [TML VIII, 509 Bornemisza Anna Teleki Mihályhoz]. 1710 k.: Hová légyünk el, én édes Istenem, mind én, mind a feleségem, ha Felséged ebben a holt-eleven koporsóban tart tudom mindezeket te cselekedted, számrá tészem kezemet. Tudom, én Istenem! [Blm. 1001]. 1764: Senkinek nem javalom az Istennek tetszése ellen zúgolódni ... Azért kiki tegeye velem együtt szájjára kezét [RettE 163] * *~ával megvall. 1745:* Vizi Borka^a szájjával megvallotta feleségemnek, hogy valaki méhit egérköves laskával megölte [Körispatak U; Ethn. XXIV, 161 Simén György (42) un. prédikátor ns vall. — ^aBoszorkánysággal gyanúsított asszony] * *~ból tanul* hallás után tanul. 1876: Majus 28án a' templomban Confirmáltattak: Leányok, Kátésok^a ... Szájjból tanultak^b [Szucság K; RAK 60. — ^aKöv. a nevek] * *~jal kiált* fennhangon, teleszájjal kiált. 1759: Tehén- és sertéspásztorok mezőföldi faluk szokása szerint ketten <induljanak> egyik faluvégitől fogva a két utcán szájjal kiáltozván: hajts ki, hajts ki a marhát előmbé [Papole Hsz; RSzF 187] * *~ról ~ra ad. 1811:* Szóllok a' Szent László emlékeztiről Mellyet ezen Vidék' helyei fenn hagytak, 'S ezeknek Lakosai szájjáról szájjra adtak [ÁrE 61] * *ahogy a ~ából lehet. 1831:* azokat azon egész éjszaka hajhásztom ki a' szállóból több versben kiáltottam a' hogy tsak számból lehetett Vonutot a' Gujást de minden kiabálásom haszontalan volt [Dés; DLT 332.4] * *ahogy/ami/amint a ~ára jön. 1807:* a Papot írtoztató képpen a mint jött a szájjára öszve gazalta [KLev. 1825: Szidott — gazlott, a' mint a' Szájjára jött [i.h.]. 1835: az Urnak mind két fiai erő hatalommal előbb Czigánnyait, annak utanna magát az Exponens Urat le piszkolták úgy a hogy Szájjakra jött [Fejér m.; DobLev. V/1212]. 1844: Istenit Xsát Szűz Máriáját, a' mi tsak a' szájjára jött Cseresnyét Danielét szidta [A.sófalva U; DLT 1441] * *ami/amint a ~án kifér. 1617:* Palfi Marton kadaczi libertinus juratus. Elégge hallottam hogi ezt az jambort zitta az az azzoni hamisnak, gilkosnak, cziak az mint az zaián ki fert olliakkal, mindennel [Kadács/Kobátfva U; Pf Fr. Ben-czer de Medeser ns és Th Böleoni rector Schola Tarczifalviensis vall.]. 1632: hallottam, hogy az mint az szájjából kifért úgy megszidogatta az asszony ezt az György deákot [Mv; MvLt 290. 94b–98b átirásban]. 1644: Hallottam azt Hogi ugia(n) fertelmesül szida az az Teke Suska ezt a Cziakinét, az mi az zaián ki fer vala [Mv; i.h. 291. 406b]. 1771: En szörnyen káromkodónak tudom Imbrefi szöts Ferentzet kutya Baszam Ördög és a mi szájján ki fert atta Teremtettével káromkodot [Dés; DLT 321. 26–7] * *bedug-hajja vki ~át* elhallgattathat vkit. 1619: azkik az uradnak itt az Portán gonoszakarói vadnak, hadd dughassuk bé szájoikat véle az urad hűvségével s engedelmisségével [BTN² 281] * *bedugia vki ~át* elhallgattat vkit. 1619: ezt az adót azért felette igen szükséges most békülden az uradnak sok nemjóakarója, reaszólója vagyon az hatalmas császár

előtt; az mostani adóval dugjuk bé azoknak szájakat szemeket [BTN² 303]. 1710 k.: Azért ez az írás legyen fegyver, pajzs helyén nálok, mellyel oltalmazzák magokat, nem engemet, és az emberek száját dugják bé véle [BÖn. 406] * *be/megfogja a ~át. a. elhallgat. 1768:* halgas fogdmeg a' szádat [Tarcsafva U; Pf]. 1803: azt monda Fodor Sigmondne Baló Klára Aszszannak ... fogd meg a szádat a Léányomról mert csak annyi fogad vanni a szádba s.v. mint az én picsámba [A.rákos Hsz; Borb.]. 1888: Ha te nekem írsz — kiadom és befogom a számat [PLev. 137 Petelei István Jakab Ödönhoz]. — b. elhallgattat. 1753: halván hogy Vésza Lázárné Gavrestieket tolvajozza, a száját bé fogtam vala ne beszélne olyant [Abrudfva AF; Ks]. 1772: tudositon kegyelmed ingemet arról hogi mitsoda szokat moksolt ingemet had fogjuk meg a száját annak a nagy nyelvű arcátlan kabalának [Héderfája KK; Pf] * *be nem áll a ~a. 1716:* az szája be nem állat, csak jajgatot, fetrengtet és kénlodott [Nagyida K; Told. 22] * *betartja a ~át* nem beszél, hallgat vmiről. 1586: Anna Iller Andrasne Vallia, Monda Beregazy, tarch be vgmond chak a' zadat, en teneked mindekebeol gondodat viselem [Kv; TJK IV/1. 598] * *egy ~jal* egybehangzóan, azonosan. 1793: (Az) Esketésbeli Vallok nyilván és egy szoval szájjal bizonyoságot tésznek arról, hogy Hadnagy Péternek fiai voltak Hadnagy Mihály és Tamás [Mv; A Zabolai Hadnagy familia prod. pere tábl. (Mt)]. 1796: az vallok ... mindnyájon egy szájjal egy lélekkel egy más mellé álván a fen immár le irt virgo Hellyen eképpen tönök vallomást [O.solymos KK; LLt Csáky-per 285. L. 11 Felei Veres Josef ns Kolozsmegyei hites bíró fog.]. 1799: mind ketten egy szájjal mi tudjuk a kérdésben fel tett Jozságnak szomszédgyai Délről Gidofalvi Samuel arendás Jozsága P. Kiss János, Moritz Sigmond eökegyelmek [Albis Hsz; BLev.] * *élő ~ával* élőszóban. 1598: ieouenek mi eleonkbe, egy feleol, vitezleo Teke ferencz vrunk ... Es mas feleol, vitezleo Chiereni lazlo, es az eo ileo zaiokai teonek mi eleotteonk eoreokke allando chieret es vigezest [Törzs]. 1610: szamosfaluj Mykola Ersebet Aszonj Elmybenn mindenkippen heljn Leuen Jleo szajauat teon Jlen testamentomot [M. gyerőmonostor K; JHbK LVII/49]. 1775: Jollehet nehéz betegségben fetrengék és szinte az halállal küzködöm akartam élő szájjammal Háزامtól illen Rendelést, és állandó Testamentomot tenni [Örményszékes AF; BetLt 6] * *felnyílik a ~a* beszélni kezd vmiről. 1663: Valami consultatioja is fog lenni az táboron az országnak, mert török nem lévén benn, talán inkább felnyílik minden embernek az szája [TML II, 585 Bánfi Dienes Teleki Mihályhoz] * *felnyíja a ~át. 1570:* Margith Varga Jacobné Ezt vallya hogy az kertbe hallotta hogy Kwpasne azt Mongia volt az leanyanak vgy Nysd fel az zadat hogy megh Rea Kerdnek erre [Kv; TJK III/2. 142] * *fel/kitája a ~át (vki ellen)* vki ellen beszél. 1676: Kegyelmed tudósítását meg szolgálom. Úgy látom, igen feltátozták az emberek ellenem való szájakokat [TML VII, 314 Teleki Mihály Bethlen Farkashoz]. 1882 k.: azon esetben, ha tudom, hogy te vagy az érdekelt, ki nem tátom a számat nem olyan apró-cseprő tréfára, de nagyobb dologra is [PLev. 102 Petelei István Jakab Ödönhoz] * *folyik a ~ából az ige* szépen beszél. 1761: Predicalott amaz mostan leghíresebb páp, Hermányi József uram ... Foly ennek szájjából az ige s olyanokat hall tőle <az ember>, melyeket mástól nem [RettE 126] * *jár a ~a. 1775:* monda Potsa Uram meny kurvanyádba hát miért járt szájad annyit a faluba [Kanta Hsz; HSzJP Joannes Kajtár (48) lib. vall.].

1846: még azt mondom Gyermekeknek, halgassatok ne járjon szátok [Kakasz MT; DE 2] * *jártatja a ~át*. 1853: tegye meg a' mit meg gondol ne jártassa a száját pusztán [Nagylak AF; DobLev. V/1359 Bartók Ferenc Dobolyi Bálinthoz] * *(ki) származik a ~ából*. 1662: A szót, mellyel szoltál minékünk az úrnak nevében nem akarjuk tőled hallani, hanem azt cselekedjűk, ha mi kiszármazott a mi számból [SKr 710]. 1710: a királynak a száját pedig, kinek szájából származott vala az a kegyetlen parancsolat, a folyóvízzel tölté meg s úgy fojtá meg [CsH 66] * *követség ad vki ~ába* követi üzenetet biz vkire. 1619: az én uralom mind az hatalmas császár előtt és az két vezér előtt is leveleiben megmentette magát, hogy annak az mód nélkül való követségnek nem oka, és olyan követséget az én uralom az követ szájába nem adott [BTN² 178]. 1705: a statusok választának két követet, úgy mint Bethlen Ferenc urat és Kornis Zsigmond urat, kiknek is szájokban ... ilyen követséget és replicát adának" [WIN I, 486. — "Köv. az üzenet] * *követség találhatik/van a ~ában* követi közlendő elmondásával van megbízva. 1662: Az passa a választ kiadta vala: No, úgy mond, pap! te nem egy nyomban jársz beszédedben, követnek mondatad magadat, azonban semmi követség szádban nem találhatott [SKr 674]. 1671: Ez fő kapudsi, nagy ember. Urunk ő nagysága fel hozatja vala, de nem akart fel jőni ... valamíg Daczó uralom el nem érkezik mivel az ő szájában is azon követség vagyon, a ki a Daczó uralomban is [TML V, 588 Nalácz István Teleki Mihályhoz] * *maga ~ával* személyesen nyilatkozva. 1689: (Megbizonyosodott) Hunyadi Mátyasnak parázna életével maga szájával való kérkedése [SzJk 233]. 1708: En Haller Judith magam Számmal eszt mondom hogy Atkozott legyen földön ményen valaki valaha ebben^a viszongani akarna [Fintaháza MT; MMatr. 63. — "Az egyházra testált papi teleknek adományozott földért]. 1849: Német János maga szájával mondotta nekem hogy ő a' Cseh József híjjából a' menyit el birt vitt el [Héjjasfva NK; CsZ Pap Ferenc (33) vall.] * *meghaló ~ja* haldokolva tett nyilatkozatban. 1718/1770 k.: testalom azon meg-haló szájjammal ezen Eklá(na)k Ropób(an) lévő Bongordot [Málom SzD; SzConscr. 205] * *megnyilik a ~* beszélni kezd. 1710 k.: Megnyillának az eddig megnémult szájak Szász János ellen mindenfelől [BÖn.] * *megnyitja vki ~át*. 1667: Mert ha kegyelmed keménykednék, okot adna az nehézségre és gonosz akaróinak szájokat nyitná meg az sok réssz beszédre [TML IV, 221 Teleki Mihály Bánfi Dieneshez] * *(minden) ~ára* jöhetett/jött szó. 1846: Darvas János el távozott a Fogadoból ... hátam meget engemet szájára jöhetett minden ki gondolható szavakkal Tolvajnak, gazembernek nevezett [Dés; DLT 530/1847, 27]. 1847: Darvas János engemet Tolvajnak, huntzfutnak, gazembernek, s minden szájára jöttekkel érdekelve — nevezett [Dés; DLT 530c] * *nem dughatja be vki ~át* nem hallgathatja el a szóbeszédet. 1605: I., Sánta Györgyné respondit: Im értom bíró uralomnak hozzám súlyos feleletét, hogy azt mondgya, hogy soros volnék, de én senki száját be nem dughatom, hogy imezt-amazt ne beszéllene [Gyf; GyfK 169]. 1662: de vannak, látjuk gonosz akaróink is, kik ha ex malevolentia azt cselekszik, szájokat be nem dughatjuk [TML II, 280 Csehi János Teleki Mihályhoz] * *nem fér hazugság ~ához*. 1811: De mit bibelődöm én az hazugokkal az Hazug májmaghoz Ugy nem fér, valamint a hazugság szájjamhoz [ÁrE 92] * *nem fogy ki vmi a ~ából*. 1710 k.: a tisztességes fabula, história nem fogyott ki a számból [BÖn. 493] *

tulajdon (maga) ~ából személyes nyilatkozatából. 1619: nagyságod az hatalmas császárnak fővezére; én azt akarom, hogy ... erről való választ nagyságod tulajdon szájából halljak [BTN² 210]. 1758: én hallottam Kotsis Ferenczének tulajdon maga szájából ezt mondani^a [Betlenszt-miklós KK; BK. — "Köv. a nyil.]. 1806: tulajdon az maga Kerekes Márisko szájából hallottam beszélni hogy az Exponens mit mivel volna véle [Dés; DLT 250/1808] * *vki ~a által meghallgat*. 1653: Melyet mikor Borsos Tamás szája által Bocskai meghallgatott volna, igen kegyelmesen vette [ETA I, 95 NSz] * *vki ~ából hall*. 1570: My Bwdaky Andrasnak hazanal Záyabol hallottonk hogy ezt Monta^a [Dés; BesztL 12. Joanes Ewtwes Iudex Zewch Gaspar a beszt-i bíróhoz. — "Köv. a nyil.]. 1582: Beregazy Lukach egiebet nem tud vallany hallottam mind zeoke mihalnak es az eochemnek is zaiakból" [Kv; TJK IV/1. 68. — "Köv. a nyil.]. 1670: Hallottam az szájokból Kassai Ferencz es Miklos Ur(am)eknek [Kv; JHb V/4]. 1686: Ki szájából hallottad bizonyosan hogy pénzt talált volna [Madaras Cs; BK]. 1714: Az Jobb Anyám szájából hallottam bizonyosan beszélt [Algyógy H; BK ad nr 431 Kokos Juánas (70) jb vall.]. 1752: hallottam az Boda Miháj szájából mondani^a [Diódás Sz; WLt Boda Ilona Varga Andras felesége (48) ns vall. — "Köv. a nyil.] * *vki ~ából kijön/megy a szó*. 1675: Azt akarják az emberekkel elhitetni, Kegyelmedhez közel való embernek szájából ment volna olyan szó ki: az két Hallernek, nekem, Bethlen Farkasnak meg kellene halni, úgy lehetne csendesség az országban [TML VII, 5 Teleki Mihály Béli Pálhoz]. 1823–1830: Körmendi Gábor volt a fejedelem papjának, Körmendi Györgynek fia valamint külső formájuk, egy belső indulatuk is csodálatos volt, csakugyan legkisebb szitkozódó szó is nem jött ki egyiknek is szájából [FogE 88–9] * *vki ~ából kiveszi a szót*. 1722: akkor az Déákok mingyárt szóval meg dorgálának, ezt mondván, miért veszem ki a szót az Emb<er> szájából [Köbölkü K: BetL 6 Mich. Farkas (55) jb vall.] * *vmi nem való vki ~ába*. 1710 k.: Nem evangélikus ember szájába való pedig ama bibliaolvasást tiltó vallásnak a szava: nem gyermek, nem leány vagy asszonyember kezébe való a biblia [BÖn. 556].

Sz. akármint mond ~ával, szívében más vagyon. 1678: Az hon maradt ... uraimék úgy látom, akármint monjanak szájokkal, de bizony más vagyon szívekben [TML VIII. 114 Nemes János Teleki Mihályhoz] * *aki ~ának mit szeret, olyan hírt költ* kedvére való hírt talál ki. 1619: Itt is az ki szájának mit szeret olyan hírt költ [BTN² 222] * *azt beszéli a ~ával, ami a szívében vagyon*. 1619: az Isten azt áldja meg az emberek dolgokban, azki azt beszéli az szájával, azmi az az szívében vagyon [BTN 197] * *gondolatjával megegyezik ~a* őszintén beszél. 1811: Dékánynak az olyan Leiki Pásztort tették, Kinek jó szíve volt és jól állott mája. És gondolatjával megegyezett szája [ÁrE 15–6] * *jobb a kőlíás segg a fecsegő ~nál*. 1680 k./1715 k.: Jobb a' Kolyikás segg a fetsegő szájjál, Mert a' ritkán poszog, e' szaporán dajnál [Rosnyai, HorTure, 160] * *lakat a ~án* nem szabad beszélnie. 1635: Lodingos Gergely igen meghattatja uala hogy semmit ne szolloy(n), mert lakat az szajan [Mv; MvLt 291. 46b] * *lesi vki ~ából a szót*. 1677: ezek közül némelyike csak lesi az ember szájából az szót s alig hiszi, hogy két képpen mondhasa bé [TML VII, 424 Teleki Mihály Baló Lászlóhoz] * *ne csak a ~ával, hanem szívével mondja* őszintén mondja. 1710 k.: Ez nyugotja meg és alája

veti a lelket egész engedelmességgel az Isten hivatalának hogy ne csak a szájával, hanem szívével, engedelmességgel, békességes türessel mondja ... Legyen te akaratom mint mennyben, úgy a földön [BÖn. 445–6] * *szíve a ~ával egyezik* őszintén beszél. 1674: azt cathgorice megmondám, hogy ő itt benn oly jót nem beszélhet, hogy itt elhitesse azt, hogy szíve szájával egyezzen és más álnok dolgban ne járjon [TML VI, 582 Bánfi Dienes Teleki Mihályhoz] * *a szó csak addig az emberé, míg ki nem bocsátja ~án.* 1678–1683: iob valamely titkot, az szűksegh nem kinserit az kimondásra, maganal tartanj mert az so csak addegh az embere megh ki nem bocsattja szaián, de azon tul, mase mind magiarasasa s, mind előb valo adasa [Ks Kornis Gáspár kezével] * *uki nevét ~ára veszi* vkit ócsáról, befeketít. 1671: Hidgye Nagyságod, Nagyságodnak nevét rosszból szájomra nem vettem, kibén bizonyáságim lehetnek itt benn levő becsületes magyar vitézlő atyafiak; sőt én mindenkor jó itéletben voltam s vagyok Nagyságod felől [TML V, 442 Teleki Mihály a fej-hez].

4. szk-ban; in constructiui; in Wortkonstruktionen: *~ába gazol* becsmérel; a defáima/ponegri; heruntersetzen. 1725: nyomoruzott nyuzottozott, hamisgatott, salvum sit szajunkban gazlott, törvenyunkot hamisgatta [Kvh; HSzjP]. 1765: az I Bernád Joseff az első A.nak^a szoval a szájába gazlott égtelenül teremtetézte [Karátna Hsz; i.h. — "Székely Sigmondnak] * *~ába szarik* semmibe vesz, becsmérel; a trata pe cineva cu indiferență/cu dispreț; schmähen. 1570: Cristina Kadar Jmrehne vallya, hogy Egy Nap Mentenek volt cok ketthen Belger peternewel Zeoch Gërgh hazához Zeoch Gergh erősen kezd fededny hogy zaryanak mynd orrokba zayokba [Kv; Tjk III/2. 158]. 1772: Hallottam egykor Imbrefi Zöts Ferentzné szájából ezt mondani Tit. Néveri Uram(na)k hogy szarik a szájába Neveri Uram(na)k [Dés; DLt 321. 62a]. 1783: Mostoha Fiam az Vrat, Lelkét, Apját, Anyát egybe szidta Baszom ugymond 's szarom szájába Levelibe 's atyafiságába [Mezőbánd MT; MbK XI. 67]. 1844: Szakmári Ferentz azt mondotta hogy szarik a Királyi Biro Ur szájába neki nem parantsolt, szidta Istenét, Jézussát Szüz Máriáját [A.sófv U; DLt 1441] * *~ához van szabva* kedve/tetszése szerint való; a fi pe placul cuiva; etw. ist nach js Geschmack. 1765: Buzabéni fizetésemből, noha igen a' Ministerek szájokhoz vagyon szabva, mindazonáltal conferalok ő Kegyelmenek^a metretas 40 [DobLev. IV/217. — "A káplánnak] * *~a ízén esik* kedve szerint történik; se intimpla ceva pe/după placul cuiva; etw. geschicht nach jm Geschmack. 1671: ha szolok s alkalmatlanságimat megmondom, mik akadályoztattak meg, félek nem minden jóakaró uramnak esik szája ízén [TML V, 455 Rédei Ferenc Teleki Mihályhoz]. 1736: (Boér Zsófiát) hogy az fiait catholicusoknak nevelé ugyan az fejedelemszöny^a minden jóságától meg akará fosztani és egynehány esztendeig perlette, noha az per szája ízén nem esék^b [MetTr 439–40. — "I. Apafi Mihályné Bornemisza Anna. "Ti. a per kimenetele, mert a fejedelemszöny elvesztette a pert] * *~a ízéni/~a íze szerint* kedve/tetszése szerint; pe/după placul cuiva; nach jm Geschmack. 1662: Rákóczi uramnak annál soha nagyobb kedve szerint való dolgot nem cselekedtem, tudván, kedve telik abban, kire nézve alkalmaztattam szája ízint arról fontos szavaimat [SKr 471]. 1672: Én azt senkivel sem közlöttem, mert látom, ha mindenben szájok íze szerint nem esik az atyafiaknak az dolog [TML VI, 145 Teleki Mihály Bánfi Dieneshez]. 1710 k.: Csuda, két-há-

romféle bornak öszveelegyítésével való borcsináló mestersege is vagyon a hollandus köpöccének, hogy az embernek szája izint való bort csinálnak [BÖn. 579] * *a lélek kiszalad a ~ából* meghal; a muri; sterben. 1669/1778: Mikor penig ezeket monda a' szegény Aszszony ép elmével Levén mind addig, míg a Lélek ki szalada a szájából [Told. Trans. 229] * *széles ~at* tāt vmire mohón vár vmi bekövetkezetre; a aștepta ceva cu nerăbdare; auf etw. ungeduldig warten. 1808: ezen planumból nekem úgy tétzik hogy Oláh ő Kegyelme egy kisség a' suttonból igen mérészen pillantanak ki, és ketsetgető reménységre széles száját tátnak [Kemény, CollMss Tom. XXX. Varia XII].

5. élelemmel ellátandó személy; gură/persoană de hrănit; mit Lebensmitteln zu versorgende Person. 1736: Ertem hogy az gabona roszzsul ereszt bár bizony jól eresztene, mért elég száj lesz Erdelljben csak Nimet tizen ket Regiment [Ohába F; ApL4 4 Apor Péter feleségéhez].

6. állati száj; gură (da animal); Maul. 1570: Zekel Myhal azt vallya hogy Mykor egy Jdeobe Barommal Magyarorszába Jndwltnak volt az vthba megh veszet volna az Baromnak az Sajah^a vyzza terenek [Kv; Tjk III/2. 136b. — "Értsd: szája]. 1587: Az lonak zaya wezzet wolt meg hogy meg giogittotta attam Nekte f—d. 6 [Kv; Szám. 3/XXXIII. 22]. 1599: Az Louaknak egeret uetettem megh es szayokat tizittattam megh d 16 [Kv; Szám. 8/XII. 4. J. Chanady mb kezével]. 1604: (A lónak) fel kötötték az Zaiat hogi ne nericzien [UszT 18/125 Palfi Janos fia Janos Czijk Illiesne Zolgaia kecziati vall.]. 1631: eleget njargalt, de en azt nem latta(m) sem tudom ha volte ereős az lo szaja auagy ne(m) [Mv; MvLt 290. 51a]. 1639: (A lovat) en Oruoslam megh ... fel köttem az szaját: s ugj hagjam el [Mv; i.h. 291. 185a]. 1755: egy bial ökör ... az egész nyaron beteg volt az szajais ki rothadot aban döglöt meg [Szentmargita SzD; Ks 18. CII]. 1761: szerre bocsátja a buzában az egész nyáját és mind lábokkal, s mind szájokkal a földig le rontották, le tsutikázták [Kvh; HSzjP]. 1806: a' ménés pásztor ő maga vett ki édyg Sertést a' kutyája szájából, mert egyébképpen meg ölte volna [Dés; DLt 82/1810]. 1809: A Toth Kováts Litzmány Ignáz Lo orvos meg nézván a Száját^a mintegy hat esztendőnek esmérte [UszLt ComGub. 1701. — "A lónak]. 1820: a Vénár nyavalyába a' meg döglött marhának ... a Száj ajakkal edgyütt — ugy az Segge is ki van csölledve, vagy ki dagadva [F.rákos U; Falujk 104–5 Barabás Aron pap-not. kezével].

Szk: ló/lova ~át félrevezeti/(meg)fordítja/tarthatja/tartja/téríti vhoval/vmi felé úti célját megváltoztatja. 1599: de Jmmar az en Louaimnak zajatt vgian ktele fele es az en hazam fele forditom [KvLt Diversa 21/76 Kemény János Kemény Lászlónéhoz]. 1653: a hidon valók ... a ló száját térték és futni kezdenek [ETA I, 67 NSz]. 1657: alig állapodék meg, ottan fordítá a ló száját [KemÖn. 245]. 1662: nagyon intette a fejedelem táborára tértének de ők hazafelé tartván lovok száját Barcaságra parancsolták volt őket szállani | megállapodott volna ugyan Jenőhöz közel, ha Székelyhíd is mindenütt vele lett volna. De látva, hogy elment: félrevezette lova száját [SKr 180, 468]. 1667: Bethlen uramat én felküldeni nem merém, tartván attúl, hogy az útban is máshová tarthatja a ló száját [TML IV, 68 Nalácsi István Teleki Mihályhoz]. 1668: örömsben haza felé tartanám az ló száját [TML IV, 254 ua. ua-hoz]. 1710: Bercsényi Miklós szintén akkor akar vala Bécsben felmenni, de megértvén Rákóczi fogságát, megfordítá a ló száját, s Lengyelországba szalada [CsH 329. — 1703-ra von. felj.].

Sz. 1710 k.: a világi hirnév, becsület ... valójában az Aesopus kuvasza szájában való koncnak az árnyéka, melyhez mikor a világ kapdos, magát a valóságos becsületét veszti el [BÖn. 419].

7. állatalakú szobor, dísz tárgy szája; gura sculpturilior care înfățișează animale; Maul. 1736: (A fej.) órákot igazgató. Sok óra volt a házában: az több között egy az asztalán állott, mint egy bojtos kicsin kutyácska valahány óra volt, annyiszor az száját feltátotha s annyit ugatótt, mintha valóságos kutya lett volna [MetTr 337]. 1756: a Nagy vagyis belső udvar közepében vagyon egy apro kút, mellynek ... tetejében köböl kifaragva tanáltatik egy fejr Hattyu ... és annak száján bocsátatik a víz, olykor más fél ólnireis fel ugorván [Déva; Ks 92. I. 32 kúrialeírás]. 1839: Egy pár arany kigyó fülbe való brilliánt a szájába [Kv; LLt].

8. építmény bejárata; intrare(a unei clădiri); Eingang. 1732: van egy földben lévő erős tömlőcz melj tömlőcznek száján van edg erős vas rostélj ajtó [Kóród KK, Ks 12. I]. 1738: a' Hiju Szájánál egy ösze vezegzett Láda [M. bikal K; KLev.]. 1740/1789: Ezen Csűrben edg ... dülő félben lévő Csűr melly(ne)k két száján lévő ágassai és szaru fái Fenyő fák, de avultak [Gyérnessz király TA; EMLt Inv. 8]. 1750: Vagyon az Csűr észak felől való szájánál két felől két asztag buza [Szamosfva K; JHbK LVIII/4. 3]. 1761: Vagyon a Csűr szájánál az ucza felől, három Eszten-dős Asztag [Branyicska H; JHb XXXV/39. 10]. 1779: A Nagy szen egető szájánál a Szén egető száján alol a patakhoz közel [Retteg SzD; EHA]. 1829: találtunk egy nagy Székér Szint, ... melynek Száján vagyon nagy két felé nyíló kapu [Csekélaka AF; KCSl 6]. 1836: egy jó fenyőfa hágo lajtorja a' hiju szájának tamosztva [Majos MT; Told. 35].

9. bányabejárat; intrare (în mină); Grubeneinfahrt. 1757: 'a Vénais lágý lévén könnyen engedi magát vágni, s minek utanna ki hordatik neholt a' Bányából ki jövő, neholt pedig Tokból a' Bányá szájához csatormának dirigált vizre három arasz szélességű, és négy arasz hosszúságú ládátskát tsinálunk [Zalatna AF; JHb Borsai István nyil.]. 1770: Egyeb artalmara ezen rétnék azak a Bányak nintsenek, hanem a kövek le hengeredvén a Bányá szájából, kaszálas idejen a kaszának ki verik az elit [Torockó; Thor. XIV/39]. 1823–1830: a gyermekek apró torgoncákban taszigálták fel a vágott ércet, a bányá szájáig, osztán ott csigán húzzák ki a föld színére [FogE 207].

10. kemence tüzelőnyílása; deschizătura cuptorului; Ofenloch. 1560: Előzör az kemenchet egy Nehany oray fwteny kel ... Nysd meg az zayath es Hertelen Ne ragd bele az fazakakath [Nsz; MKsz 1896. 250–1]. 1568: az zayat vly Jgen be raktuk volt, hogy az kemenceze Mind anne Idegy folytat volt [Nsz; i.h. 354]. 1591: 9 die octob(ris) fazakas Jstwan Chynalt egy kemenczet vy kalhakhbol Az wostvl kyt az Zayabon Chynaltak f—d 10 [Kv; Szám. 5/I. 37]. 1609: hosztatunk egy vassat az schola beli kemenczy (!) szaihaos tiz penze(n) [Kv; i.h. 12b/IV. 118]. 1656: Ezen kemenczenek vagion 4 rendbeli teglas pogonjos eleje avagi kemenceze szaja [UF II, 157]. 1681: Ezen új házban vagyon fényes és fovenyes kályhás kemenceze, ennek szájában egy szál vas [CsVh 95] | Kemence szájához valo vas Sark Nro 2 Ehez valo vas rostely ajtó Nro 2 [Vh; VhU 513]. 1692: belől tüzelő zöld mazos kalyhabol rakott, töredezt ő kemenceze, vas rud a szájában [Görgényszimre MT; JHb Inv.]. 1694: vagion egj Sütő-Kemenceze ... a' szájában lévő darab vasatskával egjgiütt [Kisenyed AF; BfR néhai

ifj. Bálpataki János urb.]. 1726: Zöld mazos kályhákbl rakott, felyül tsipkés, gombos, belől szelöl kemenceze hosszu vas az szájában [Görgény MT; Born. G. VII. 23]. 1847: egy hamu sír egető kemenceze három szájál jó állapotban [F.árpás üvegghuta F; TSb 46]. 1849: Egy kised Sütő kemenceze vas pánt a száján [Somkerék SzD; Ks 73/55].

11. edényféle nyílása, szája; gura unui vas; Öffnung/Ausguß eines Gefäßes. 1662: Die 15 Máty csináltattunk egy tonnát f—d 40. Az tonnának az száiaira egy szattyánt f—d 45. Az tonnának az száiaira ez Erszenygyarto hogy oda czinalta attunk f—d 40 [Kv; SzCLev.]. 1696: Egy Selleg, az Szája kívül belől aranyas | Egy koronas pohar az Szaja aranyas nyom Tall nro 8 [Mv; MbK 80. 5, 6]. 1699: Egy örögh üst ... az allya Szeleseb az szajanal [Boroskrakkó AF; BfN dobozott anyag VI]. 1722/1770: Egy ezüst Pohár aranyos a' szája kívül belől [Csicsómihályfva SzD; SzConscr.]. 1747: a Tisztarto uram mostani lako Házában találtunk Szegedi Kantsot Nro 3 Ezek(ne)k kettejének a szája el romlott az harmadik rosz önn fedeles [Szpring AF; JHb XXV/88. 3]. 1788: Egy Pintze tok 7, üveggel, egy üvegnek a' szája eltört [Mv; TSb 47]. 1827: Edgy vedres zöld kanna a' szája eltörve [F.zsuk K; SLI Vegyes perir.]. 1842: Rákotzi Aniska egy gödrötskét ásván a gyermeket a' fazékkal edgyütt én belé tettem a fazakat szájával le felé fordítva [Dés; DLT 85. 10 Jáné Mária (19) karácsonyfalvi" vall. — *U].

12. kút ~a kút nyílása; deschizătura fntiniei; Mündung des Brunnens. 1681: Vajda Hunyad vára ... Vagyo(n) ezen Pitvarban egi eleven kút, az kő sziklából ki vaghva, es keregdeden rakva; szája is szép keregdeden köböl vagyon meg csinálva. Az kut szaja szep keregdeden deszkával bé vagyon czinalva [Vh; VhU 502, 521]. 1694: Va(gyo)n egy vastag fakkal felgerendázott mély kút faragot Tölgy fával az Kutnak szaja, kerekdeden fel van gardozva [Kóvár Szt; JHb Inv.].

13. zsilip ~a zsilip bejárata/nyílása; intrarea/deschizătura ecluzei; Eingang der Schleuse. 1772: Mivel a tágos nagy Silip ... erőssen Eszák felől valo részre van vive, s a felett vendég Silipnek a szájanak tágosabnak kéne lenni, de a Torka vagyis felső része, tsak három araz és három uj [Kük.; JHb LXVII/2. 390].

14. ágyú ~a ágyú torka; gura tunului; der Schlund des Geschützes. 1677: Bethlen felé van szájával az mozsárgyú [TML VII, 445 Béli Pál Teleki Mihályhoz]. 1705: azután támadván egy nagy felle egy mozsárgyúforma látszatván aláfelé a szájával, aki is kisülvén oly nagy tónust adott, akin az egész Anglia megrémült [WIN I, 382].

15. erszény ~a pénztárca nyílása; gura pungii; Öffnung des Geldbeutels. 1767: ott nálok le fekütem s ott aluttom ... midőn felserkének Látam hogy az Erszén szája is ki vagyon nyitva, melyből az alatt még ott aludtom el vezetett ket Márjásom s egy gyűrűm [Betlensztraklós KK; BK. Moldován Juvon (20) jb vall.].

Sz. megnyitja az erszénye ~át. 1671: Úgy látom, ez a mű hazánk akarná, ha valaki találkoznék az ki veszedelem-től oltalmazná de nem szereti azt, hogy erszénye száját megnyitván s mediomokot adhíbeálna | Kegyelmetek azért gondolkozzék serényen az ország dolgai felől, tudván, nincsen más hazája ennél, s nyissák meg mind ő nagyságok, mind az urak az erszény száját, s igyekezzenek támogatni, mert bizony dolófélben áll [TML V, 652, 654 Nemes János Teleki Mihályhoz].

16. *pipa* ~a a pipa felső nyitott része; gura pipei; Mund der Pfeife. 1780: pipáját szájával a Föld fele fordítván a szájában fogta [Nyáradkarácsonfva MT; Told. 4].

17. *gyomor* ~a gyomor bejárati nyílása; cardie; Magenmund. 1837: gyomra szája ottan ottan fájdogált [Kv; Pk 7]. 1839: Anyám ma reggel rosszatskán volt, — gyomra szája fáj, és hanyás erőltette [Kv; Pk 7 Pákei Krisztina férjéhez].

◊ **Hn.** 1712: Az Zay terin (sz) [Borsa K; BHn 111]. 1721: Bokor biki szájában (sz) [Kozárvár SzD]. 1765: a' Szaj Sor-kán való hely [Szárhegy Cs]. 1779: A Kotyor Szájában (sz) [Marossztkirály MT]. 1799: a Rétek szájában (sz) [Retteg SzD]. 1805: A' Fundatura Szájánál (k) [M. felek U]. 1807: a' nagy Dosz szájánál [Fejérd K]. A Disznó Kő szájába [Türe K; KHn 264]. 1812: Az Görvégy száján (sz) [Zovány Sz]. 1823: Méh száj oldalán (sz) [Szépkényerüstmárton SzD]. 1835: A Nyiraj Szája alatt [Mezőcsávás MT; MRLt]. 1840: Kús völgy szájába (sz) [Körspatak U].

A jelzet nélküli adatok az EHA-ból valók.

szájacska kis száj, gyermekszáj; guriť; Mündchen. 1759: az midőn le akartunk volna takaradni jobbanis ell állmosodván az Gyermek, azon szájosckája nyelve reszketése erősebben réá jött [M.csesztve AF; Ks Mikes Antal lev.].

szájakötött ? hallgatásra kötelezett; redus la tacere; zum Schweigen verpflichtet | néma; mut; stumm. Szn. 1614: Szaya keoteot Janos jб [Nagygalambfa U; BethU 165].

szájas 1. nagyszájú, nagyhangú; gureş, guraliv, limbuť; großmäulig. 1764: Bolonyai, Gátsmajori és Martonfali né-melly Váras szolgáktól, Szitároktoł, Szekeresektől és ezeknek sok nemzetekből és vallásokból választott szájas, nyelves feleségeiktől [Brassó; BrMLLT Gödri János vall.]. 1800: meg érkezék maga Nemes Finta András Uram, és meg értvén oda menetelünk okát, kapott az alkalmatosságon es mint Nagy Szájas, gyakorlott Vásáros ember 29 V Forintokba azon régi Várott Kopott Mentét reám tud-ta [Torda; TVLt Közig. ir. 362].

2. csúfszajú; spurcat la gura; ein loses Mundwerk haben. 1814: Mikor az ember minden igaz ok nélkül fenyegetetik nem lehet szájosnak nem lenni [Dés; DLt 56]. 1823–1830: második napra a szájos Fogarasi János Oly sértőleg s mocskosan bánt vele, hogy a szegény barát megszé-geylenlén magát, elment [FogE 289]. 1831: az utrizált asz-szony nagyon szájos, és másokat motskolodo volt, engemet is le motskolt [Torda; TVLt Közig. ir. Csergő Elekné Mus-nai Susánna (53) ns vall.].

szájaskodik nagyhangúskodik; a face gura; große Reden schwingen, großmäulig sein. 1775: a quaerulans oda ment, és a quaerulatus ellen Sokat Szájaskodott s kérése után is attól meg nem Szönt [H; Ks 114 Vegyes ir.].

szájatlan tüzelőnyílás nélküli (kemence); sobă (de încăl-zit) fără uşă; Ofen ohne Loch. 1621: Az mester hazaba(n) az kwrtteotlen és Zayatlan kemenczehez veottwnk Egy vy Eöregk kwrtteot p(ro) d. 50 Annak be Czinalasatol, es az Zayanak ki nytasatol, megh Czinalasatol attu(n)k d. 35 vgian ahoz az Zayatlan kemenczehez attu(n)k Egj vasat p(ro) d. 8 [Kv; Szám. 15b/IV. 29].

szájfájás háziállat-betegség; febră aftosă; Maulseuche. 1764: Az egész országban, sőt Magyarországon is szerte-

széjjel mindenféle szarvasmarhák, sőt sertések is láb- és szájfájásban sínylenek [RettE 164]. 1798: Nagy nyomoru-ságba estünk a Szegény Szarvas Marhákra nézve mert a Lább fájás és a Száj fájás meg ütötte [Mezőbodon TA; IB].

szajha céda, ringyó; prostituată, tîrfă; Dirne, Hure. 1640: Hallottam magától is Kovács Istvántól, hogy szajhájának hitta, szeretőjének, feleségének és azt is mondotta neki: „Jere édes szajhám, az kinzó helyre” [Mv; MvLt 291. 233a–251a átírásban]. 1710 k.: Sokan mondták: a kerítő s a kurva, avagy két szajha, ha a piacon kurvázza is le egy-mást, mégis a bíró híre nélkül nem békélik [BÖn. 964]. 1771: a mely katona nállam volt szálláson (:Szabo Ferkő-né egy szajhát tartván a házánál ...) az a katona minden éj-jel oda ment hálai a Szabo Ferkónénél lévő szajhához [Dés; DLt 321. 20b Sam. Magyar (39) ns vall.]. 1779: az Expo-nens Aszszonyt a Nagy Aszszony és Imets Josefne Asz-szony szidták, motskolták ribanczosnak, czudornak, te-monda szajhának [A.csemáton; HSzjP Maria Kitsin (18) jб vall.]. 1803: a' Léányanakis Fodor Vigának száma nélkül hallottam mondani, te nagy valagu szajhának Kurvának kiáltozta, meztelen seggit megmutatta [Aranyosrákos TA; Borb.]. 1840: égy Katanák Szajhája [Dés; DLt 1243].

szajha-szekér szajha, kurva; prostituată, tîrfă; Dirne, Prostituierte. 1779: Imets Josefne Bernad Rosalia Aszszon az Annyával egygyütt taszigálta, szidta szajha szekérnek azt kiáltozván üsse üsse Aszszony Anyám a szajha szekeret [A.csemáton Hsz; HSzjP Anna Ferencz de Nagy Kászón (20) vall.] | Rosália leányais ezt kiáltozván üsse, üsse Asz-szony Anyám az szajha szekeret, azzal a házból ki is taszi-gálták [uo.; i.h. Simion Vántsa (20) jб vall.].

szajkó varjúféle énekesmadár; *nép* mátyásmadár; gaită; Eichelhäber. 1584: balasi gergeli tartot egi madarat nem tudom ha cöka (!) uallaj az uagy zajko mynd emlekezem reja allom kipen hogi az madaral azt mondatak hogy kúrua ka-to kúrua kato erre tanitotak [Kv; TJK IV/1. 194a].

Szn. 1568: frusina zayko Josane [Kv; TJK III/1. 204]. 1678: Rezmives édgycik Compania Cziganyok vajdajától Szajko Andrastól adojokat f 4 [Utl]. 1726: Szajko Peter [Siménfva U; EMLt].

Sz. 1780: T P Szatmári Uram a Nemes Ifjakat az Va-lásra tanítja és tégedet is fel jártat T P Méhes Uram azért azt az drága időt ne vesztegesd el édes kedves Fiam ... ne tsak meg tanuld mint a Szajko és az után hamar el felejtssd [Borb. II Bethlen Krisztina lev. Nsz-ből].

szajkócska *nép* mátyásmadárka; gaită; kleiner Häber. 1695 k.: Rigottskám Rigottskám tsatsogo szajkotskám [Thoroczky Zsigmond daloskönyve 13b. — A virágének id. sora: ETF 20. 7; az egész ének: Haja, haja virágom 94].

szájmosó étkezés utáni szájböblítésre való edény; de clătut gura; Mundspülglas. 1832: kilentz pár szájmoso, Tálával poharával [LLt]. 1839: Üveg edények Egy száj moso [Kv; Ks 73/55]. 1841: Üveg edények Egy Száj moso [Egeres K; Ks 89].

szájjongó ?szájaskodó; care face gură; großmäulig. 1739: ez a Nemzettség^a tsak olyan ácsorgó, szájongo hogy ha valamit rajok biz az ember keveset szokott benne nyerni [Nagysomkút Szt; TL. — ^aA serteshajtók].

szájtató (el)csodálkozó; persoană care se minunează (de ceva); Gaffer. 1811: Tudok a' Kertekbe egy fát mutogatni

Melyet Tsuda fának mondanak és hírlenek 'S Arra sok szájtátót 's bávászkodót lelnek [ÁrE 60].

szájtisztító kemence tüzelőnyílásának tisztítására való eszköz; uncaltă folosită pentru curățirea gurii cuptorului; Werkzeug zur Reinigung des Ofenloches. 1812: Egy szájtisztító vas ki verővel [Mv; MvLev. Szabadi József hagy. 11].

szájú 1. cu un anumit fel de gură; mit einer bestimmten Art Mund. 1661: Szent Páliné asszonyommal, az én édes, kedves birsalma szaju szerelmes nénémel egymást soha el ne hagyjátok [TML II, 177 Teleki Mihály feleségéhez, Veér Judithhoz]. 1766: Magais mondogta az A. Asszony mikor viselőt lett volna, hogy ha Lepény száju léssen magzatja az I. férjétől való h(ogy) ha p(e)d(ig) kisebb száju léssen mástól való léssen [GörgJk 207]. 1810: Marosan Vaszilika ... alig pittyedt ajakú, barna száju [DLt 582 nyomt. kl]. 1811: Merinkas György mosójgo szaju [DLt 84 ua.]. 1826: Studetzky Anna ... nagy és csorbás száju [DLt 1036 ua.]. 1836: Dum József idomzott száju [DLt 37 ua.]. 1846: Müller Vincze ... nagyocsa száju | Berka Petru szabatos orru, száju és állu [DLt 1114, 1200 ua.].

2. vmilyen beszédű; care vorbește într-un anumit fel; in einer bestimmten Art sprechend. 1772: nagy nyelvű, másokat is minden haszontalanságért le gazlo, bestelenítő egy Szoval gaz Szájú nyelvel Asszony [K; CsV]. 1794: Muntyán Gligort ... Ami ki vetőség vagyon benne, arra az ő bestelen száju Felesége szoktatta [Déva; Ks]. 1814: Rusz Pétert egy fetsegő lutskos száju Embernek valhattam [Letka SzD; TSb 4]. 1816: Timár Györgyné Szász Márisko olyan mutskos Szájú hogy nagy darab helyt párja nincsen [Dés; DLt 99]. 1823–1830: Nyárádgálfalvi Ozdi Borbála unitárius, igen istentelen, szitkozódó száju, és pufáló kezei csak akkor állottak meg, mikor aludt [FogE 102].

Szk: véres ~. 1617: Cziki Janosne Marta kobatfalui jurata: Elegge hallottam, hogy zitta rutolta Antalfi Matiaszt az Antalfi Tamasne arulonak, gilkosnak ueres zaju ebnek [Kádacs/Kobátfva U; Pf Fr. Benczer de Medeser nb és Th Bö-

leoni rector Scholae Tarczivalviensis vall.]. 1823–1830: egy Bálint György nevű tisztartó Kővár vidékén lévén, csak a felesége volt otthon, egy véres száju székelly asszony [FogE 163].

3. vmilyen száju (állat); (animal) cu un anumit fel de gură; (Tier) mit einer bestimmten Art Maul. 1676: Én nekem, Uram, a mostani utamban az fegyveres lovam elromlék, egy jó száju paripát is szerezzem Kegyelmed [TML VII, 292 Vesselényi Pál Teleki Mihályhoz]. 1704: Szerencse, ha a német lovában is oly erős száju nem találkozott [WIN I, 148]. 1849: Medgy szín pej kancza, homlokán virág s fehér száju [HSzj meggysszínpej al.].

4. bejáratú; cu ... intrare; mit einer bestimmten Art Eingang. 1799: egy jó Moddal készült, 's Jo Nád fedél alatt lévő két Szájú Csűr [Zsuk K; SLt Vegyes perir.].

5. vmilyen nyílású (edény); (vas) cu un anumit fel de gură; (Gefäß) mit einer bestimmten Art Öffnung. 1648: Taualy tehen vay egy szoros szaju fazekben ur. nro 1 ... Uy tehen vaj niolcz szeles szaju fazekakban [Porumbák F; UF I, 890]. 1679: Olvasztot hájnak való szoros száju korso nro 1 [Uzdizstpéter K; TL. Bajomi János inv. 60]. 1696: Egy Aranyas száju Selleg [Mv; MbK 80.5]. 1700: Egy ezüstös Szájú Tengeri Csiga Pohár no 1 [Ebesfva; Ut]. 1735: Széles száju Kristaj bokáj [Ks 38.V Clenodia fam.]. 1736: az gyümölcsöt beadták olyan hosszú száju üvegekben, melyeket kotyogós üvegeknek híttak [MetTr 326]. 1753: Egy hoszszukó keskeny szaju onos fedelű Bokaly N 1 [Maros-sztkirály AF; Told. 18]. 1756: Széles száju, uborkának való Zöld üveg 1 [Nagyrapolt H; JHb XXXV/3. 28]. 1761: aranyos szaju kristaly Pohár [Kéménd H; JHb XXXV/39. 28] | Fél ejteles mázas onos szaju Kantso Nro 2 [Vessződ NK; JHb XXIII/31. 27]. 1763: Egy aranyas száju metzet pohár Flor. 1 dr 20 [Hsz; Ks 23. XXIIb]. 1773: Sárga pléj fedelű Tötséres száju kis bokály [LLt Fasc. 149]. 1803: Egy tört talpu fa-olajos és etzetes hajagos egybe ragadott horgas száju karafina [Ne; DobLev. IV/858. 2b]. 1820: Edgy par veress virágu Aranyas száju fein portzellán Findzsia [Mv; MvLev.].

Vö. a kétszáju címszóval.

